

BLADWIJZER

wegwijs met Heemkunde Vlaanderen

april 2016 • 16

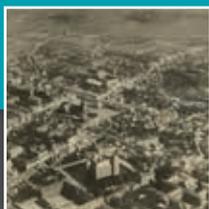

Inhoud

Beheer en organisatie:

- Op bezoek bij... Erfgoed Brabant
- Over het belang en de mogelijkheden van lokaal erfgoed.
Verslag van de studienamiddag Heemkunde Actueel 2015

Onderzoek:

- Over hinderlijke inrichtingen en patentplichtigen.
Het gemeentearchief als rijke bron voor lokale bedrijfsgeschiedenis

Ontsluiting:

- Een verzameling herzameld.
Het Stadsmus reconstrueert een negentiende-eeuwse Hasseltse topcollectie
- Kinderen toegelaten.
Hoe organiseer je een gezinsvriendelijke erfgoedactiviteit?

Behoud en beheer:

- Symposium 'Het geheugen van de sport'.
Inspirerende voorbeelden om aan de slag te gaan met sporterfgoed
- Erfgoed in de schijnwerpers. Lokale erfgoedzorg en podiumkunsten
- Hoe e-mails archiveren

In de kijker

- Erfgoeddag
- Fiergazet

COLOFON

- **Verantwoordelijke uitgever:**
Fons Dierick
Grote Baan 193
9310 Herdersem
- **Contactgegevens:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
Zoutwerf 5 - 2800 Mechelen
T 015 20 51 74
www.heemkunde-vlaanderen.be
info@heemkunde-vlaanderen.be
- **april 2016 - nr.16**
- **Eindredactie:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
- **Lay-out:** De Bie Printing

Vlaanderen
verbeelding werkt

Op bezoek bij... Erfgoed Brabant

In de voorgaande afleveringen van deze reeks stelden we de Vlaamse erfgoedcellen en expertisecentra aan onze lezers voor. Vanaf deze Bladwijzer verbreden we onze blik en gaan we op bezoek bij erfgoedorganisaties uit Wallonië en het buitenland. Erfgoed Brabant geeft de aftrap van deze ‘internationale’ afleveringenreeks van ‘Op bezoek bij...’.

Het voormalige provinciehuis in 's-Hertogenbosch is de thuisbasis van Erfgoed Brabant. Dat is niet toevallig, want de stichting Erfgoed Brabant fungeert als provinciaal steunpunt voor het Brabantse erfgoed(veld). Maar liefst achttien medewerkers staan er in ter ondersteuning en versterking van de Brabantse erfgoedorganisaties. Een van hen, projectleider Annette Gaalman, vertelt ons hoe het allemaal begon...

Annette Gaalman: “De stichting Erfgoed Brabant is in 2009 opgericht. Het is een uitvoeringsorganisatie van de provincie Noord-Brabant. Voor 2009 waren er verschillende kleinere organisaties actief binnen het erfgoedveld, bijvoorbeeld de Brabantse Museumstichting en de stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening. Vanaf 2009 zijn die werkzaamheden allemaal samengebracht binnen Erfgoed Brabant én is de aanpak ook veranderd. Vanaf dat moment kozen we voor een meer integrale benadering van het erfgoed. Overigens bestaan in Noord-Brabant voor het onroerend erfgoed nog wel aparte provinciale organisaties (Monumentenhuus en Monumentenwacht).”

Bladwijzer: Hoe ziet het Nederlandse erfgoedveld er eigenlijk uit?

Annette Gaalman: “Het erfgoedveld in Nederland is anders georganiseerd dan in Vlaanderen. Zo wordt het nationaal erfgoedbeleid (rijksbeleid) uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (vergelijkbaar met het Vlaamse Agentschap voor Kunsten en Erfgoed). Daarnaast geven de twaalf provincies in Nederland elk op eigen wijze invulling aan de ondersteuning van het erfgoedveld, al naargelang de provinciale beleidskeuzes. Een aantal provincies hebben een ‘erfgoedhuus’: Noord-Brabant, Zuid-Holland,

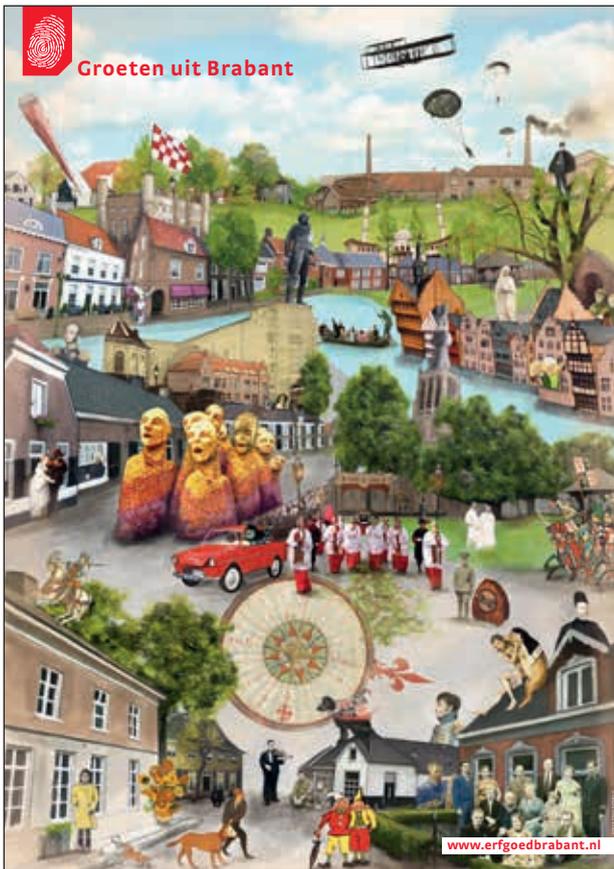
*Zicht vanop het voormalig provinciehuis
(locatie van Erfgoed Brabant).*

Ingang voormalig provinciehuis

Detail van de ingang

Voorzijde van schoolplaat voor het basisonderwijs

Lesmateriaal

Erfgoed Brabant heeft lesmateriaal voor alle leerjaren van het basisonderwijs. Kijk op www.erfgoedbrabant.nl/onderwijs voor meer informatie en het hele aanbod aan lesmateriaal. Hieronder staat een aantal projecten uitgelicht.

Groep 3
Tonnie en Kee in Keutelreef

Op Tonnie woont al 50 jaar in de grote stad New York. Nu komt hij op bezoek bij zijn zus Kee in het Brabantse dorpje Keutelreef. De leerlingen gaan met opa Tonnie op onderzoek uit: wat is het verschil tussen een dorp en een stad? Wat zijn de verschillen met 50 jaar geleden? Als afsluiting wordt er een groot ouderwets feest gehouden voor de leerlingen én hun opa's.

Groep 5,6,7,8
Museumschatjes

Elk jaar in oktober en november kunnen 25.000 leerlingen gratis naar een van de vele musea die Noord-Brabant rijk is. Met het meegeleverde lesmateriaal kun je als deelnemend museum aan de slag. U ontvangt in het voorjaar een brief waarin staat hoe u zich kunt inschrijven. Wees er op tijd bij, want de inschrijvinge zit als jaar vol!

Groep 6
Zo gaat de molen!

Een voorleesverhaal over molensjengens Dries en Henk is het begin van een project waarin de leerlingen molensjengert worden. Zo komen de thema's techniek, grondstoffen, water en taal aan bod en gaat de klas goed voorbereid op bezoek bij een molen in de buurt.

Groep 6,7,8
De Romeinse tijd in Brabant

Een grote lesstof die met voorwerpen uit de Romeinse tijd, voorwerpen die later nog spullen die we nog steeds gebruiken, en die de Romeinen naar onze zeeën hebben gebracht. De leerlingen kunnen aan de hand van werkbladen en opdrachten de voorwerpen onderzoeken. Aantrekken moet!

Hulpmiddelen voor in uw les

Erfgoed Brabant ontwikkelt materiaal om uw erfgoedlessen nog beter te maken.

Wijzer met erfgoededucatie

Is een handleiding voor leerkrachten basisonderwijs. Met de handleiding krijgt u meer inzicht in de bedoeling van erfgoededucatie en weet u waar u aan werkt. In de handleiding vindt u de volgende onderdelen:

- * Wat is erfgoededucatie?
- * De leerdoelen voor erfgoededucatie voor groep 1 t/m 8
- * Vijf goede regels voor goede erfgoedlessen
- * Aan de slag met de leerdoelen

Wijzer met erfgoededucatie geeft uw schoolteam handvaten voor het samenstellen van het cultuuronderwijs voor wat betreft erfgoededucatie. De leerdoelen geven daarnaast zicht op de culturele achtergrond van de leerlingen. U kunt de Wijzer downloaden op www.erfgoedbrabant.nl/onderwijs.

De Canon van Lammers

De Canon van Lammers is een 10-delige televisieserie waarin Frank Lammers in zijn rode ransmelldoor het Brabantse land rijdt, op zoek naar plekken waar de grond tikt van de geschiedenis. De uitzendingen zijn in zijn geheel terug te kijken via Uitzending gemist van Omroep Brabant.

U kunt de Canon van Lammers ook gebruiken in de klas. Daarvoor zijn de afleveringen opgeknipt in losse items die per onderwerp en chronologisch gerangschikt zijn. Dat levert 27 losse items op die u kunt gebruiken als aanvulling op uw geschiedenisles over bijvoorbeeld de Romeinen of de Tweede Wereldoorlog. Bekijk de losse fragmenten op www.regiocanons.nl/noord-brabant. Hier vindt u bovendien bij een aantal items lesmateriaal.

Blikken op Brabant, de canon van Nederland in Noord-Brabants perspectief

De publicatie 'Blikken op Brabant – de canon van Nederland in Noord-Brabants perspectief' geeft een toegankelijk, beknopt en verrassend overzicht van de Brabantse geschiedenis. U vindt hierin ook de verhalen die horen bij de figuraties op de voorkant van deze poster! Blikken op Brabant is te bestellen via de webwinkel van Erfgoed Brabant.

Cursussen voor leerkrachten

Wilt u de kwaliteit van erfgoededucatie bij u op school verbeteren? Erfgoed Brabant kan u hierbij ondersteunen. Dat doen we onder andere door deskundigheidsbevordering van ICC's en teams van leerkrachten in het basisonderwijs.

Voor scholen die erfgoed als onderdeel van cultuuroeducatie op school willen aanbieden:

- * Erfgoed in de klas: De Basis: een laagdrempelige kennismaking met erfgoededucatie.

Voor scholen die extra aandacht willen geven aan erfgoededucatie op school:

- * Verder met erfgoed: aanzet tot een leerlijn
- * Verder met erfgoed: leerlijn onder de loep
- * Het verhaal van Brabant, in samenwerking met het Noord-Brabants Museum
- * Professor in de klas: dialect en identiteit

Nieuwsgierig geworden? Kijk op: www.erfgoedbrabant.nl/onderwijs.

erfgoed brabant

079 - 615 62 62 | info@erfgoedbrabant.nl

Kijk voor al ons aanbod op www.erfgoedbrabant.nl/onderwijs

Achterzijde van de schoolplaat voor het basisonderwijs

Zeeland en Gelderland. Soms maken ook de provinciale organisaties voor monumenten en archeologie deel uit van zo'n erfgoedhuis. In Utrecht is de uitvoering van het provinciaal beleid op vlak van landschap en erfgoed in één organisatie samengebracht. Limburg heeft dan weer een 'Huis van de Kunsten', waar de ondersteuning van de musea een van de taken is. Friesland en Groningen hebben aparte organisaties voor de ondersteuning van musea."

"Een landelijk steunpunt zoals FARO of Heemkunde Vlaanderen bestaat niet in Nederland, maar er is wel landelijke samenwerking van de provinciale organisaties. Zo wordt onder meer inhoudelijk samengewerkt in het LCM (Landelijk Contact van Museumconsulenten) voor de collectiebeherende instellingen. Ook op het vlak van erfgoededucatie en digitaal erfgoed (Digitaal Erfgoed Nederland) is duidelijk sprake van samenwerking."

Bladwijzer: De naam zegt het zelf, jullie zijn een erfgoedorganisatie uit Brabant, maar wat doen jullie precies?

Annette Gaalman: "Erfgoed Brabant heeft twee belangrijke pijlers: 'kennis en kennissen'. Vanuit inhoudelijke deskundigheid (op het gebied van geschiedenis, materieel en immaterieel erfgoed, collectiemanagement, erfgoededucatie) voeren we één van de aspecten van het provinciaal beleid uit, namelijk ervoor zorgen dat het erfgoedveld in Noord-Brabant goed kan functioneren en dat Brabanders en bezoekers van de provincie kennis kunnen maken met erfgoed en die kennis ook kunnen verdiepen. De tweede pijler, 'kennissen', is minstens zo belangrijk. Door ons grote gezamenlijke netwerk kunnen we er ook voor zorgen dat mensen met elkaar in contact komen, van elkaar leren en nieuwe erfgoedwegen inslaan."

"Wat doen we dan in de praktijk? We geven advies en scholing aan mensen die in het erfgoedveld werken (Erfgoed Academie Brabant), we organiseren bijeenkomsten, we ontwikkelen erfgoededucatieprogramma's voor het onderwijs, we ontsluiten het erfgoed via een portaalsite (Brabant Cloud en Thuis in Brabant), we geven een tijdschrift uit (In Brabant) en soms ook boeken (bijvoorbeeld Blikken op Brabant). Daarnaast maken we televisie- en radioprogramma's voor en met Omroep Brabant."

Theater van de Zachte G, dialectpodium van Erfgoed Brabant op Paaspop Schijndel 2015

Bladwijzer: Wie kan er allemaal een beroep op jullie doen?

Annette Gaalman: “Erfgoed Brabant werkt vooral voor de mensen die in het Brabantse erfgoedveld werken: medewerkers van musea en heemkundekringen, streektaalwerkgroepen, archeologische werkgroepen, gemeenteambtenaren, leerkrachten, enzovoort.

Bladwijzer: En Vlaamse erfgoedorganisaties, zoals heemkundige kringen? Hebben jullie daar ook contacten mee?

Annette Gaalman: “Met Heemkunde Vlaanderen hebben we vorig jaar voor het eerst contact gehad. Ik heb toen een lezing gegeven over ons traject met de streekmusea tijdens de studiedag ‘De spin in het web. Netwerken en kleine musea’. Later dat jaar hebben we in een heel interessant gesprek ervaringen uitgewisseld over hoe we zaken aanpakken. Zo ging het bijvoorbeeld over workshops en het betrekken van jongeren bij erfgoed. Dat was heel leerzaam. Enerzijds is het verrassend om te zien dat er zoveel overeenkomsten zijn in de situatie van vrijwillige erfgoedorganisaties, anderzijds levert zo’n uitwisseling ook direct inspiratie op. Met FARO werken we ook samen. Zo organiseerden we op 3 maart een congres over culturele duurzaamheid en regionaal erfgoedbeleid.”

“Met Vlaamse heemkundige kringen hebben wijzelf nog niet veel contacten gehad, maar de koepelorganisatie van heemkundekringen in Noord-Brabant, Brabants Heem, heeft wel een goed contact met de Vlaamse heemkundige kringen. Een recent voorbeeld

daarvan is de samenwerking voor de publicatie *Met ons gaat alles goed. De Grootte Oorlog in het klein*, van heemkundige kringen aan beiden zijden van de grens en de aansluitende studiedag die over dit thema werd georganiseerd in Hoogstraten.”

Bladwijzer: Samenwerking stopt inderdaad niet aan de grenzen. Voor Heemkunde Vlaanderen is naast samenwerking ook kennisuitwisseling erg belangrijk. Het ‘kennisplatform’ op jullie website www.erfgoedbrabant.nl lijkt me daarvoor een heel interessante tool, ook voor Vlaamse erfgoedorganisaties. Wat kunnen ze daar zoal terugvinden?

Annette Gaalman: “Het Kennisplatform op onze website is eigenlijk ingericht omdat in het Brabantse erfgoedveld, met name ook het heemkundeveld, geconstateerd werd dat we te weinig van elkaars activiteiten op de hoogte waren. Om kennis te kunnen uitwisselen moet je in de eerste plaats weten waarmee mensen bezig zijn. Vandaar het Kennisplatform: iedereen die met erfgoed in Brabant bezig is, kan hier activiteiten aanmelden, zodat een overzicht ontstaat van wat er zoal gaande is.”

“Voor Vlaamse heemkundige kringen is vooral het onderdeel ‘goede praktijkvoorbeelden’ interessant. We zijn daar pas aan begonnen en moeten dat nog uitbouwen. Daar staat bijvoorbeeld nu al een verslagje van een uitwisseling tussen de Kring Vrienden van ’s-Hertogenbosch en MUBO in Boxtel, een lokaal historisch museum. Een van de vrijwilligers die bij de Kring de eigen opleiding voor stadsgidsen verzorgt,

Netwerkbijeenkomst streekmuseum bij de Meierijsche Museumboerderij in Heeswijk-Dinther, september 2015

heeft zijn kennis en ervaringen over rondleiden gedeeld met de gidsen van MUBO. Wij willen dit ‘van-en-met-elkaar leren’ graag stimuleren. Ook het begeleidingstraject dat we met de streekmusea hebben opgezet staat op onze website. Dat project had specifiek tot doel om samen te leren door uitwisseling.”

Bladwijzer: Veel kennis zit inderdaad bij de mensen zelf, niet in het minst bij de vrijwilligers. Jullie komen net als wij regelmatig in contact met erfgoedvrijwilligers. Wat zijn hun belangrijkste bekommernissen.

Annette Gaalman: “Een heikel punt in het Nederlandse erfgoedveld is toch wel de druk op de vrijwilliger. Steeds meer wordt vanuit de samenleving een beroep gedaan op vrijwillige inzet van mensen. Dat is niet alleen zo in de erfgoedsector, maar bijvoorbeeld ook in de zorg. Bovendien is de pensioenge-rechtigde leeftijd omhoog gegaan. Vraag is dus of er voldoende aanwas zal blijven van vrijwilligers in de erfgoedsector.”

Bladwijzer: Een herkenbare bekommernis voor veel Vlaamse erfgoedvrijwilligers. Veel vrijwilligers maken zich zorgen over de toekomst. Hoe ziet de toekomst van Erfgoed Brabant er uit? Welke plannen hebben jullie nog voor de komende jaren?

Annette Gaalman: “Specifiek voor de heemkundekringen in Noord-Brabant staan dit jaar verschillende projecten op het programma: we zijn juist gestart met een collectief collectieregistratiesysteem voor heemkundekringen in Noord-Brabant. In dit systeem, dat deel uitmaakt van de Brabant Cloud, kunnen heemkundekringen hun foto’s, films, documenten en voorwerpen registreren. Als zij daarvoor kiezen, worden de beschrijvingen en de foto’s vervolgens ook direct beschikbaar gesteld via het web.”

“Daarnaast hebben we in 2016 een begeleidingstraject voor heemkundekringen voorzien, dat in opzet vergelijkbaar is met het traject dat we eerder reeds voor en met streekmusea hebben uitgevoerd.¹ We gaan met een of enkele heemkundekringen aan de

Workshop tijdens symposium "Is dit nou de selectie?", augustus 2014

slag rondom vragen over hun positionering in het erfgoedveld, vragen die bij heel veel kringen leven: wat betekenen we en wat willen we betekenen voor de gemeenschap? Hoe zorgen we ervoor dat we gezien worden? Hoe betrekken we nieuwe mensen bij ons werk? Door van dit traject verslag te doen in woord en beeld, en ook bijeenkomsten te organiseren, hopen we veel heemkundekringen te betrekken, te inspireren en uiteindelijk te versterken."

Bladwijzer: Dat klinkt veelbelovend. We zijn benieuwd naar de resultaten. Hou ons dus zeker op de hoogte!

Nele Provoost
Coördinator Heemkunde Vlaanderen

Interviews op de Buurtbank van Erfgoed Brabant tijdens het Nederlands Kampioenschap Maasheggenvlechten in maart 2013

Over het belang en de mogelijkheden van lokaal erfgoed

Verslag van de studienamiddag Heemkunde Actueel 2015

Dat heemkunde belangrijk is, daar zijn we bij Heemkunde Vlaanderen natuurlijk allang van overtuigd. Maar het lokale erfgoed ligt wel meer mensen nauw aan het hart. Zo toonde het PRISMA-onderzoek eerder aan dat mensen vooral interesse hebben in de geschiedenis van de eigen familie, buurt of straat en het eigen dorp. De interesse in lokaal erfgoed lijkt in deze geglobaliseerde wereld enkel toe te nemen. Dat biedt kansen voor lokale erfgoedverenigingen. Ook lokale overheden beseffen dat erfgoedverenigingen van onschatbare waarde zijn voor de gemeenten. Ze brengen immers niet alleen het verleden van een lokale gemeenschap in kaart, maar ontsluiten het ook op laagdrempelige manieren. Bovendien kan lokaal erfgoed ook verbindend werken, over de grenzen van de erfgoedwereld heen. Hoewel veel heemkundige kringen de rol van verbinder (of anders gezegd: lokale makelaar) al opnemen, zijn er zeker nog mogelijkheden om hen in die rol te versterken.

Naar die mogelijkheden gingen we op zoek tijdens de vijfde editie van Heemkunde Actueel, de jaarlijkse studienamiddag van Heemkunde Vlaanderen. Op 14 november 2015 verzamelde opnieuw een hele schare heemkundigen en erfgoedwerkers om na te denken over interessante kruisbestuivingen met andere sectoren en over het belang van lokaal erfgoed en heemkunde voor een lokale gemeenschap.

Nabijheid en gemeenschapsvorming

De namiddag ging van start met een panelgesprek met enkele lokale beleidsmakers en mensen vertrouwd met het lokale erfgoedbeleid. Koen Claessens, schepen van Erfgoed uit Retie, Hilde Cuyt, coördinator van Erfgoedcel CO₇, Jos Hermans van de dienst Erfgoed van Maasmechelen, Hilde Plas van

de Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten (VWSG) en Gregory Vercauteren, stafmedewerker bij FARO gingen met elkaar in gesprek.

Waarin schuilt de grootste kracht van heemkunde? Op die openingsvraag antwoordde Gregory Vercauteren resoluut 'nabijheid'. Ook Hilde Plas benadrukte dat nabijheid en verbondenheid, niet alleen fysiek, maar zeker ook mentaal, een grote troef zijn voor heemkunde. Jos Hermans wees dan weer op het feit dat lokaal erfgoed erg diverse gemeenschappen kan aanspreken. Die diversiteit is natuurlijk ook meteen een grote uitdaging voor het lokaal erfgoed. Volgens Hilde Cuyt is dit niet evident: vaak worden dezelfde mensen bereikt. Kansengroepen en nieuwkomers kunnen zeker nog meer betrokken worden. Dat beaamde Koen Claessens, maar hij wees ook op het belang om erfgoed, zeker ook het immateriële, te 'vertalen' naar vandaag, naar een hedendaags referentiekader.

Uitdagingen van een heel andere orde zijn de bestuurlijke veranderingen die in de komende jaren zullen plaatsgrijpen. De panelleden zagen daar zowel bedreigingen als kansen. Jos Hermans uitte zijn bezorgdheid over het wegvallen van de ondersteuning door de provincies. Volgens Gregory Vercauteren dreigen vooral kleinere en minder zichtbare ondersteuningsvormen en subsidies te verdwijnen.

Maar andere ontwikkelingen, vooral dan op het lokale vlak, bieden ook kansen. Hilde Plas wees er op dat gemeenten in de toekomst autonomer zullen kunnen beslissen over de besteding van Vlaamse middelen. Volgens haar is de bereidheid van lokale overheden om te investeren in erfgoed doorgaans erg groot. Niet iedereen in het panel was die mening toegedaan. Vooral de budgettaire krapte zal in de toekomst gemeenten dwingen om keuzes te maken. Daarom is het volgens Koen Claessens, zelf schepen, erg belangrijk om als heemkundige kring aan te sluiten bij het lokale verhaal. Ook het argument 'gemeenschapsvorming' is belangrijk om lokale besturen van het belang van heemkunde te overtuigen. Veel kansen liggen volgens de panelleden ook nog in samenwerking met andere sectoren, zoals sport, natuur, jeugd, maar ook onroerend erfgoed. Die samenwerkingen kunnen lokale erfgoedverenigingen en het verhaal dat ze brengen enkel versterken.

Na het panelgesprek konden de deelnemers terecht in drie parallelsessies waar de samenwerkingsmogelijkheden tussen heemkunde en andere sectoren werden verkend.

Heemkunde en toerisme

In de sessie 'Heemkunde en Toerisme' gingen de deelnemers op zoek naar de voorwaarden voor een succesvolle samenwerking tussen toerisme en heemkunde. Lokaal erfgoed biedt immers heel wat mogelijkheden voor toeristische exploitatie en *city marketing*, maar de verhouding tussen heemkunde en toerisme is niet altijd onprobleematisch.

Dat bleek ook uit de inleiding van prof. dr. Noël B. Salazar waarmee de sessie opende. Hij wees erop dat erfgoed niet voor iedereen dezelfde betekenis heeft. Soms kijken mensen naar hetzelfde voorwerp, maar zien ze iets anders. De toeristische sector legt vooral sterk de nadruk op wat 'verkoopbaar is'. Heemkundigen kunnen een ander verhaal brengen dat toeristen 'anders' laat kijken. Daarbij kan het nuttig zijn om niet alleen te vertrekken van 'ons' erfgoed, maar je in te leven in de toeristen en hun blik (hun erfgoed) mee te nemen in het verhaal. Daarnaast is ook emotie en beleving een erg belangrijk instrument om het verhaal minder vrijblijvend te maken. Zo kan een gids in Indonesië wel vertellen hoe zwaar het was om te werken in de rijstvelden, maar pas toen de gids jonge mensen zelf liet werken in de rijstvelden, beseften die echt wat dat betekende voor

hun eigen voorouders. Hun eigen voorgeschiedenis werd plots veel tastbaarder.

Na de theoretische inleiding kwamen nog twee praktijkvoorbeelden aan bod. Als eerste getuigde Frans Van Gils van de Heemkundige Werkgroep Zonder-eigen over het toeristisch project 'De Dodendraad' dat in Baarle-Hertog en Baarle-Nassau werd opgezet. Het succes van dat project had niet alleen te maken met de grote belangstelling van het publiek voor de Eerste Wereldoorlog. Ook andere succesfactoren speelden een rol. Zo werd de boodschap vertaald op maat van het publiek. Heemkundigen willen eerder een geschiedenisverhaal horen, leerkrachten hebben dan weer vooral interesse in vredeseducatie, terwijl toeristen veel breder aangesproken moeten worden. Voor hen werden echte toeristische routes ontwikkeld. Het is dus belangrijk om je verhaal af te stemmen op de doelgroep. Niet alleen inhoudelijk, maar ook qua vorm. Naast toeristische routes werd het project nog in heel wat andere vormen vertaald: een boek, infoavonden, rondleidingen, een website, infoborden en natuurlijk ook een reconstructie van de dodendraad. Dat zo'n groot project veel geld kost, betekent een drempel. Maar samenwerking met veel partners en de zoektocht naar verschillende financiële kanalen (zoals het Impulsfonds 100 jaar Grote Oorlog en het Leaderproject MarkAnte Kempen) lonen wel degelijk de moeite.

De laatste spreker van de sessie was Leen Gos van Erfgoedcel Mijn-Erfgoed. Zij kwam vertellen over het project 'Sleutelfiguren'. Dat project, opgezet door de vzw Het Vervolg en de bewoners van de mijnstreek, had als opzet om vrijwilligers te laten vertellen hoe ze de regio hadden ervaren en ervaren. Op die manier kregen toeristen een ander verhaal te horen. Leen legde uit hoe het project gerealiseerd en gecommuniceerd werd. Opnieuw was samenwerking, zowel met lokale spelers en de erfgoedcel, als met toeristische actoren (toeristische diensten, maar ook bijvoorbeeld Toerisme Limburg en Toerisme Vlaanderen) erg belangrijk.

Een van de belangrijkste uitdagingen van het project was de spanning tussen professionaliteit en authenticiteit. Om zo'n project rendabel te maken is een zekere professionaliteit vereist en moet ook gedacht worden aan een grotere schaal. Maar het succes van dat toeristisch concept lag net in het spontane en kleinschalige van het project. Dergelijke kleine en experimentele projecten zijn erg kwetsbaar. Bij aanvang van het project werd gehoopt dat deze formule ooit kostendekkend kon worden. Dat bleek helaas ijdele hoop. Toen de subsidies wegvielen, viel het project bijna helemaal stil. Vrijwilligersorganisaties die grote projecten opzetten met subsidies moeten daarmee rekening houden. Het blijft natuurlijk mogelijk om een lightversie van het project verder te zetten. Heemkundige kringen zouden daarbij een rol kunnen spelen: door bestaande projecten te 'herdenken' met respect voor de eigenheid ervan kunnen ze vaak een tweede leven krijgen. Mooi meegenomen is dat zo ook nieuwe mensen bij de eigen werking kunnen worden betrokken.

Heemkunde en kunst

In de sessie 'Heemkunde en Kunst' werd nagedacht over de rol die lokaal erfgoed en heemkunde kun-

nen spelen bij de creatie van hedendaagse kunst. Er kwamen twee sprekers aan bod: Thérèse Legierse van De Nieuwe Opdrachtgevers en Stijn Bogaert van 'tj - Kunst en Natuur Kruibeke.

De Nieuwe Opdrachtgevers is een organisatie die bemiddelt tussen kunstenaars en opdrachtgevers voor de realisatie van hedendaagse beeldende kunst. Bij de realisatie van dergelijke kunstwerken speelt het erfgoedaspect vaak een belangrijke rol. Plaatsen of omgevingen kunnen zo een herwaardering en een nieuwe betekenis krijgen terwijl er tegelijk een verbinding gemaakt wordt met een (eeuwenoud) verleden.

Een herkenbaar voorbeeld voor veel heemkundigen is 'De tweede maan voor Vlimmeren', een ontwerp van kunstenaar Sarah Van Sonsbeeck. Tijdens de gemeentefusie van 1976 werd Vlimmeren een deelgemeente van Beerse. De identiteit van het dorp leeft echter tot op de dag van vandaag voort. De inwoners werden van bij aanvang betrokken bij het ontwerp van het kunstwerk en er werd gekozen voor een ontwerp dat de eigenheid van het dorp extra benadrukt, iets wat geen enkel ander dorp heeft: een tweede maan. Die maan werd bevestigd aan de kerktoren en is gemaakt van een materiaal dat 's nachts licht afgeeft.

Een tweede voorbeeld dat besproken werd en waarin verleden, heden en toekomst samenkomen, is het kunstwerk van Luciano Fabro dat het stadsplein van Genk siert. Die zeven meter hoge zuil uit wit marmer en zwarte vulkanische steen symboliseert de verbondenheid van alle mensen die in Limburg in de mijnen kwamen werken. Ook in dit geval werkte de lokale bevolking samen met de kunstenaar en de inhuldiging van het kunstwerk werd gelinkt aan de traditionele 1 mei-stoet in Genk.

Stijn Bogaert bracht daarna het verhaal van 'tj, een Kruiboekse vereniging die sociaal-artistische samenwerking nastreeft. Hun rol is gelijkaardig aan die van De Nieuwe Opdrachtgevers, maar zij zijn een lokale speler die kunstenaars selecteert voor het maken van gebiedseigen kunstwerken. Hun focus is landschapskunst en ze willen die ook ontsluiten in een fiets- en wandelnetwerk.

Soms gaat het bij hun projecten om bestaande kunstwerken die in de Kruiboekse omgeving geplaatst worden, zoals de Golem van Koen Vanmechelen of een kunstwerk van Will Beckers, dat verwijst naar de wijmenteeft in de streek.

Hun project Polderparabels had een volledig andere insteek, namelijk mondelinge geschiedenis. In de jaren 2009 en 2010 werden niet minder dan 44 oude bewoners via interviews bevraagd over de polders en de polderdoorkruisers (dat zijn mensen die voor hun werk of om andere redenen de polders doorkruisten). Het resultaat waren audiotapes waarmee in 2010 een multimediale vertelavond werd gehouden. Aangezien heel wat kunstwerken hun ontstaan vinden in kleine verhalen, anekdotes of relictten verbonden met de omgeving, zullen de verhalen ongetwijfeld ook een bron van inspiratie blijven voor kunstenaars.

Toch is, en dat bleek uit beide presentaties, de combinatie van heemkunde en kunst niet altijd evident. Het vereist een inspanning van beide kanten om tot een gezamenlijk project te komen. De abstracte en creatieve ideeën van kunstenaars kunnen soms vreemd overkomen bij de heemkundige bij wie de focus meer ligt op historische feitelijkheden. Beiden benaderen een bepaald onderwerp dus op een totaal andere manier. De heemkundige kan optreden als deskundige, informant en doorverwijzer

om de kunstenaar te helpen. Maar het kan daarbij zeker niet de bedoeling zijn om de kunstenaar te 'temmen' bij de creatie van zijn kunstwerk.

Heemkunde en zorgsector

De deelnemers aan de derde sessie gingen op zoek naar de kansen die lokaal erfgoed biedt aan de zorgsector. De focus van deze sessie lag vooral op mensen met dementie. Olivier Constant, communicatiemedewerker van het Expertisecentrum Dementie Vlaanderen leidde de sessie in met een algemene uiteenzetting over mensen met dementie. In Vlaanderen zijn er ongeveer 115.000 mensen met dementie, waarvan 70 procent nog thuis woont. Door een te eenzijdige focus op de latere fases van dementie, gaan mensen vaak voorbij aan de vele mogelijkheden die er tijdens de eerste fase van de ziekte nog zijn. Omdat het langetermijngeheugen vaak wel nog intact is gebleven, kunnen foto's en objecten van vroeger hen echt stimuleren en doen opleven. Lokaal erfgoed kan dus heel wat impulsen geven en kan zo dienen als zuurstof voor reminiscentie. Die verhoogt de eigenwaarde van mensen met dementie en versterkt ook de emotionele connectie met mensen rondom hen. Heemkundige kringen kunnen een partner bij uitstek zijn om verborgen herinneringen een stem te geven.

De tweede presentatie werd gegeven door Sabine Denissen, senior adviseur publiekswerking van het Departement Vrije Tijd van de Provincie Antwerpen. Zij gaf toelichting bij het project 'Samen schrijven we ons verhaal', waarbij dementievriendelijke rondleidingen werden ontwikkeld in de heemkundige musea van de Rupelstreek. Sabine Denissen deelde de ervaringen die ze tijdens dat boeiende project, dat al sinds 2012 loopt, opdeed. Zo legde ze uit dat het al van bij de voorbereiding belangrijk is om aandacht te hebben voor de aan-

pak van het project. Naast een coördinator heb je ook een expertiseteam nodig met erfgoed-, communicatie- en zorgdeskundigen. Bovendien investeer je best van bij de aanvang in een ruim draagvlak voor het project. Enthousiaste gidsen zijn een absolute noodzaak, maar ook een goede opleiding over het omgaan met mensen met dementie is aangewezen. Bij het samenstellen van de rondleiding is het cruciaal om een sterk verhaal te kiezen met een beperkt thema dat handelt over het leven van vroeger. Idealiter biedt dat thema ook veel zintuiglijke mogelijkheden. Om de rondleiding vorm te geven kan je je laten inspireren door een goed voorbeeld, maar door ook de gidsen als groep daarbij te betrekken krijg je een creatiever resultaat. Proefrondleidingen zijn echter absoluut noodzakelijk om de rondleiding en de gidsen te evalueren.

Tot slot getuigde Aline Verbeeck, inhoudelijk stafmedewerker van Erfgoedcel TERF, over het werken met reminiscentiekoffers. De erfgoedcel ontwikkelde recent zes thematische koffers over vrije tijd, school, religie, vrouw, werk en zorg voor de rusthuizen. Elke koffer bevat voorwerpen, verhalen, oude foto's en filmpjes en documenten over het thema. Via partnerschappen met de zorgsector in de regio werden alle koffers in woon- en zorgcentra uitgetest en aangepast indien nodig. Op die manier werd niet alleen een nieuw publiek bereikt met lokaal erfgoed, maar werd ook heel wat erfgoed, zoals foto's van bewoners van rusthuizen, verzameld en ontsloten via de beeldbank. Volgens Aline Verbeeck kan samenwerking tussen de lokaal erfgoedsector en de zorgsector nog op veel andere manieren. Zo zouden heemkundige musea ook eens een (eendags)tentoonstelling in een woonzorgcentrum kunnen inrichten.

Uit alle presentaties bleek dat lokaal erfgoed een belangrijke rol kan spelen in het versterken van zowel de zorgbehoevenden, de mantelzorgers als de professionele zorgverleners. De deelnemers aan de sessie waren erg geïnteresseerd en stelden heel wat vragen aan de sprekers. Zo vroegen ze zich af hoe je thuiswonende mensen met dementie kan bereiken. Volgens de sprekers kan dat best via de thuiszorgkoepels en de ziekenfondsen gebeuren. Ook papieren flyers bij lokale handelaars zoals apothekers, kappers en bibliotheken kunnen hier hun nut bewijzen. Er werd ook gevraagd of het aanbod voor mensen met dementie niet al te vaak eenmalig is. Hoe kan er meer ingezet worden op duurzame activiteiten? Het is niet altijd evident, maar sommige musea bieden reeds activiteiten meermaals aan dezelfde deelnemers aan. Herhaling is immers vaak belangrijk om mensen met dementie te prikkelen.

Ambassadeur Heemkunde Vandaag

Na deze drie parallelle debatsessies keerden de deelnemers terug naar het auditorium voor de bekendmaking van de tweede Ambassadeur Heemkunde Vandaag. Die eretitel wordt elk jaar uitgereikt aan een vrijwilliger, vrijwilligersvereniging of actie met/voor/door vrijwilligers die recent heemkunde op een positieve en eigentijdse manier bij een breed (nieuw) publiek heeft gebracht. Op die manier wil Heemkunde Vlaanderen innovatieve methodes, originele projecten, inspirerende ideeën, maar ook begeisterende figuren/verenigingen uit het heemkundig veld in de kijker plaatsen om zo een hedendaagse beeldvorming rond heemkunde te stimuleren.

De jury boog zich voor de zomer over alle ingezonden dossiers en selecteerde daaruit drie genomineerden waaronder één winnaar. Rik Vermeir (Heemkundige Kring Sint-Salvator Wieze) en

Alex Lefevere (Werkgroep Cultuur en Heemkunde Rauw) grepen net naast de prijzen. De titel ging dit jaar immers naar Erfgoed Balen en de werkgroep Balen Bevrijd. Deze eigentijdse heemkring met een goede jongerenwerking weet het lokale erfgoed steeds op een frisse en dynamische manier naar een breed publiek van senioren, gezinnen, scholen en toeristen te brengen. De jury loofde ook het werken met maatschappelijk kwetsbare mensen en de open houding van de kring.

De sterke punten van Rik Vermeir

- Jonge en veelzijdige heemkundige
- Gebruikt hedendaagse technieken (3D-ontwerpen/printen)
- Werkt samen met andere sectoren (bijvoorbeeld het onderwijs)
- Bereikt heel wat niet-klassieke erfgoedliefhebbers

De sterke punten van Alex Lefevere

- Enthousiaste en gepassioneerde heemkundige
- Verenigt professionelen en vrijwilligers
- Drijvende kracht achter de populaire Facebookpagina 'Rauwse klap'
- Inrichter van atypische erfgoedactiviteiten

Van goede praktijkvoorbeelden, zoals Erfgoed Balen, kunnen andere erfgoedverenigingen veel leren. Daarom wordt elke nieuwe Ambassadeur Heemkunde Vandaag ook voorgesteld in een filmpje dat ter inspiratie voor anderen en ter promotie van de Ambassadeur en heemkunde in het algemeen kan worden gebruikt. Het filmpje is te vin-

den op de website van Heemkunde Vlaanderen (www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/ambassadeur-heemkunde-vandaag)

Na het filmpje namen de jongeren van Erfgoed Balen, Bram Dierickx en Tom van Leeuwen, het woord. Ze vertelden over de werking van de heemkundige kring die zich van klassieke heemkundige kring ontpopte tot het dynamische Erfgoed Balen dat zelfs erkend werd als gemeentelijke adviesraad. Uit de samenwerking met een verzamelaarscollectie rond de Wereldoorlogen groeide de Werkgroep Balen Bevrijd. Die werkgroep zorgde in 2014 niet alleen voor een fantastisch project rond de Eerste Wereldoorlog, maar stimuleerde ook de werking van Erfgoed Balen. Er is geen twijfel mogelijk dat Erfgoed Balen de ambassadeursrol met verve zal vervullen.

Benieuwd wie hen opvolgt? Dat wordt pas in november duidelijk. Voor kandidaten rekenen we alvast op jullie. Op de website van Heemkunde Vlaanderen vind je alles over de procedure (www.heemkunde-vlaanderen.be/about-2/eremerken/ambassadeur-heemkunde-vandaag/). De bekendmaking volgt op de komende editie van Heemkunde Actueel (19 november 2016). We hopen jullie daar opnieuw te mogen verwelkomen met een boeiend inhoudelijk programma!

Het team van Heemkunde Vlaanderen

Over hinderlijke inrichtingen en patentplichtigen

Het gemeentearchief als rijke bron voor lokale bedrijfsgeschiedenis

Inleiding

Voor heemkundigen en amateurhistorici is het bestuderen van een lokaal bedrijf of een lokale nijverheid bijzonder interessant. Zo'n studie hoeft zich niet te beperken tot het puur economische (welke producten, hoeveel werknemers, enzovoort). Er zijn ook heel wat linken met het sociale en politieke leven in een gemeente. Zaakvoerders waren vaak actief in de lokale politiek. Stakingen en arbeidsonrust in een bedrijf vertellen ons dan weer iets over de sociale toestanden. De aanwezigheid van veel arbeiders werkte de opkomst van het socialisme in de hand. Vaak leidde dat tot conflicten met de meer landelijke bevolking. Arbeiders en bedienden verenigden zich in vakverenigingen, maar ook in vrijetijdclubs: harmonieën, fanfares of fietsclubs. Bedrijfsgeschiedenis heeft ook een stevige link met onroerend erfgoed. Veel bedrijven lagen tot na de Tweede Wereldoorlog immers pal in het centrum van de gemeente en bepaalden daarmee ook sterk het uitzicht. Rond fabrieken ontstonden wijken en buurten. Oude bedrijfsgebouwen staan soms jarenlang leeg. Grondig historisch onderzoek helpt om oude bedrijfspanden te waarderen: afbreken of een nieuwe bestemming geven. Ten slotte vinden we in veel heemkundige musea werktuigen en machines. Waarvoor dienden ze? Hoe werden ze precies gebruikt?

Vaak wordt uit het oog verloren hoe belangrijk het negentiende- en twintigste-eeuws gemeentearchief wel is voor dat soort onderzoek. In dit artikel geven we naast een algemeen plan van aanpak een overzicht van de heel diverse bronnen uit het gemeentelijk archief die gebruikt kunnen worden bij het schrijven van een boek of artikel over een lokaal bedrijf. We sluiten af met twee aanvullende informatiebronnen: interviews en beeldmateriaal.

Het kanaal Turnhout-Schoten trok veel nieuwe bedrijven aan die het uitzicht van de dorpen sterk veranderden: bijvoorbeeld de steenfabrieken en cementfabrieken in Beerse en Ravels (Stadsarchief Turnhout, Fotocollectie nr. 01288_01)

Wat voorafgaat: lees je in en baken je onderwerp goed af

Vaak heb je al een idee welke lokale bedrijvigheid je wilt onderzoeken. Misschien was een van je voorouders een winkelier of fabrieksbaas en hoorde je heel wat verhalen over de groei van het familiebedrijf. Misschien vind je het zonde dat een oude brouwerij staat te verkommeren. Of wil je samen met de lokale toneelkring een stuk brengen over die belangrijke staking uit de negentiende eeuw. In ieder geval is het belangrijk om je vooraf goed in te lezen. Maak een overzicht van alle boeken en artikels die wellicht nuttig zijn. Baken je studie ook duidelijk af: wat wil je precies onderzoeken? Welke vragen wil je beantwoord zien?

Vooraf zoveel mogelijk **literatuur** raadplegen, geeft je de mogelijkheid om lokale informatie te vergelijken met regionale, nationale en zelfs internationale studies. Op die manier beschik je over een referentiekader: hoe uitzonderlijk of apart was een bepaalde bedrijfstak in je gemeente? Raadpleeg daarom alge-

mene werken over de geschiedenis van je gemeente of je streek, maar ook studies van economische sectoren, ook al gaan die over een heel andere gemeente of provincie. De werking van een weverij of een drukkerij rond 1900 zal niet zoveel verschillen van gemeente tot gemeente. Denk ook aan publicaties uit de periode zelf. Heel wat overheden en beroepsverenigingen publiceerden rapporten en studies over de economische toestand. Denk maar aan een gemeente- of provinciebestuur, een kamer van koophandel, een werkgeversorganisatie of een Economische Raad.

Zoek naar de juiste literatuur in de online catalogussen van grote bibliotheken en documentatiecentra. Vergeet ook de lokale heemkring en de artikelendatabank van Heemkunde Vlaanderen niet. Hou van bij de aanvang van je studie de boeken en artikels die je raadpleegt bij in een literatuurlijst of bibliografie. Die kan je later toevoegen als bijlage bij je eigen studie en dat helpt jou en je lezers om later informatie snel terug te vinden.

Je onderzoek afbakenen doe je door jezelf een of meerdere vragen te stellen waarop je het antwoord wil vinden. Wil je de volledige geschiedenis beschrijven van één bepaald bedrijf? Of wil je te weten komen hoe invloedrijk een bepaalde ondernemersfamilie was of hoe het stond met kinderarbeid in jouw gemeente? Die **vraagstelling** helpt je bij het opzoeken van de juiste literatuur en het juiste bronnenmateriaal. Misschien is soortgelijk onderzoek al eens gebeurd voor een andere gemeente of een andere bedrijfstak. Uit de literatuur en het bronnenmateriaal dat toen werd gebruikt, kan je veel leren. Of misschien is de informatie die je zoekt niet terug te vinden in bestaande publicaties en archiefmateriaal en zal je beroep moeten doen op mondelinge getuigenissen. Dat vereist echter weer een heel andere aanpak (zie verder). Een goede vraagstelling is ook belangrijk voor je planning. Je kan dan goed inschatten wanneer je onderzoek is afgerond en wanneer je eventueel moet bijsturen.

In 1910 legden in Turnhout 500 papierbewerkers 6 maanden lang het werk neer. Aanleiding was de invoering van de regel in een van de fabrieken dat arbeiders die lid waren van een vakbond zich niet konden aansluiten bij het pensioenfonds (Stadsarchief Turnhout, Fotocollectie nr. 76_009).

Gedrukte bronnen en documentatie

Eens we ons goed hebben ingelezen, duiken we nog niet direct de archieven in. Gedrukte bronnen en documentatie bieden ons immers heel wat kant-en-klaare informatie. Zo blijven de **bijlagen bij het Belgisch Staatsblad** dé bron om informatie over vennootschappen op te zoeken. In de bijlagen vind je oprichtingsakten, de samenstelling van het bestuur en (tot 1978) balansen en jaarrekeningen terug. Helaas kan je online met je zoekopdracht maar in de tijd teruggaan tot 1983.¹ De papieren versie van het Belgisch Staatsblad vind je in de meeste grote bibliotheken. Andere belangrijke gedrukte bronnen zijn de **statistieken van de nijverheidstellingen**, later van de ‘handels- en nijverheidstellingen’, die regelmatig door de Belgische overheid werden gehouden. Daarin vinden we per gemeente het aantal bedrijven per type, inclusief het aantal personeelsleden en de ‘drijfkracht’. Er zijn statistieken voor de jaren 1846, 1880, 1910, 1937, 1947, 1961 en 1970. Om ze te raadplegen ga je best naar een van de Vlaamse universiteitsbibliotheken of naar de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen. De nijverheidstelling van 1896 vind je online op de website van LOKSTAT (UGent).² De tellingen kwamen uitgebreid aan bod in een vorig nummer van *Bladwijzer*.³

Wat je eigen gemeente betreft, loont het zeker de moeite om op zoek te gaan naar de (gedrukte) **jaarverslagen** van het gemeentebestuur. Elke gemeente was en is nog steeds verplicht een jaarverslag op te stellen. In zo'n verslag komt steevast de toestand van de nijverheid en handel aan bod, naast een statistiek van het aantal toegekende vergunningen voor 'hinderlijke' bedrijven (zie verder). Scans van zo'n verslagen vind je onder andere op de website van het Stadsarchief Turnhout⁴ en van het Stadsarchief Oostende.⁵ Ook de provinciebesturen hadden gedrukte jaarverslagen. Voor heel de provincie samen bevatten die cijfergegevens over het aantal werknemers per bedrijfstak, de lonen, statistieken van de toegekende vergunningen en gedeponeerde uitvindingsbrevetten en handelsmerken. Het jaarlijks verslag van de arrondissementscommissaris bevat dan weer informatie over de economische en sociale toestand in het arrondissement.

Raadpleeg ook **lokale kranten of weekbladen** uit de periode die je bestudeert. Ze bevatten heel wat informatie over het dagelijks leven in je gemeente of streek. De opening of uitbreiding van een bedrijf kwam zonder twijfel aan bod in de plaatselijke pers. Bedrijven publiceerden ook regelmatig annonces, bijvoorbeeld jobaanbiedingen of een stockverkoop, en reclame. Kranten pagina per pagina doornemen is een intensief werk, maar gelukkig zijn steeds meer historische krantentitels volledig digitaal beschikbaar. Met een simpele zoekopdracht, bijvoorbeeld op de naam van het bedrijf of de bedrijfsleider, kan je dan de hele inhoud doorzoeken. Een overzicht van online 'krantenbanken' vind je op de website van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.⁶

Veel heemkundige kringen en documentatiecentra bewaren interessante collecties documentatie. Daaronder verstaan we allerhande klein **drukwerk**. Het loont zeker de moeite om daarin eens te grasduinen op zoek naar reclaimedrukwerk, folders en briefhoofden van bedrijven, productencatalogussen en personeelsblaadjes.

Archieven: dé historische bronnen bij uitstek

Archieven verschillen van boeken en documentatie in het feit dat ze 'objectief' ontstaan zijn tijdens het bestaan van een persoon, een organisatie, een be-

drijf of een overheid. Om haar taken en activiteiten goed te kunnen uitvoeren bewaart en bewerkt elke instelling immers informatie. Dit resulteert in heel uiteenlopende documenten die samen het archief vormen van de instelling in kwestie: personeelslijsten, facturen, verslagen en rapporten, in- en uitgaande brieven, enzovoort. Als die (archief)documenten bewaard zijn gebleven, geven ze bijzonder goed weer hoe een instelling heeft gewerkt. Voorwaarde is wel dat ze hun logische ordening hebben behouden en dat ze makkelijk kunnen doorzocht worden door middel van een inventaris. Een stapel losse documenten heeft namelijk weinig informatiewaarde. Het ordenen, inventariseren en bewaren van archieven gebeurt door een archiefdienst: het Rijksarchief, de archiefinstellingen die werken rond een bepaalde maatschappelijke stroming (ADV, Amsab-ISG, KADOC, Liberaal Archief), een stadsarchief of gemeentelijke archiefdienst, een universiteitsarchief, een bedrijfsarchief, enzovoort. Ook heemkundige kringen bewaren soms bedrijfsarchieven. Meer en meer archiefdiensten beschikken over online inventarissen en soms zijn de archiefstukken zelf online te raadplegen.

Technisch document uit een bedrijfsarchief met instructies voor het weven (Stadsarchief Turnhout, Archief van Vueghs Frères, nr. 049).

Als het **archief van het bedrijf** dat je wil onderzoeken bewaard is gebleven, dan heb je een prachtige bron voorhanden. Helaas komt dat niet zo vaak voor. Bedrijfsdocumenten verdwijnen meestal wanneer een firma de deuren sluit, wordt overgenomen of verhuist. Sommige bedrijfstypen, zoals huisnijverheid of een klein familiebedrijf, laten sowieso weinig documenten na. In het verleden zijn er wel acties on-

dernomen, onder andere door het Rijksarchief, om bedrijfsarchieven op te sporen en te redden. Goede startpunten zijn Archiefbank Vlaanderen⁷, het online register van privé-archieven, en de website van het Rijksarchief.⁸ Hou er bij je zoektocht naar bronnenmateriaal rekening mee dat ook in familiearchieven soms documenten terug te vinden zijn over handels- en bedrijfsactiviteiten.

Wanneer er geen bedrijfsarchief beschikbaar is dan kan je gelukkig een beroep doen op de **archieven van overheden**. Nationale, regionale en lokale overheden zijn immers wettelijk verplicht om hun archieven goed te bewaren. Bovendien vinden we in hun documenten veel informatie over bedrijven en bedrijfstakken. Ondernemingen zijn sinds de negentiende eeuw onderworpen aan heel wat wet- en regelgeving. Denk maar aan taksen en belastingen, bouwreglementen, milieuwetgeving, voedselveiligheid, enzovoort. Dat resulteert in uitgebreide reeksen van documenten. In dit artikel gaan we dieper in op de archieven van de gemeentebesturen, maar het loont zeker de moeite om ook de archiefreeksen van ‘hogere’ overheden bij je onderzoek te betrekken. Zo vind je informatie over het gebruik van stoommachines en over gevaarlijke en ongezonde activiteiten ook terug bij de provinciebesturen. Rechtbanken van koophandel houden dan weer heel wat gegevens bij over de levensloop van een bedrijf: statuten, balans- en verliesrekeningen, handelsmerken, faillissementen. Voor dossiers over personeelsdisputen kan je terecht in de archieven van werkrechtshouders (1806-1967), de voorlopers van de arbeidsrechtbanken. Referenties naar het vermogen en de bezittingen van een ondernemer of een bedrijf zijn te vinden in de archieven van het kadaster en van de registratie- en hypotheekkantoren (beide zijn afdelingen van het ministerie van Financiën) en in notariaatsarchieven. Al de genoemde bronnen vind je terug in het Rijksarchief.

Gebruik je voor je onderzoek archiefmateriaal, voeg dat dan toe aan je **bibliografie**. Maak duidelijk het verschil met de literatuur en de documentatie die je raadpleegde (zie hoger). Vermeld de juiste titel van het archief, inclusief het archiefnummer of een andere referentie, en de vindplaats. Het is handig om bij je bezoeken aan een archiefdienst een fototoestel bij de hand te hebben. In vrijwel alle archiefinstellingen kan je vrij documenten fotograferen. Soms kan het gebeuren dat je een verklaring moet ondertekenen om aan te geven dat je rekening zal houden met

eventuele auteursrechten en de privacy van derden. Fotografeer ineens ook het titelblad van het dossier of het register dat je consulteert. Op die manier kan je later makkelijk de juiste titel overnemen in de bibliografie of de voetnoten. Lezers van je boek of je artikel moeten immers steeds in staat zijn om zelf snel de archiefdocumenten terug te vinden die je hebt gebruikt voor je onderzoek.

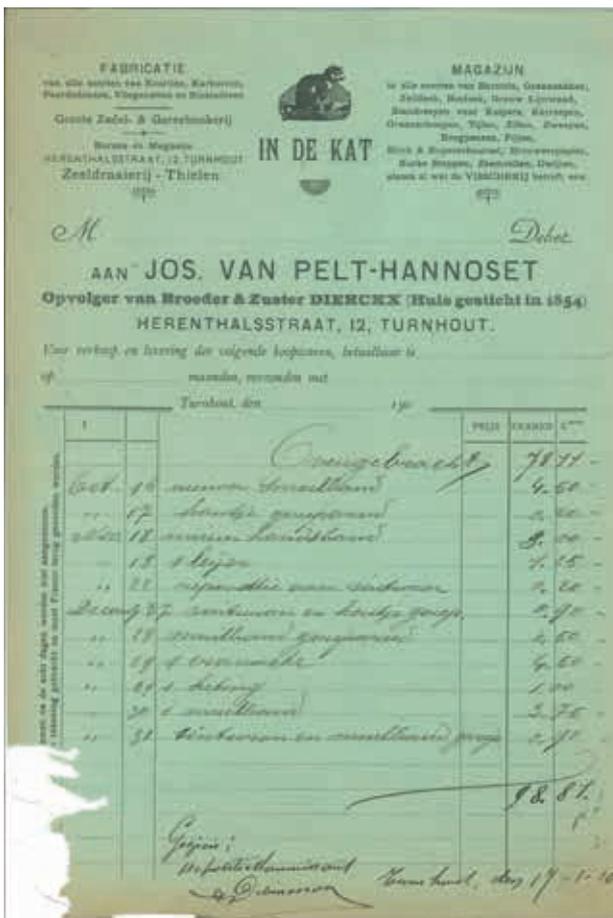
Duik in het gemeentearchief

Waar vind je het archief van je gemeente? De kans is groot dat het oudste gemeentearchief terug te vinden is in het Rijksarchief. Dat is in ieder geval zo bij het Rijksarchief Antwerpen, dat voor de periode 1796 tot circa 1960 een flink aantal gemeentearchieven uit de provincie Antwerpen bewaart. In tweede instantie kan je uiteraard terecht bij het gemeentebestuur zelf. Gemeenten zijn immers verplicht om hun documenten in goede staat te bewaren. Bovendien kan je als burger op basis van het principe van openbaarheid van bestuur steeds documenten bij een lokaal bestuur opvragen. Het bestuur kan inzage in documenten weigeren, maar moet dit dan wel motiveren. Niet alle gemeenten hebben evenwel een eigen archiefdienst of archiefverantwoordelijke. Je kan in dat geval je vraag best stellen aan de gemeentesecretaris. Die laatste is verantwoordelijk voor de praktische organisatie van het gemeentelijk archief. Het kan ook nuttig zijn om de lokale heemkundige kring te contacteren. De leden hebben meestal een goed zicht op de bewaarplaats en de inhoud van het archief. Je archiefonderzoek heeft maar kans op slagen als het gemeentearchief toegankelijk is gemaakt, zodat je er makkelijk in kan zoeken. Dat kan aan de hand van een plaatsingslijst, een inventaris of een indeling volgens een decimale code. Krijg je geen toegang tot bepaalde documenten uit het gemeentearchief? Als laatste redmiddel kan je dan in beroep gaan bij de Vlaamse overheid.

In de volgende alinea's bekijken we de meest waardevolle documenten uit het gemeentearchief in het kader van een bedrijfsgeschiedenis. De manier van ordenen en de namen van de reeksen kunnen van gemeente tot gemeente verschillen.

Algemene briefwisseling

Vaak wordt over het hoofd gezien dat er heel wat verwijzingen naar lokale bedrijven terug te vinden zijn in de algemene briefwisseling van de gemeente. Het kan dan gaan om vragen om informatie verstuurd door het bestuur, bijvoorbeeld in het kader van een statistiek of een klacht, of om facturen van een bedrijf dat goederen en diensten levert aan het gemeentebestuur. In de negentiende en ver in de twintigste eeuw hadden de meeste ondernemingen kunstig uitgewerkte briefhoofden die heel wat interessante informatie bevatten: de volledige naam, het logo, de stichtingsdatum, het adres, het adres van bijhuizen en magazijnen, het soort producten of diensten, merknamen, zelfs reclameboodschappen of een tekening van de gebouwen. Hou er wel rekening mee dat deze laatste vaak veel groter en imposanter werden weergegeven dan ze in werkelijkheid waren. Facturen vind je ook bij het archief over de gemeentefinanciën.

Factuur van een lokaal bedrijf in 1910 ontvangen door het gemeentebestuur (Stadsarchief Turnhout, Archief van de Stad Turnhout. Registratie en briefwisseling, nr. 366).

Bevolkingsregisters

Ken je de naam van de bedrijfsleider en zijn familie, dan kan je net als bij een stamboomonderzoek op zoek gaan persoonlijke informatie in de akten van de burgerlijke stand (geboorten, huwelijken, overlijdens) en in de bevolkingsregisters. Vooral die laatste bevatten een schat aan gegevens: adres, beroep, geboorteplaats en -datum, datum van aankomst in de gemeente, datum van vertrek of overlijden, relaties met de andere bewoners van hetzelfde huis. De bevolkingsregisters werden vanaf 1846 opgemaakt in reeksen van 10 jaar, maar in sommige gemeenten zijn er oudere varianten. Sinds 2014 kunnen onderzoekers de gegevens die ouder zijn dan 120 jaar vrij inkijken. Uit jongere registers kan je informatie opvragen mits toestemming van de nakomelingen of van het college van burgemeester en schepenen.¹¹

Belastingen

Nationale belastingen

Een belangrijke gemeentelijke bron voor de studie van ondernemingen en ondernemers voor de periode vóór 1914 zijn de belastingsregisters of belastingsrollen. In de eerste plaats bestonden er drie nationale belastingen waarvan de te betalen bedragen per inwoner werden vastgelegd en gecontroleerd door de gemeente: het patentrecht, de grondbelasting en de personele belastingen. Al die belastingsystemen werden ingevoerd in de Franse tijd, dus vanaf 1796. Het patentrecht moest betaald worden door iedereen die een bedrijf had of handel voerde. Aanvankelijk was dit een vast bedrag, maar later was het bedrag afhankelijk van een bepaalde klasse van bedrijvigheid. De registers van het patentrecht bevatten informatie over de soorten beroepsactiviteiten die een bepaalde inwoner uitvoerde (patentrecht moest immers betaald worden op elke aparte beroepsactiviteit), eventueel het aantal personeelsleden en de omvang van de productie.¹² Door de grootte van het patentrecht dat een ondernemer doorheen de jaren moest betalen te volgen, krijg je een goed beeld van de groei en of de neergang van een bedrijf of handelszaak. De grondbelasting werd geheven op de inkomsten die een inwoner verkreeg uit onroerende goederen. Het aantal gronden dat iemand in bezit had, was vastgelegd in het kadaster (zie verder). Hou er wel rekening mee dat die belasting je enkel een beeld geeft van de eigendommen

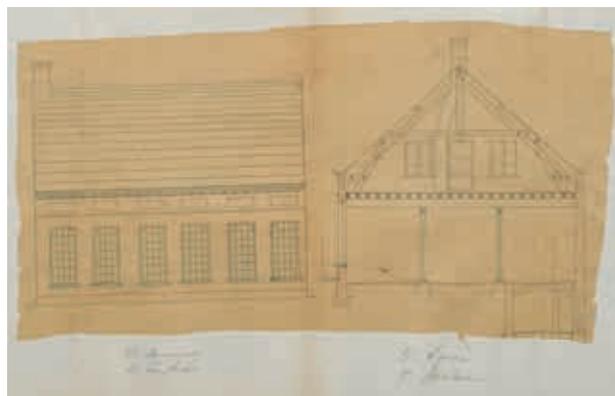
binnen de gemeente. Iemand kon best nog grond en landerijen bezitten in naburige gemeenten of elders in het land. Ten slotte was er de personele belasting, een nationale belasting op uiterlijke tekenen van rijkdom. Om welke ‘uiterlijke tekenen’ het ging, wijzigde doorheen de jaren: de huurwaarde van de eigen woning, het aantal buitendeuren en ramen, het aantal haarden, de waarde van het meubilair, het aantal paarden en dienstbodes. De vaststelling van die belasting moet je steeds met een korrel zout nemen. In de praktijk was er weinig of geen controle, maar het geeft je wel een idee van wie als de rijkste inwoners beschouwd werden. Zijn er geen registers van die nationale belastingen bewaard gebleven? Ga dan op zoek naar de registers van de gemeentelijke ‘opcentiemen’. Die documenten bevatten de drie nationale belastingen die betaald moesten worden door elke inwoner en het aandeel dat daarvan bestemd was voor de gemeente.

Kadaster

De documenten van het kadaster vind je per provincie terug bij de Administratie van het Kadaster (FOD Financiën).¹³ Toch zijn er vaak dubbels van kadastrale documenten bewaard gebleven in het gemeentearchief, omdat die werden gebruikt als werkdocumenten. Het kadaster is de inventaris van alle gronden in België en hun eigenaars en werd voor het eerst voor het hele grondgebied opgemaakt in de periode 1834-1844. In sommige gemeenten zijn ook voorlopers te vinden uit de Franse en Nederlandse tijd. De plannen zijn ingedeeld in secties, aangeduid met een letter, en in percelen, aangeduid met een volgnummer en eventueel -letter. De ‘aanwijzende tafels’ bevatten informatie per perceel. Om de evolutie doorheen de jaren te kunnen volgen, doe je beroep op de ‘leggers’. Zij bevatten per eigenaar, aangeduid met een kadastraal artikelnummer, alle eigendommen in de gemeente. Via die bronnen kan je dan ook heel goed de evolutie van het grondbezit van een bepaalde onderneming opvolgen. Handig om weten is dat kadasterplannen ook online geraadpleegd kunnen worden. Het gaat dan om de gedrukte plans van Popp en Vandermaelen, die tussen 1842 en 1879 werden uitgegeven en die door de Koninklijke Bibliotheek werden gedigitaliseerd.¹⁴ Neem zeker ook eens een kijkje op Geopunt¹⁵, een website van de Vlaamse overheid met geografische informatie, en bij het project POPPKAD¹⁶ van de Universiteit Gent.

Gemeentebesturen hadden in de negentiende eeuw een grote vrijheid om eigen taksen te heffen. Zo waren er directe belastingen (op duurzame zaken, bijvoorbeeld balkons, breedte van de gevel, drijfkracht, aantal personeelsleden) en indirecte belastingen (octrooibelasting op consumptiegoederen, op leuren, op standplaatsen op markten) en omslagbelastingen en aandeelbelastingen (waarbij de gemeente een te innen bedrag verdeelt over bepaalde belastingplichtigen). Als lokale belastingreglementen een link hebben met industriële en handelsactiviteiten kunnen ze ons iets leren over het reilen en zeilen van lokale ondernemingen. Zeker als we beschikken over reeksen documenten die lang doorlopen. Je kan dan nagaan in welke mate het aantal personeelsleden of de stoomkracht jaarlijks groeide of verminderde. De belastingrollen werden telkens per jaar opgesteld. Vaak zitten de verschillende types belastingen in één jaarlijks register. In de registers zijn de belastingplichtigen alfabetisch geordend of per adres.

Bouwaanvragen

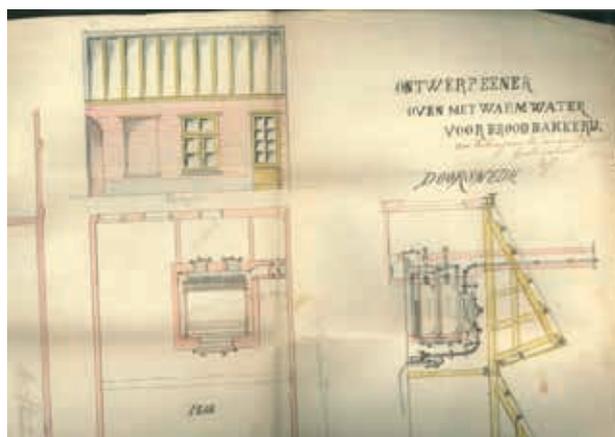
Bouwtekening van een drukkerij uit een bouwdoossier (Stadsarchief Turnhout, Bouwdoossier nr. 1220).

Zeer rijke bronnen op gemeentelijk vlak vormen de bouwtekeningen en bijhorende documenten. Ze werden ingediend bij aanvragen voor het bouwen of verbouwen op het grondgebied van de gemeente. Daar horen uiteraard ook fabrieken, winkels, loodsen, magazijnen en dergelijke bij. Kortom, heel wat economische bedrijvigheden in een stad of dorp zijn terug te vinden in die dossiers. Belangrijk om te weten is dat er voor 1962 geen nationale wetgeving bestond. Vanaf 1836 waren enkel gemeenten met meer dan 2.000 inwoners verplicht om toe te zien op de rooilijnen en de aanvragen voor privégebouwen langs de wegen in het centrum. In 1897

werd het college van burgemeester en schepenen als verantwoordelijke aangesteld voor alle bouwaanvragen van privépersonen ‘in de kom der gemeente’. Gemeentebesturen waren vrij om bijkomend eigen reglementen uit te vaardigen. De inhoud van zo’n reglement bepaalde in grote mate welke documenten eigenaars en architecten bij de gemeente moesten binnenbrengen. Zo vindt men in Turnhout tot 1898 enkel tekeningen van de gevels terug. Vanaf dat jaar bevatten de dossiers ook plattegronden, doorsneden én een duidelijke vermelding van de straat en het huisnummer. Het loont dus zeker de moeite om in het kader van je onderzoek eerst in het gemeentearchief op zoek te gaan naar de gemeentelijke bouwreglementen. Ook oude steekkaarten of registers met de collegebeslissingen rond bouwen zijn belangrijk om de juiste informatie terug te vinden in de duizenden bouwdoSSIERS.¹⁷ Zulke toegangen bevatten straatnamen, namen van eigenaars en bedrijfsnamen. Merk daarbij op dat ook als de bouwdoSSIERS zelf niet bewaard gebleven zijn, de registers van de collegebeslissingen toch nog belangrijke informatie kunnen bevatten over de bouw en de uitbreiding van bedrijfsgebouwen.

Een addertje onder het gras is het bepalen van de exacte locatie van een bepaald pand. Zeker bij de oudste doSSIERS wordt vaak verwezen naar straatnamen of toponiemen die niet langer gebruikt worden. Ook huisnummers wijzigden doorheen de jaren. Het perceelnummer van het kadaster (zie hoger) is dan weer tijdsbestendig. Vaak is het handig om je onderzoek te starten met de jongste doSSIERS en aan de hand van die informatie verder terug te gaan in de tijd. Ten slotte: hou er rekening mee dat bouwplannen niet altijd een getrouwe weergave van de werkelijkheid zijn. Een plan kan uiteindelijk niet of slechts gedeeltelijk zijn uitgevoerd. Ook is er van sommige gebouwen geen spoor terug te vinden, omdat ze zonder vergunning werden opgetrokken. Laat dat je er echter niet van weerhouden om op te zoek te gaan naar die bijzonder interessante doSSIERS. Bouwtekeningen vertellen meer over de geschiedenis van een bedrijf dan je op het eerste zicht zou denken: een uithangbord op de gevel, de schikking en de functie van de verschillende ruimtes zoals die te zien is op een plattegrond, het verplaatsen of verbreden van toegangen, enzovoort.

Milieuvergunningen

Technische tekening van een oven uit de reeks hinderlijke inrichtingen (Stadsarchief Turnhout, doSSIERS inzake hinderlijke inrichtingen, nog niet geïnventariseerd).

Een tweede reeks doSSIERS met een schat aan informatie over lokale bedrijven zijn de aanvragen voor een milieuvergunning, beter bekend als de doSSIERS van de ‘hinderlijke inrichtingen’. Sinds de Franse tijd is er immers een nationale wetgeving van kracht die toeziet op gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke installaties en activiteiten. Bedrijfsactiviteiten werden onderverdeeld in drie en later in twee ‘klassen’, afhankelijk van de mate van hinder. Het gemeentebestuur beoordeelde de laagste klasse, maar gaf daarnaast advies aan het provinciebestuur over de hogere klasse. Dat betekent dat de gemeentelijke administratie informatie ontving over vrijwel alle aanvragen voor hinderlijke inrichtingen op het grondgebied. De gemeente was tussen 1884 en 1919 bovendien verantwoordelijk voor het geven van toelatingen voor de installatie van een stoommachine. Van 1863 tot 1985, met de invoering van het milieuvergunningsdecreet, bevatte elke aanvraag voor een hinderlijke inrichting dezelfde soort informatie: plattegrond, een plan van de inplanting in de omgeving (voor klasse 1), het soort onderneming, de gebruikte productietechnieken en machines, de grootte van de productie en de opslag. De doSSIERS bevatten ook verslagen van het onderzoek ‘de commodo et incommodo’, waarbij omwonenden bezwaren konden indienen. Om de doSSIERS goed te kunnen doorzoeken, moet je net als bij de bouwdoSSIERS op zoek gaan naar steekkaarten of registers van de besluiten of de verleende toelatingen. Vaak zijn ook de afkondigingen van de openbare onderzoeken ‘de commodo et incommodo’ bewaard gebleven. Een kledingwinkel of

café ga je niet direct vinden in deze dossiers, maar wel alle bedrijven die gebruik maakten van motoren en machines, lawaai of geurhinder veroorzaakten of brandbare of gevaarlijke producten opsloegen.

Documenten betreffende de volksgezondheid

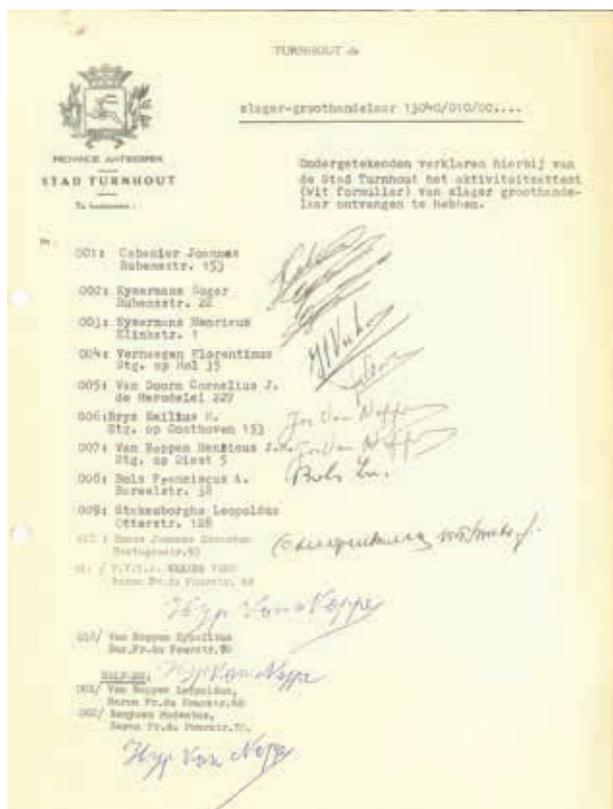
Het toezicht op de openbare gezondheid was een belangrijke bevoegdheid van het gemeentebestuur. De meeste steden hadden in de negentiende eeuw een 'geneeskundige commissie'. De ambtenaren en artsen van die commissie schreven rapporten over het drinkbaar water, afval, krotwoningen, de kwaliteit van het voedsel. Milieuhinder door bedrijven hoorde ook thuis in dat rijtje, hoewel de wetgeving uiteraard strenger en strenger wordt naarmate we dichterbij onze tijd komen. Fabrieken en opslagplaatsen lagen veelal midden in het centrum van een gemeente en heel vaak waren er klachten over lawaai, stank, vervuiling van een lokale beek of zwaar verkeer. Die klachten kwamen niet alleen van de omwonenden, maar ook van naburige gemeenten. Klachtbrieven en petitie's vinden we terug in de algemene briefwisseling van de gemeente. Ook de registers met de processen-verbaal van de lokale politie zijn mogelijke bronnen.

Andere documenten betreffende handel en nijverheid

We laten nog een aantal andere documenttypes uit het gemeentearchief, die van belang kunnen zijn voor je onderzoek, de revue passeren. Net als gemeentelijke, provinciale en nationale verkiezingen organiseerde de lokale administratie tot 1967 ook de verkiezingen voor de werkrechtshraden in de steden. De **werkrechtshraden** of de 'conseils de prud'hommes' waren organisaties van lekenrechtshraden die bemiddelden in geschillen tussen werkgevers en werknemers. De lekenrechtshraden werden verkozen door lokale industriëlen, handelaars, meesterknechten en arbeiders. In de kiezerslijsten die werden samengesteld door het gemeentebestuur vindt men dan ook meer informatie terug over die personen.

In de negentiende eeuw moest een arbeider zich bij het gemeentebestuur melden als hij een blanco 'werkboekje' of '**werkmansboekje**' nodig had. Zo'n boekje bevatte de persoonsgegevens van de arbeider en werd bijgehouden door zijn werkgever, die er ook aantekeningen in kon maken. Zonder zijn arbeiders-

boekje kon een werknemer niet van werk veranderen. Het was dus een manier om arbeiders aan een bepaalde fabriek te binden en in de pas te laten lopen. Stadsbesturen hielden soms een register bij met de gegevens van elke persoon die een werkboekje kwam aanvragen. Het register bevat een persoonsbeschrijving en informatie over het arbeidscontract, als controlemiddel. Ze vormen een heel belangrijke bron voor de lokale industriële geschiedenis.

Lijst van slager-groothandelaars die een activiteitsattest hebben afgehaald (Stadsarchief Turnhout, Lijsten van aanvragen van activiteitsattesten, 1960-1966, nog niet geïnventariseerd).

Sinds de Vestigingwet van 1958 kan de overheid voorwaarden opleggen aan personen die een bepaald zelfstandig beroep willen uitoefenen. Dat gebeurde in het verleden onder meer voor verzekeringsmakelaars (1961), fotografen (1965) en begrafenisondernemers (1983). De wetgeving was vooral bedoeld om het aantal nieuwe starters te controleren. Op het moment dat zulke eisen van kracht werden, konden zelfstandigen die al actief waren in die beroepscategorie een activiteitsattest aanvragen bij de gemeente. De lijsten van die afgeleverde **activiteitsattesten** geven een interessante momentopname van de verschillende handelaars (en hun adres) in de gemeente. De gemeentelijke administratie le-

vert ook vergunningen af in het kader van de wet op de **handelsvestigingen** (1975). Handelszaken vanaf een bepaalde omvang hebben zo'n vergunning nodig. De dossiers bevatten nuttige informatie over het bedrijf en moeten volgens de richtlijnen van het Rijksarchief permanent bewaard blijven.¹⁹

Handels- en nijverheidstentoonstellingen, die we tegenwoordig handelsbeurzen noemen, waren in de negentiende eeuw erg populair. Vaak nam een gemeentebestuur de organisatie ervan zelf in handen of werden lokale bedrijven financieel gesteund om deel te nemen aan nationale en zelfs internationale tentoonstellingen. In dat geval is er in het gemeentelijk archief informatie terug te vinden over de deelnemers, de producten die ze tentoonstellen en de prijzen die ze kregen. De dossiers bevatten ook vaak lokaal reclaimedrukwerk.

Ten slotte mogen we ook de vele **statistieken en tellingen** niet vergeten die de gemeenten opstelden over de economische toestand op hun grondgebied. Het kan dan gaan om tellingen op vraag van het bestuur zelf, maar in de meeste gevallen kwam de opdracht van hogerhand: de provincie of de nationale overheid (bijvoorbeeld van het Nationaal Instituut voor de Statistiek). Ook tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog werden er door de bezetter heel wat gegevens opgevraagd over het aantal bedrijven, het aantal werknemers en de productie. Ingekomen brieven met vragen om inlichtingen en een afschrift van het antwoord vind je doorgaans terug in de algemene briefwisseling van de gemeente. Om een idee te krijgen van de verschillende statistieken of overzichten die doorheen de jaren door hogere overheden werden opgevraagd, kan je te rade gaan bij de gepubliceerde omzendbrieven gericht aan gemeentebesturen.

Praat erover: mondelinge bronnen

Wanneer een bedrijf of bedrijfstak jarenlang dominant aanwezig was in je gemeente of in je streek, loont het zeker de moeite om een aantal mensen daarover te interviewen. Een zoektocht naar mondelinge bronnen is ook interessant als er slechts weinig archiefdocumenten bewaard zijn gebleven of voor nijverheden die sowieso weinig informatie op papier bijhielden. Er bestaan heel wat handige gidsen over het gebruik van mondelinge bronnen.²⁰ Kijk

ook eens naar online 'verhalenbanken' en projecten rond online geschiedenis die je kunnen inspireren.²¹ In ieder geval is het belangrijk om je goed voor te bereiden. Je kan dus best pas starten met interviews na het bronnenonderzoek. Enkel dan heb je een goed zicht op de thema's die je verder wil onderzoeken en de vragen die je zeker moet stellen. Bovendien kan je dan de archiefdocumenten en foto's bij de hand houden waarover je meer informatie te weten wil komen. Beide zijn ook een goed startpunt voor het gesprek, omdat ze herinneringen kunnen losmaken bij je getuige(n).

Zorg in ieder geval voor een fiche waarop je de persoonlijke gegevens van je gesprekspartner invult, een contract waarin die laatste je toestemming geeft om de informatie uit het interview te gebruiken in je onderzoek (je hebt er natuurlijk weinig aan als alles 'off the record' moet blijven)²² en opnameapparatuur. Het maken van een opname is belangrijk om je volledig op het interview te kunnen concentreren, maar ook omdat stiltes of aarzelingen veelzeggend kunnen zijn. Werk met een lijst van thema's die je wil behandelen en stel zoveel mogelijk 'open' vragen. Stel ook bijkomende vragen als één en ander onduidelijk is in het verhaal, bijvoorbeeld een precieze datering of locatie of een verklaring ('waarom?'). Je moet immers in staat zijn om nadien de verzamelde informatie juist te interpreteren.

Voor je bedrijfsgeschiedenis zijn interviews met leidinggevenden (directeur, personeelschef, enzovoort) interessant omdat ze een beeld geven van bepaalde beleidsbeslissingen en informele contacten, zaken die niet op papier terug te vinden zijn. Maar het is even belangrijk om gesprekken te houden met de vroegere werknemers. Zij kunnen een heel authentiek beeld geven van de arbeidsomstandigheden en -verhoudingen in een bedrijf. Ten slotte is het zeker nuttig om te luisteren naar buitenstaanders: klanten, leveranciers, concurrenten en dergelijke. Zij schetsen vaak een veel scherper beeld van het reilen en zeilen van een lokale onderneming of handelszaak dan de mensen die er werkten.

Foto's en ander beeldmateriaal

Luchtfoto van het centrum van Turnhout waarop een aantal bedrijfsgebouwen en schoorstenen te zien zijn, ca. 1930, fotograaf Jan Römer (Stadsarchief Turnhout, Fotocollectie nr. 4513_01).

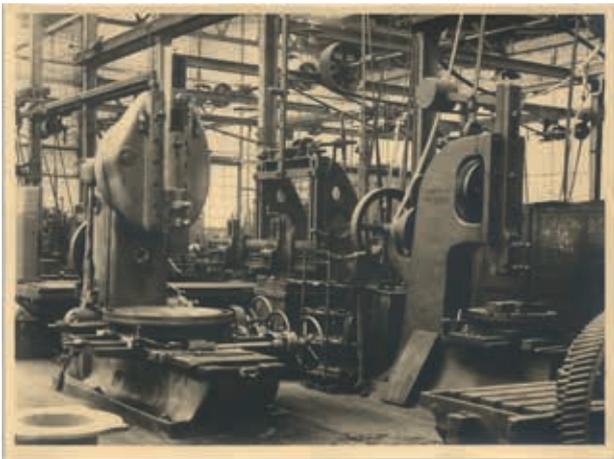

Foto van machines in een Turnhoutse staalgijeterij, ca. 1960 (Stadsarchief Turnhout, Fotocollectie nr. 6131_07).

Prentbriefkaart van "Cremerie Leeuwenkuip" in Turnhout, ca. 1920 (Stadsarchief Turnhout, Fotocollectie nr. 51_016).

Om te grasduinen in historische foto's en prentbriefkaarten hoef je tegenwoordig je zetel niet meer uit: Vlaanderen telt tientallen historische beeldbanken. Ze worden onderhouden door provincies, erfgoedcellen, gemeenten en heemkundige kringen, die nog dagelijks beeldmateriaal toevoegen. Beeldmateriaal geeft je een idee van een bedrijf in zijn toenmalige omgeving (denk maar aan oude luchtfoto's), van de omvang van de bedrijfsgebouwen, van het interieur, van de individuele personeelsleden, van machines en productietechnieken. Onthoud echter dat een foto weinig waarde heeft zonder de bijhorende gegevens over de inhoud, de datering, de maker, het doel van de foto (de metadata). Enkel aan de hand van die extra informatie ben je in staat om een foto juist te interpreteren. Gaat het bijvoorbeeld om reclamedrukwerk van het bedrijf zelf, een spontane foto van een lokale fotograaf of een foto gemaakt door de

milieupolitie naar aanleiding van een klacht. Handig is wel dat je via de meeste beeldbanken het publiek extra informatie kan laten toevoegen. Misschien zijn er mensen die de personen op een foto herkennen of die weten waar dat vreemde toestel precies voor diende. Alhoewel ze vaak niet gedigitaliseerd zijn, kunnen foto's van bedrijfsgebouwen die als bewijsstukken of documentatiemateriaal zijn toegevoegd aan dossiers in het gemeentearchief, bijzonder waardevol zijn. Net omdat je in het dossier zelf heel wat bijkomende informatie vindt. Vergeet niet dat je ook met hedendaagse foto's je bedrijfsgeschiedenis kan documenteren. Voorbeelden daarvan zijn foto's die je zelf maakt van de afbraak van een oud bedrijfsgebouw of van een stuk gereedschap dat in het lokale museum wordt bewaard.

Besluit

Het gemeentelijk archief, bewaard door het Rijksarchief of door de gemeente zelf, bevat heel veel informatie over lokale bedrijven. Het is echter niet zo dat alle informatie netjes in één dossier terug

te vinden is. Je zal de nodige moeite moeten doen om in de verschillende reeksen, van de algemene briefwisseling tot belastingsregisters en bouwdoSSIers, de juiste gegevens terug te vinden, kritisch te bekijken en naast elkaar te leggen. Daaraan kan je dan extra informatie toevoegen uit gesprekken met mensen die het bedrijf goed gekend hebben en uit historisch en hedendaags beeldmateriaal. Om de weg niet kwijt te raken tijdens je zoektocht bereid je je goed voor door literatuur en documentatie te raadplegen en je onderwerp duidelijk af te bakenen. Daarbij is het ook belangrijk dat je een lijst bijhoudt van alle bronnen die je hebt geraadpleegd, zodat jij en anderen diezelfde stukjes informatie steeds vlot kunnen terugvinden. Een uitdagend project, maar denk wat daar tegenover staat: nieuwe informatie, nieuwe inzichten en genoeg inspiratie voor tientallen historische bedragen en artikels. Wie kan daar aan weerstaan?

Bart Sas
Stadsarchivaris Turnhout

- 1 <http://www.ejustice.just.fgov.be/tsv/tsvn.htm>
- 2 http://www.lokstat.ugent.be/it1896_toelichting.php
- 3 B. Demasure, 'Statistieken in het lokaal historisch onderzoek. De meubelnijverheid in Izegem', *Bladwijzer*, 10 (2014): http://www.heemkunde-vlaanderen.be/images/Bladwijzer_2014_1_statistiekenonderzoek.pdf
- 4 <http://www.stadsarchiefturnhout.be/nl/content/2618/digitale-stadsverslagen.html>
- 5 <http://www.oostende.be/archiefHome.aspx>
- 6 <http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/kranten/online>
- 7 <http://www.archiefbank.be>
- 8 <http://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/>
- 9 <http://openbaarheid.vlaanderen.be>
- 10 <http://openbaarheid.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?fid=34>
- 11 Een goede handleiding voor het gebruik van de bevolkingsregisters vind je op de website van het Rijksarchief: <http://www.arch.be/index.php?l=nl&m=nieuws&r=alle-nieuwsberichten&a=2014-03-04-de-regels-rond-de-raadpleging-van-bevolkings-en-vreemdelingenregisters-zijn-begin-2014-gewijzigd>
- 12 Zie ook de pagina "Bronnen belicht" op de website van Familiekunde Vlaanderen: <http://familiegeschiedenis.be/bronnen/patentrol>
- 13 Zie de website van Familiekunde Vlaanderen: <http://familiegeschiedenis.be/bronnen/kadastrale-legger>
- 14 http://www.kbr.be/collections/cart_plan/collections/collections_nl.html
- 15 <http://www.geopunt.be>
- 16 http://www.poppkad.ugent.be/poppkad_start.php
- 17 Het Turnhoutse Stadsarchief bewaart voor de periode 1826-1940 méér dan 7.000 bouwdoSSIers.
- 18 Meer informatie over de registers die in het Stadsarchief terug te vinden zijn: E. Van Autenboer, 'De werkboekjes (19de eeuw) van de arbeiders uit de papierverwerkende nijverheid van Turnhout: een verwaarloosde bron voor de familiegeschiedenis', *Vlaamse Stam. Tijdschrift voor familiegeschiedenis*, 3:4 (2001) 166-192.
- 19 G. Maréchal (ed.), *Bewaring en vernietiging van gemeentearchieven. Richtlijn en advies*, III (Brussel 1993) 84-86.
- 20 <http://www.faronet.be/dossier/wat-mondelinge-geschiedenis>
- 21 Zie bijvoorbeeld "Schitterend geslepen", een project rond de Kempense diamantnijverheid: <http://www.schitterendgeslepen.be/index.php>
- 22 Je vindt een aantal modeldocumenten op de website van FARO: <http://www.faronet.be/dossier/mondelinge-geschiedenis/modeldocumenten>
- 23 Voor een overzicht: zie <http://www.heemkunde-vlaanderen.be/regionale-beeldbanken/>

Een verzameling herzameld

Het Stadsmus reconstrueert een negentiende-eeuwse Hasseltse topcollectie¹

In de negentiende eeuw bouwden heel wat erudiete verzamelaars bijzondere collecties op. Sommige van die collecties kwamen later integraal in musea terecht; vele andere verzamelingen echter raakten doorheen de tijd verspreid over instellingen, personen of verdwenen helemaal van de radar. Is het mogelijk om dergelijke unieke verzamelingen te 'herzamelen'? En hoe traceer je dan de sporen van al die collectiestukken? Het Hasseltse Stadsmus ging de uitdaging aan en probeerde de topcollectie van de Hasseltse geneesheer Bamps opnieuw samen te brengen.

De Hasseltse geneesheer Constant Bamps (1847 - 1907) verzamelde zijn hele leven lang voorwerpen die te maken hadden met Limburg, het oude land van Loon. Na zijn dood in 1907 veilde een Brus-

sels veilinghuis maar liefst 1.297 loten. De veiling duurde vijf namiddagen. Er volgde nog een tweede veiling met opnieuw zo'n 300 loten. Bamps' verzameling raakte versnipperd, gekocht door tientallen verzamelaars en instellingen.

In 2012 startte Het Stadsmus met het herzamelen.² Het startkapitaal was klein: slechts van vijf stukken was geweten waar ze zich bevonden. Jarenlang zoeken resulteerde in een expo met meer dan honderd voorwerpen uit Bamps' collectie; twintig keer meer dan waarmee gestart werd. De stukken zaten verspreid over meer dan twintig publieke en privécollecties. De veilingcatalogus van de Leuvense verzamelaar Victor Demunter, die de veiling in 1907 bijwoonde, vormde het uitgangspunt. Zijn aanvullingen en notities gaven in veel gevallen een gezicht aan de loten.

1.297 erg verschillende loten

Wie de catalogus van de eerste veiling openslaat, ziet meteen de grote rijkdom van de verzameling: boeken, tijdschriften, gravures, handschriften, archiefdocumenten, archeologie, briefwisseling, juwelen, munten, medailles, tin, koper, meubels, opgezette vogels, herbariumvellen, enzovoort. Het geheel weerspiegelt Bamps' brede activiteiten en interesses: geneeskunde, natuurwetenschappen,

Voorpagina van *L'ancien Pays de Looz* (1906), nr. 10-12. Uit de collectie van de Provinciale Bibliotheek Limburg, Hasselt

Titelblad van de veilingcatalogus uit 1907 © Museum M, Leuven

oudheidkunde en de eigen stad en provincie. Tegelijkertijd zorgde die grote verscheidenheid ervoor dat de verzameling versnipperd raakte en de loten bij de meest diverse kopers terecht kwamen.

De catalogus heeft geen afbeeldingen en de beschrijving van de loten is eerder summier. Los daarvan zijn er weinig foto's teruggevonden van Bamps' verzameling. Een exact beeld krijgen van de loten is dus niet evident. Een idee van de omvang krijgen we dankzij een journalist, die naar aanleiding van de dood van Bamps, herinneringen ophaalde aan een bezoek aan Bamps' huis:

*'Wij werden door de zalen van zijn groote woning geleid en gingen bij elken stap meer in bewondering op voor zijn rijke verzamelingen van oudheidkunde, die er, in de keurigste orde gerangschikt, al de ruimten vulden. Oude munten uit elk vak van de geschiedenis en van al de volkeren die verdwenen, zelfs gouden munten van de Romeinen, wapens, standaarden, vaandels, krijgsuitrustingen, handschriften, boeken, platen, diploma's, schatten na schatten had hij met liefde, met gespannen drift en onvermoeiden ijver bijeengebracht en van zijn huis een museum gemaakt, een tempel van wetenschap waarin hij verborgen en gelukkig leefde in stille overweging en aanhoudende studie, naar de ingeving van zijn vrij denkende geest.'*³

Hoe zo'n uiterst gevarieerde collectie opnieuw samenbrengen? Historicus Jo Rombouts nam het initiatief en betrok verschillende mensen omwille van hun expertise en kennis van specifieke collecties: Luc Van Impe (archeologie), Ivan Wolfs (numismatiek), Kristof Reulens (natuurwetenschappen), Guido Caluwaerts (boeken en archivalia) en Ann Delbeke (briefwisseling). Met stroomversnellingen en af en toe een dood spoor traceerden zij meer dan honderd van de duizenden stukken die ooit in Bamps' collectie gezeten moeten hebben.

Maar hoe kwamen ze die stukken op het spoor? En hoe viel met zekerheid te zeggen dat een bepaald stuk ooit in de verzameling van Bamps zat? Er is de catalogus met de aantekeningen van Demunter, maar daartegenover staat dat de stukken overal in het land verzeild geraakten en dat collecties in een tijdspanne van honderd jaar vaak verhuisd kunnen zijn.

Locatie van vijf topstukken gekend

Het Stadsmuseum kende de locatie van vijf stukken die vermeld stonden in de veilingcatalogus. Drie stukken bezit het museum zelf: het register van de broederschap van Sint-Cecilia (1670-1767, 'inv. nr. 1992.095'), het Coemansregister van de rederijderskamer De Roode Roos (1611-1613, inv.nr. 1991.006), dat in 2013 op de lijst van de Vlaamse topstukken opgenomen werd, en de zilveren medaille van de Botvinken Sociëteit (1851, inv.nr. 1979.0997.00).

Van deze stukken was de herkomst bekend, maar door het verband te leggen met de veilingcatalogus van dokter Bamps, krijgen de verhalen achter de stukken een nieuwe dimensie.

Hasselt: de mantelspeld met de laatste montage in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
© KMKMG, Brussel

Naar aanleiding van het 750-jarige bestaan van de stad Hasselt kon het stedelijke museum (dat toen nog het Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof heette) een topstuk in bruikleen krijgen: een elfde-eeuwse gouden broche die de vergelijking met de juwelen aan het toenmalige keizerlijke hof, met gemak doorstaat. Dat de broche ook voor de huidige expo de vaste opstelling van het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis in Brussel mocht verlaten, is bijzonder. Een laatste stuk, een lithografische tombola-affiche van Alden Biesen uit 1817, bevindt zich vandaag in een privéverzameling.

'Met gespannen drift en onvermoeiden ijver'

Op het titelblad van het register van de broederschap van Sint-Cecilia is de stempel 'Collection Dr.

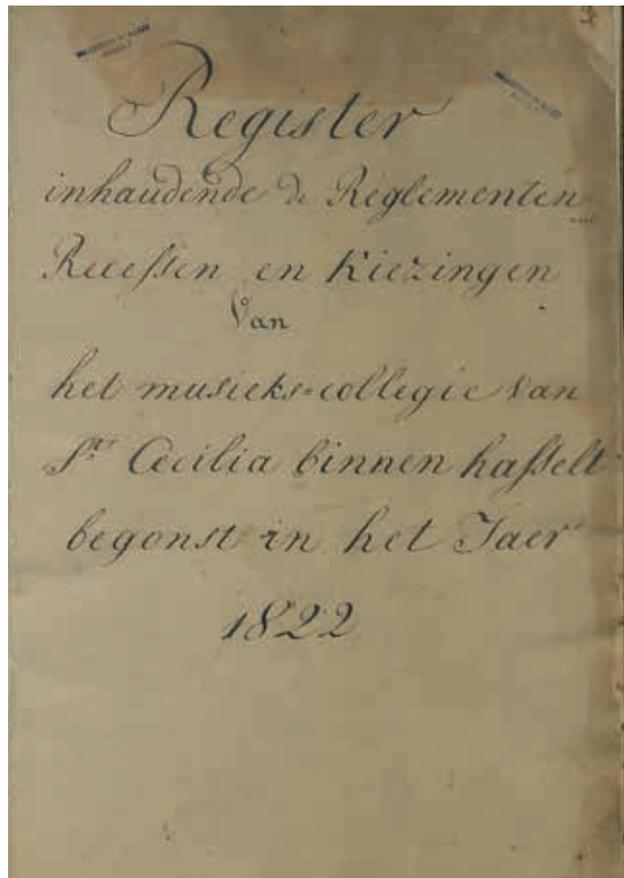
Bamps Hasselt' terug te vinden. De ijver en nauwgezetheid die Bamps aan de dag legde bij het inventariseren en beschrijven van zijn verzameling, bleken een zegen. Bamps beschreef zijn stukken, zorgde voor illustraties en/of foto's en er zijn drie stempelvarianten van hem bekend. In boeken en op documenten plaatste hij, zoals in die tijd de gewoonte was, zonder schroom zijn gestempelde ex libris.

Bamps had ambitie. Hij noemde zijn verzameling zijn (petit musée limbourgeois) en droomde ervan dat zijn verzameling zou uitgroeien tot een echt museum, al overleefde die wens hem niet. Zijn verzameling was ook een werkstuk, waarover hij zeer openhartig kennis deelde: hij publiceerde artikels over zijn verzamelobjecten en deed onderzoek naar de archeologische bevindingen van tijdgenoten. Meer dan tweehonderd artikels, die onder meer verschenen in zijn eigen tijdschrift *L'ancien Pays de Looz*. Dat richtte hij in 1896 samen met zijn *compagnon de plume* Emile Geraets op. De artikels zijn een sterk spoor en bij het samenstellen van de expo werden alle publicaties van Bamps daarom systematisch bestudeerd.

*'Mr. Le docteur C. Bamps est un archéologue dont l'érudition est aussi vaste que variée; c'est aussi un travailleur infatigable, un chercheur ne se donnant point de répit, un fureteur sage, fouillant tout et sachant dénicher au milieu des parchemins poudreux le document précieux, jusque-là involé.'*¹⁴

Het speurwerk naar stukken bleek in veel gevallen een onderzoek van die artikels met verwijzingen en van briefwisseling met bevriende verzamelaars en museumdirecteurs. Zo gaf literatuuronderzoek de doorslag om de medaille van abt Maur (17de eeuw) met grote waarschijnlijkheid aan Bamps' collectie toe te kennen. De beschrijving in de veilingcatalogus was alvast uitvoerig: *'Medaille sur champ octogonal en bronze de l'Abbaye Bénédicte de Saint-Trond, pour l'abbé Vander Heyden, de Hasselt, du XVIIIe siècle. Pièce tres rare. – Saint Benoit et sainte Scholastique debout, R. St-Trond portant le monastère et Saint Euchère. (Voir Revue de numismatique, 1882).'*

Maar het is maar aan de hand van Bamps' eigen artikel dat de werkgroep een dergelijke medaille uit het Provinciaal Gallo-Romeins Museum in Tongeren, met relatieve zekerheid kon identificeren als een stuk uit Bamps' verzameling. Hij schreef dat er

Register inhoudende de reglementen en recessen van het Musieks-Collegie van Ste Cecilia binnen Hasselt begonst in het Jaer 1822 © Het Stadsmus, inv.nr. 1992.0096)

maar drie dergelijke medailles bekend zijn; in het bezit van hemzelf, van de Chestret en van de stad Luik, en hij voorzag het artikel van duidelijke tekeningen.

Tussen de regels

De notities in de veilingcatalogus dus, en ook de publicaties, stempels en tekeningen van Bamps. Daarmee vind je veel, maar niet alles terug. Zo zijn er ook collecties waarvan geweten is dat Bamps ze (ooit) had (omdat ze beschreven werden), die niet in de veilingcatalogus vermeld staan. Misschien omdat ze in 1907 niet meer in de verzameling zaten, misschien omdat ze binnen de familie bleven. Het Stadsmus schreef de vele archieven, bibliotheken, verzamelaars en musea aan die in hun verzamelbeleid de afgelopen jaren mogelijk in contact kwamen met stukken uit Bamps' collectie. Dat werd aangevuld met online zoeken in het groeiende aantal collectiedatabanken of Europeana.eu. Dat leverde een aantal verrassende resultaten op.

Onder het nummer 1295 veilde Fievez de collectie Limburgse vogels van Constant Bamps. Omwille van het belang van de natuurhistorische collectie van Bamps wilde het museum de tentoonstelling aanvullen met Limburgse vogels en contacteerde daarom het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen. Aangespoord door de vraag van Het Stadsmus zocht men daar naar de naam Bamps in hun uitgebreide databank en een opgezet witbandkruisbekje verscheen. Het draagt nog het oorspronkelijke etiket dat ons leert dat het gevangen werd in Bokrijk op 8 september 1889. Dankzij het oude classificatiesysteem van het instituut vernamen we dat het in 1919 geschonken werd door de administratie van de stad Brussel.

*Witbandkruisbek
Uit de collectie van het Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen.*

Bamps bracht dus ook de natuur binnen in zijn verzameling: opgezette Limburgse vogels, maar ook Limburgse planten op herbariumvellen. Die werden nergens vermeld in de catalogus, maar via de online database van de Nationale Plantentuin in Meise vond de werkgroep driehonderd herbariumvellen terug. Na een bezoek konden uiteindelijk meer dan duizend vellen gekoppeld worden aan Bamps en werd ook briefwisseling teruggevonden. In dit geval zijn dus veel stukken teruggevonden, zonder exact

de collectiebeweging te kunnen reconstrueren. Dat is wel mogelijk voor een aantal andere herbariumvellen, die we via Europeana.eu terugvonden in de collectie van het Muséum national d'histoire naturelle in Parijs. De collectie in Parijs kwam er terecht via een Franse verzamelaar die enkele specimen kreeg van Constant Bamps, een praktijk die toen heel courant was.

Net zoals dat voor de collectiestukken in Het Stadsmus zelf het geval was, zijn de Bampsiana in andere instellingen niet altijd onder de noemer 'Bamps' geïnventariseerd. Het bleek in de zoektocht meer dan eens het versluijende gegeven, waardoor de collectie moeilijk achterhaald kon worden. Ook hier zijn de artikelen en de omschrijvingen van Bamps zelf inspirerend om op een andere manier te zoeken in de inventarissen.

Sluimerende collectie

Het Stadsmus herzamelde ruim honderd originele stukken, van meer dan twintig publieke en privécollecties. Meestal waren de huidige conservatoren of collectiebeheerders niet op de hoogte van de Hasseltse geschiedenis van deze stukken, laat staan van de publicaties die de vroegere eigenaar erover verzorgd had. De vraag van Het Stadsmus naar de collectie van Bamps leverde dus in vele gevallen het concrete resultaat dat de 'sluimerende' collectie nu geactiveerd werd.

Hoger werd de zoektocht in de Nationale Plantentuin van Meise al vermeld, maar ook voor de zogenoemde 'schat van Helchteren' betekende de reconstructie door de werkgroep van Het Stadsmus een duwtje in de rug voor het museum Le Grand Curtius in Luik. 'De schat van Helchteren' is een Romeinse bodemvondst uit Helchteren, bestaande uit 261 kleine bronzen munten in een vergane bronzen pot. Deze munten, in vrij slechte staat, dateren uit het laat-Romeinse keizerrijk, namelijk van de keizers Gratianus (367-383), Valentinianus II (375-392), Theodosius (379-395), Arcadius (383-408) en Honorius (393-423) en zijn geslagen in Arles, Lyon, Rome, Trier, Aquileia, Thessaloniki en Constantinopel.

De schat van Helchteren kwam terecht in Le Grand Curtius in Luik, door een ruil met graaf de Pimodan, die hem kocht op de veiling Bamps. Dat weten we dankzij een artikel dat in 1961 verscheen in de

Revue Belge de Numismatique, dat online kan worden geraadpleegd. De schat werd in 1961 uitvoerig beschreven, maar belandde intussen in het museumdepot. Naar aanleiding van onze vraag nam Le Grand Curtius het initiatief om de volledige schat te digitaliseren en is nu ook de link met de Hasseltse verzamelaar Bamps bekend.

Op zoek naar een gekende collectie autografen van Bamps, kwam de werkgroep in het Musée de Mariemont terecht. En plots kwam daar bij het opzoeken van de autografen ook een ander voorwerp uit Bamps' collectie naar boven. De buccin – het koperen blaasinstrument in de vorm van de letter 'g', met een uiteinde in de vorm van een drakenhoofd stond daadwerkelijk op de veilinglijst in 1907 (nr. 823 of 824), maar bleef tot nog toe onbelicht. De ontdekking zorgde ervoor dat het trombone-achtige instrument verder onderzocht zal worden.

Met het 'activeren' van collectiestukken bedoelen we ook: er verder onderzoek naar doen. Zo bewaart de Koninklijke Bibliotheek een aantal handgeschreven universiteitscursussen van zeventiende- en achttiende-eeuwse Hasseltse studenten uit Bamps' verzameling. Die cursussen staan nu op de lijst met onderwerpen voor een masterverhandeling bij professor Jan Papy, die humanisme doceert aan de KU Leuven.

Gedrukte cursussen bestonden niet en de studen-

Schalbeker van een buccin
© Musée royal de Mariemont

ten besteedden veel aandacht aan hun cursussen, met ingeplakte prenten, tekeningen of kalligrafisch uitgevoerde initialen. Een bijzonder geheel omvat maar liefst vier cursussen van de hand van de Hasseltse student Arnoldus Godefridus Duijs (ingeschreven in 1714). Alle cursussen zijn in het Latijn, de onderwijstaal aan de 'oude' universiteit. Ook het gedrukte doctoraat in de geneeskunde dat Bamps' overgrootvader Arnold in 1777 presenteerde aan de universiteit te Leiden, is inmiddels als potentieel thesisonderwerp opgenomen door de KU Leuven.

Spoor bijster...

Verder onderzoek zou ongetwijfeld nog meer stukken opleveren, maar bij sommige zaken belandde de werkgroep helaas op een dood spoor. Zo ook bij een aantal gouden munten, die zeer tot de verbeelding spreken. De veilingcatalogus toont een ruime verzameling munten, die een periode omspande van de Kelten tot in de negentiende eeuw, zij het steeds met de focus op Limburg. Door zijn wijdverspreide reputatie als collectionneur én publicist was er grote interesse voor dat segment op de veiling van 1907. Handelaars, verzamelaars en ook de Belgische Staat betaalden aanzienlijke bedragen. Daarbij spreken de verschillende gouden munten op het eerste gezicht het meest tot de verbeelding. Maar het mogelijk belangrijkste stuk was een zilveren denier van graaf Lodewijk I van Loon (12de eeuw), de oudst gekende munt van de graven van Loon. Dat exemplaar uit de verzameling Bamps was absoluut uniek en kon tot circa 1980 getraceerd worden. Sindsdien is men het spoor bijster.

De natuurhistorische verzameling werd onder ander drie loten aan het eind van de catalogus geveild. Het hoger vermelde witbandkruisbekje is de enige getuige ervan. En toch moet de verzameling haast allesomvattend geweest zijn. Artikels en brieven naar bevriende en gepassioneerde verzamelaars vermelden dat Bamps van elke stand- en trekvogel uit Limburg een exemplaar bewaarde. Het moeten er honderden geweest zijn. Zo groot als de collectie geweest moet zijn, zo veel vragen zijn er over het lot ervan. Een planten- en dierencollectie is erg vergankelijk en kwetsbaar. Heeft de tijd de collectie uitgedund? Of verliet het leeuwendeel van de natuurhistorische collectie de verzameling al vóór Bamps stierf en ging ze naar een archief, museumdepot of privécollectie?

Een momentopname voor toekomstig onderzoek

De expo in 2016 in Het Stadsmus is een tijdelijke wetersamenstelling van de verzameling die dokter Bamps ooit had. Het is een momentopname die onmogelijk het hele beeld van de verzameling, of de bewegingen die de stukken aflegden, kan geven. En toch heeft ook deze tijdelijke samenstelling haar waarde.

Om te beginnen zijn de meer dan honderd gekende en getraceerde stukken verder beschreven, gefotografeerd en gelinkt aan Bamps' publicaties. Ook de veilingcatalogus, met annotaties, is integraal opgenomen in de expocatalogus. De stukken zijn vanonder de sluier van objectnamen en inventaris-categorieën gehaald en geëxpliciteerd als een verzamelobject van Bamps. Dat leverde, zoals hoger omschreven, voor de musea en andere verzamelaars nieuwe *incentives* op voor verder onderzoek, maar is ook van groot belang voor een groeiend inzicht in de verzamelaar Bamps. Wat kwam in zijn collectie? Waar ging hij naar op zoek? En dat kan de zoektocht naar andere Bampsiana versnellen.

Maar er is meer. In samenwerking met Erfgoedplus is een virtuele collectie aangemaakt. De tijdelijke herzameling is op die manier blijvend digitaal toegankelijk en doorzoekbaar. In één oogopslag wordt duidelijk wat de man ooit had, zonder via de omwegen van collecties van andere instellingen / verzamelaars te moeten gaan. De stukken gaan dan wel terug naar de huidige eigenaars. Als je zicht wil krijgen op Bampsiana, vind je sowieso een spoor online terug, of de eigenaars hun collectie nu online raadpleegbaar hebben gemaakt of niet.

Dankzij dokter Bamps en het herzamelen van een deel van zijn verzameling, zijn de 'Collectie Hasselt' en bij uitbreiding de 'Collectie Limburg' gevoelig verrijkt. Je kan je afvragen hoe de collectie van het huidige stadsmuseum eruit gezien zou hebben, mocht er in 1907 een Hasselts stadsmuseum bestaan hebben waarvan de conservator over voldoende middelen beschikte om die belangrijke

Hasseltse collectie voor de stad aan te kopen. Het zou tot 1909 duren voordat er in Hasselt een eerste stadsmuseum de deuren opende.

Met de huidige tentoonstelling heeft Het Stadsmus een zicht gekregen op de Collectie Bamps en waar die zich bevindt. Dat biedt voor het museum in eerste instantie een aanvulling op de eigen collectie en documentatie, maar ook contacten die voor verder onderzoek vruchtbaar kunnen blijken. Een expo die meer dan honderd jaar terugkeert in de tijd, kan op die manier toch ver reiken en in de toekomst resultaten opleveren.

Algemeen kan vastgesteld worden dat een negentiende-eeuwse verzameling – hoewel in de diaspora - veel, zij het eerder verborgen, sporen nagelaten heeft. Het was mogelijk om een ruim deel te kunnen terugvinden en opnieuw te identificeren. Door creatieve vraagstellingen en het vernuftige combineren van verschillende informatiekanalen, door interdisciplinaire samenwerking en veel geduld, kon een stuk van een ooit beroemde verzameling weer bijeengebracht worden.

Tinne Rock

- 1 Met dank aan de auteurs van de tentoonstellingscatalogus 'Dokter Bamps verzamelt. Reconstructie van een 19de-eeuwse Hasselt topcollectie', die hun tekstmateriaal voor de expo en voor de bijhorende catalogus ter beschikking stelden voor het schrijven van dit artikel.
- 2 'Herzamelen': opnieuw bijeenzamelen of bijeenbrengen (Van Dale)
- 3 *Het Laatste Nieuws*, 14 april 1907.
- 4 *La Meuse*, 30 januari 1896, n.a.v. de verschijning van het tweede deel van Hasselt Jadis

De verzamelaar en zijn verzameling

1. Stel een biografie van de verzamelaar op. Zo komen aanknopingspunten naar boven. Met wie had de verzamelaar contact (briefwisseling, kennissen, familieleden, ...)? Waar verbleef hij? En niet onbelangrijk: hoe werd er omgegaan met zijn verzameling na zijn dood? Zijn er nog afstammelingen?
2. Zoek naar bronnen die van de hand van de verzamelaar zijn. Notities, artikels, brieven, ... Ze helpen om inzicht te krijgen in de manier waarop de verzamelaar met zijn verzameling omging en bevatten soms verwijzingen naar de omvang van de verzameling.
3. Had de verzamelaar een exlibris of een ander eigendomsmerk? Stempels geven je zekerheid over wat de verzamelaar in zijn verzameling bewaarde.
4. Foto's van de verzameling geven op een snelle manier uitsluitsel over of iets tot de verzameling behoorde of niet.
5. Leende de verzamelaar objecten uit aan tentoonstellingen tijdens zijn leven? Doorzoek hiervoor catalogi. In de negentiende eeuw en zelfs nog tot een heel eind in de twintigste eeuw werden privé-eigenaars voluit genoemd. De verzameling na de verzamelaar: van een persoonlijk object naar een voorwerp met objectnaam uit thesaurus.
6. Als er een officieel document is over wat er met de verzameling gebeurde na het overlijden van de verzamelaar (een testament, schenkingen, een veilingcatalogus (in het beste geval met vermelding van kopers en prijzen), ...) dan vormt die een zeer goede basis voor het herzamelen. Wat kwam waar terecht?
7. Bekijk catalogi, aankoopbewijzen, schenkingsovereenkomsten, aanwinstenregisters, collectie-inventarissen van musea, veilinghuizen, archieven en instellingen uit de periode waarin de verzamelaar overleed.
8. Afhankelijk van de tijd die verstreek sinds het overlijden van de verzamelaar, kunnen huidige eigenaars al dan niet vlot teruggevonden worden. Soms moet je de omgekeerde redenering volgen. Bekijk het type voorwerpen van de verzameling en bekijk welke archieven, musea, instellingen dit type voorwerp in hun collectie zouden kunnen hebben.
9. Zoek online in catalogi en erfgoedregisters als europeana.eu, erfgoedplus.be, erfgoedinzicht.be, ... Wees creatief en zoek op meer zoektermen dan enkel de naam van de verzamelaar. Soms dragen voorwerpen deze 'tag' niet langer en worden collecties met een volledig andere thesaurus omschreven dan gebruikelijk in de tijd dat de verzamelaar nog leefde.
10. Bovenal: combineer bovenstaande informatiebronnen.

Kinderen toegelaten

Hoe organiseer je een gezinsvriendelijke erfgoedactiviteit?

Verschillende studies toonden reeds aan dat de kans op cultuurparticipatie bij volwassenen veel groter is wanneer zij al op jonge leeftijd deelnemen aan culturele activiteiten. Uit de analyse van de cijfers van de participatiesurvey 2014¹ blijkt bovendien dat cultuuractieve ouders hun kinderen (vooral kinderen uit de leeftijdsgroep 6 -12 jaar) ook frequent meenemen naar culturele activiteiten.² Steeds meer culturele instellingen zetten dan ook in op activiteiten voor gezinnen met kinderen: spelkoffers, gezinsparcours en speurtochten in musea, gezinsvoorstellingen op zondagnamiddag in cultuurcentra, theaterstukken met een dubbele bodem en verhaallijn voor zowel ouders als kroost.

53 deelnemers volgden de vorming *Kinderen toegelaten van Erfgoed in de praktijk* in het najaar van 2015 met Chris Ferket als lesgeefster. De vorming vond plaats in Heusden-Zolder, Mechelen, Brugge, Heverlee en Gent. © FARO

Om lokale erfgoedorganisaties en deelnemers aan erfgoedevenementen als Erfgoeddag, Open Monumentendag en Open Kerkendagen te helpen bij de organisatie van hun eigen gezinsvriendelijke activiteit werd in het najaar van 2015 in alle Vlaamse provincies de vormingsavond 'Kinderen Toegelaten' ingericht. Die vormingen, begeleid door Chris Ferket van Mooss zvw, werden georganiseerd in het kader van 'Erfgoed in de Praktijk', een laagdrempelig vormingsinitiatief van Familiekunde Vlaanderen, FARO, Heemkunde Vlaanderen, Herita en Stichting Open Kerken. Tijdens de sessies stonden de deelnemers onder andere stil bij volgende vragen: hoe ziet een gezin anno 2016 eruit? Wat zijn hun noden en wensen? Hoe kan je jouw erfgoed aantrekkelijk voorstellen aan families? Hoe verzin je een origineel intergenerationeel aanbod? Hoe begeleid je dit? Hoe promoot je jouw gezinsactiviteit? Dit artikel is een neerslag van die vorming en bevat een heleboel concrete ideeën en tips om zelf aan de slag te gaan.

Bemiddeling tussen erfgoed en publiek

Elke erfgoedactiviteit is een vorm van bemiddeling (in de betekenis van het Engelse begrip *mediation*) tussen het erfgoed en het publiek. Zowel het publiek als het erfgoed zijn bepalend voor de inhoud en de vorm van de erfgoedactiviteit. Het doel van de erfgoedactiviteit is ervoor zorgen dat het publiek het erfgoed op een zo goed mogelijke manier kan beleven en ervaren. Hieronder verduidelijken we wat dat betekent in functie van het ontwikkelen van een gezinsvriendelijke activiteit voor een erfgoedevenement.

- 1 Een recent grootschalig bevolkingsonderzoek naar de staat van deelname aan het sociale, culturele en sportieve leven in Vlaanderen uitgevoerd in opdracht van de steunpunten voor beleidsrelevant onderzoek Cultuur, Media en Sport en het JeugdOnderzoeksPlatform (JOP).
- 2 <http://www.participatiesurvey.be>. John Lievens, Jessy Siongers en Hans Waeye (red.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de participatiesurvey 2014* (Leuven 2015).

© Mooss

Publiek: gezinnen

In de vorming 'Kinderen toegelaten' focussen we op een publiek van gezinnen die in hun vrije tijd deelnemen aan een erfgoedevenement als Erfgoeddag, Open Monumentendag en Open Kerkendagen. Als je in Google Afbeeldingen de zoekterm *family* intikt, krijg je voornamelijk foto's voorgeschoteld van het klassieke (blanke) kerngezin met een vader, moeder en twee kinderen: een jongen en een meisje die slechts enkele jaren in leeftijd verschillen. Dit clichébeeld komt al een hele tijd niet meer overeen met de realiteit. Anno 2016 komen gezinnen immers in alle kleuren en vormen voor. Je hebt eenoudergezinnen, gezinnen met twee mama's of twee papa's, nieuw samengestelde gezinnen waarin zowel baby's als pubers onder een dak leven en gezinnen waar al de aandacht naar een enig kind gaat, enzovoort.

Met de term gezin bedoelen wij een gemengd gezelschap van kinderen en volwassenen (ouders, plusouders, grootouders, meters, peters, tantes, buurvrouwen enzovoort) die we graag *samen* laten deelnemen aan de erfgoedactiviteit. Door school en werk brengen volwassenen en kinderen veel tijd gescheiden van elkaar door. Tijdens een uitstap met het gezin in de vrije tijd willen de meeste kinderen (en zeker jonge kinderen) dan ook liever iets doen samen met de volwassenen die hen begeleiden in plaats van apart in een workshop gedropt te worden, terwijl de volwassenen een rondleiding krijgen. Ook de volwassenen zelf zijn vragende partij voor gedeelde *quality time* met de kinderen.

Bovendien kan een intergenerationele aanpak een grote meerwaarde creëren bij de beleving van erfgoed, omdat de verschillende generaties vaak een andere verhouding hebben ten aanzien van het erfgoed. Sommige voorwerpen die nog niet zo lang geleden werden gebruikt door de volwassenen (zoals bijvoorbeeld een floppydisk of een analoog fototoestel) zijn voor een kind van zeven jaar immers al erfgoed! Tenslotte blijft een gedeelde ervaring nadien veel langer hangen. Vermits volwassenen en kinderen hetzelfde meegemaakt hebben tijdens de erfgoedactiviteit, hebben ze meteen een gemeenschappelijk onderwerp waarover thuis aan de keukentafel verder gepraat kan worden.

Erfgoed: het verhaal dat jouw erfgoedorganisatie kan brengen op maat van gezinnen

Wanneer erfgoedwerkers een erfgoedactiviteit bedenken, vertrekken ze meestal vanuit het verhaal dat zij zelf interessant vinden en graag willen vertellen over hun erfgoed. Tijdens de erfgoedactiviteit brengen ze dan hun erfgoed 'ter sprake' voor het publiek. Wij pleiten ervoor om dat gegeven om te draaien en je vooraf af te vragen wat je publiek – in dit geval een gemengd gezelschap van kinderen en volwassenen – zouden willen weten over jouw erfgoed.³ Op die manier breng je het erfgoed 'tot leven' voor je publiek.⁴

Erfgoedactiviteit: onderdeel van een gezinsuitstap in de vrije tijd

Tijdens een bezoek aan een erfgoedevenement willen gezinnen vooral een fijne tijd beleven. Bij erfgoedactiviteiten in gezinsverband ligt de nadruk niet zozeer op kennis vergaren over het erfgoed, maar eerder op het vergroten van de beleving en ervaring van het erfgoed.

Inspiratie voor gezinsvriendelijke activiteiten kan je vinden in het erfgoed zelf: de objecten, kunstwerken, gebouwen, monumenten, enzovoort. Ook het thema van een erfgoedevenement (bijvoorbeeld het jaarlijkse thema van Erfgoeddag) en de leefwereld van de gezinnen kunnen je ideeën opleveren voor een plezierige erfgoedactiviteit.

3 De constructivistische educatietheorie van George E. Hein is een van de educatietheorieën waarop Mooss vzw zich baseert in haar methodiekboek *Kunst- en erfgoededucatie. Theorie en praktijk* (Leuven 2012).

4 De vergelijking tussen het 'ter sprake' en 'tot spreken' brengen van het erfgoed is afkomstig van Pieter Mols van het cultureel constructiebureau ContraPunt.

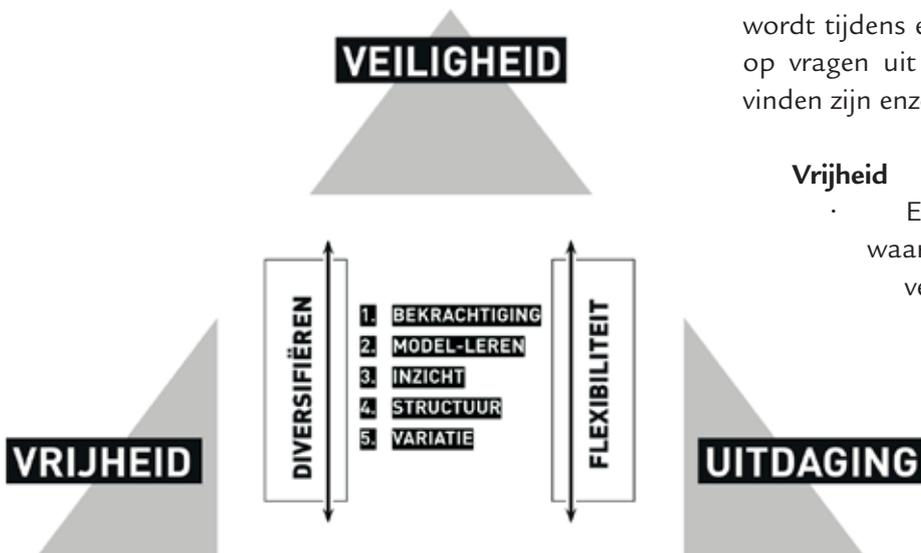
De methodiek van Mooss vzw⁵

In 2016 bestaat Mooss vzw vijfendertig jaar. Mooss heeft in die tijd een heel uitgebreide praktijk opgebouwd als bemiddelaar tussen kunst en erfgoed aan de ene kant en kinderen, jongeren en gezinnen aan de andere kant. De organisatie maakt daarvoor gebruik van een methodiek onderbouwd door vijf bekende theorieën:

- De constructivistische educatietheorie volgens George Hein
- De flowtheorie van Mihaly Csikszentmihalyi
- Het ervaringsleren volgens David Kolb
- De meervoudige intelligenties van Howard Gardner
- De cognitieve ontwikkeling van esthetische appreciatie volgens Michael Parsons

Die theorieën vormen een rijke bron van inspiratie om een praktijk te ontwikkelen waarin meer rekening wordt gehouden met het publiek: deelnemers aan een workshop of festival, bezoekers van een museum of monument, kijkers/luisteraars in schouwburgen en cinema's.

Mooss wil graag dat het publiek of de deelnemers aan een kunst- of erfgoedactiviteit hun eigen leren en participatieproces actief en creatief mee vormgeven. De taak van de begeleider van een kunst- of erfgoedactiviteit bestaat erin om een comfortabele en stimulerende omgeving voor het publiek of de deelnemers te creëren. Een dergelijke omgeving is gebaseerd op een constant uitgebalanceerde verhouding tussen drie basisvoorwaarden veiligheid, vrijheid en uitdaging.

Om een evenwichtige, veilige, vrije en uitdagende omgeving te installeren en in stand te houden kan je als begeleider van een kunst- of erfgoedactiviteit gebruik maken van de vijf instrumenten bekrachtiging, model-leren, inzicht, structuur en variatie.

Wat kan die methodiek in de praktijk betekenen voor het organiseren, bedenken en begeleiden van gezinsvriendelijke erfgoedactiviteiten? Hieronder volgen een aantal algemene tips, geformuleerd vanuit het kader van de Moossmethodiek.

Tips voor gezinsvriendelijke erfgoedactiviteiten vanuit de drie basisvoorwaarden veiligheid, vrijheid en uitdaging

Veiligheid

- Bekijk de activiteit als een geheel dat start vanaf het moment dat het gezin kiest om naar het erfgoedevenement te komen tot als het terug thuis is. Bezorg hen een eventuele smaakmaker vooraf. Besteed niet enkel aandacht aan de activiteit zelf, maar ook aan het onthaal en het afscheid. Geef hen na het bezoek nog een aandenken mee naar huis.
- Zorg voor herkenbare activiteiten om de drempel te verlagen. Laat je bijvoorbeeld inspireren door zaken die kinderen en ouders normaal gezien samen doen in de vrije tijd: verhaaltjes vertellen of voorlezen, moppen vertellen, gezelschapsspellen spelen, naar tv kijken, enzovoort.
- Breng de volwassenen niet in verlegenheid. Zorg dat het duidelijk is wat er van hun verwacht wordt tijdens een activiteit, dat de antwoorden op vragen uit de museumzoektocht ergens te vinden zijn enzovoort.

Vrijheid

- Een activiteit met een vaste duur waarvoor je vooraf moet inschrijven heeft een hogere drempel om deel te nemen dan een in- en uitloopactiviteit waar de gezinnen zelf kunnen kiezen wanneer ze komen en hoe lang ze willen blijven.

5 Mooss, *Kunst- en erfgoededucatie. Theorie en praktijk* (Leuven 2012).

- Niet iedereen wil aan elke opdracht van een activiteit meedoen. Bouw je activiteit zo op dat een gezin niet alles moet doen om resultaat te behalen.
- Zorg voor afwisseling. Voorzie in je aanbod verschillende soorten opdrachten (zoek, kijk, bespreek samen, teken, speel, maak een foto, geef een mening ...) zodat iedereen iets vindt wat hij/zij leuk vindt om te doen.
- Geef voornamelijk meerduidige opdrachten waarvoor er meerdere 'juiste oplossingen' bestaan.

Uitdaging

- Bouw de activiteit en de opdrachten op in kleine, veilige stapjes van gemakkelijk naar meer uitdagend.
- Voorzie diverse activiteiten voor verschillende leeftijdsgroepen van kinderen, zodat zowel kleine zus als grote broer hun gading in het aanbod vinden.
- Verzin activiteiten voor zowel meisjes als jongens. Doorgaans vinden meisjes het leuker om een jongensactiviteit te doen dan omgekeerd.
- Pas de activiteit aan aan het niveau van de kinderen zonder infantiliserend te zijn voor de volwassenen. Voorzie voor de volwassenen (en de oudere kinderen uit het gezelschap) eventueel extra info of opdrachten op hun niveau.

Tips voor gezinsvriendelijke erfgoedactiviteiten vanuit de vijf instrumenten: bekrachtiging, model-leren, inzicht, structuur en variatie

Je kunt de vijf instrumenten zowel tijdens je voorbereiding als tijdens de erfgoedactiviteit gebruiken. Bovendien hebben ze zowel te maken met de inhoud, de vorm en structuur van de activiteit als met de manier waarop je een groep en de verschillende individuen binnen een groep begeleidt.

Ook wanneer er geen fysieke begeleider aanwezig is, maar het publiek met een educatief product aan de slag gaat (zoals bijvoorbeeld een museumspel of een brochure met een gezinsparcours), zijn de instrumenten zeer bruikbaar om het product zo te ontwikkelen dat het de gebruikers stimuleert om hun eigen leer- en participatieproces in handen te nemen.

Bekrachtiging

- Laat de gezinnen voelen dat ze echt welkom zijn. Zorg voor een vriendelijke en warme ontvangst.
- Geef positieve feedback. (Dat is niet hetzelfde als slijmen!)

- Beloon het gezin voor hun deelname aan de activiteit door het geven van een kleine verrassing aan het einde van de activiteit.
- Bedenk activiteiten die zowel voor ouders als kinderen plezierig zijn. Activiteiten met een hoge *funfactor* zijn intrinsiek bekrachtigend.

Model-leren

- Gebruik als begeleider of in teksten waarin de opdrachten beschreven worden geen belerende of betuttelende taal.
- Geef concrete voorbeelden om duidelijk te maken wat een gezin precies moet doen tijdens de activiteit.
- We willen graag dat volwassenen en kinderen samenwerken, omdat ze van elkaar kunnen leren. Gebruik dus methodieken waarbij samenwerking noodzakelijk is om tot iets te komen.
- Laat de volwassenen de kinderen begeleiden én vice versa.

Inzicht

Informeer de gezinnen vooraf over de duur en de doelstelling van de activiteit.

- Maak duidelijk welk gedrag er van het gezin verwacht wordt tijdens een activiteit of een opdracht.
- Maak hen duidelijk dat ze altijd vragen mogen stellen en waar of bij wie ze met eventuele vragen terecht kunnen.

Structuur

- Weef een duidelijke rode draad door je activiteit zoals een verhaal, een terugkerend personage dat de gezinnen toespreekt, enzovoort.
- Een goede structuur is een structuur die enerzijds voldoende veiligheid en duidelijkheid biedt, maar tegelijkertijd ook vrijheid en improvisatie toelaat.
- Zorg ervoor dat niet enkel de activiteit zelf, maar ook de logistieke omkadering aangepast is aan de noden van gezinnen. De ervaring leert ons bijvoorbeeld dat gezinnen naar huis gaan wanneer het jongste kind uit het gezelschap moe is. Voorzie plaats om buggy's te stallen of laat toe dat gezinnen die meenemen in de tentoonstelling. Zorg er in het laatste geval voor dat er voldoende ruimte is in de tentoonstelling om er effectief met een buggy doorheen te wandelen. Plaats ook stoelen of banken waarop vermoeide (groot)ouders even kunnen gaan zitten.

- Zorg voor kindvriendelijke hapjes en drankjes in het museumcafé.
- Organiseer een activiteit voor jonge kinderen niet in de late voormiddag of de vroege namiddag, want dan doen zijzelf (of hun jongere broertjes of zusjes) misschien nog een middagslaapje.
- Zorg voor een duidelijke signalisatie naar voorzieningen zoals vestiaires, toiletten, het café/restaurant. Voorzie een luiertafel in de toiletten.

Variatie

- Bied verschillende aanknopingspunten aan voor de verschillende gezinsleden.
- Varieer in soorten informatie en opdrachten die je geeft.
- Varieer in manieren om die informatie te verwerken, het erfgoed te beleven, zichzelf uit te drukken.

Diversifiëren en flexibiliteit

We gaan ervan uit dat mensen hun leer- en participatieproces zelf (mee) vormgeven en hun eigen noden, interesses, ontwikkelingsniveau, voorkeuren, sterke en zwakke punten daarin hebben. Daarom gaat het niet op om voor elke erfgoedactiviteit, voor iedere groep en voor elke deelnemer die je begeleidt, telkens dezelfde trucjes boven te halen, de instrumenten op dezelfde manier te gebruiken of een gelijkaardige omgeving te scheppen. In functie van de groep en van de individuele deelnemer zal je de situatie moeten aanpassen en de instrumenten anders hanteren. Diversifiëren en flexibiliteit zijn daarbij sleutelwoorden. Door te diversifiëren kun je voor alle aspecten van je activiteit of product (de inhoud, de vorm, de structuur, jouw houding en aanpak) verschillende niveaus voorzien en zo deelnemers met uiteenlopende achtergronden en mogelijkheden zinvolle leerkanalen bieden.

Diversifiëring werk je in principe volledig op voorhand uit in je voorbereiding (om dan toe te passen tijdens je activiteit). Het is echter onmogelijk om alles te voorzien en dat is waar flexibiliteit bij komt kijken. Diversifiëren is gericht op het aanpassen van de kunst- of erfgoedactiviteit of product aan de verschillende individuen binnen een groep: het gaat over de noden van de deelnemer. Flexibiliteit is echter iets wat zich situeert op het niveau van de begeleider: het gaat om het vermogen om los te laten. De begeleider moet flexibel zijn en op het moment zelf zijn voorbereiding kunnen en durven loslaten (ook al is die divers en gevarieerd) en

het roer volledig omgooien, wanneer de situatie daarom vraagt. Flexibiliteit gaat over het kunnen omgaan met onvoorziene situaties.

Ontwikkelen van originele erfgoedactiviteiten voor gezinnen

Het ontwikkelen van een originele activiteit is een creatief proces in twee fasen. In de eerste fase proberen we zoveel mogelijk ideeën te krijgen. Pas daarna gaan we de beste ideeën selecteren en praktisch uitwerken. Erfgoedwerkers hebben de neiging om meteen te beginnen met fase twee: de praktische uitwerking. Op die manier worden veel goede ideeën dikwijls meteen geklasseerd onder de noemer niet realiseerbaar en vervolgens weggegooid. Wij pleiten ervoor om aan de eerste fase - het spuien van zo veel mogelijk wilde ideeën - voldoende aandacht te besteden, zonder al meteen te denken aan de praktische uitvoering. Vaak zal later blijken dat die wilde ideeën - eventueel in een aangepaste versie - toch beter uitvoerbaar zijn dan eerst gedacht.

Technieken creatief denken

De vaste denkpatronen die ieder van ons heeft, kunnen een belemmering vormen voor het vinden van originele ideeën. Om die vaste denkpatronen te doorbreken, is het nodig dat onze hersenen een denksprong maken. Archimedes kreeg zijn denksprong terwijl hij in bad zat. In plaats van op een passieve manier te wachten op een *eureka*-moment, kunnen de technieken van creatief denken ons helpen om denksprongen te stimuleren.

Divergent denken

Divergent denken is de vaardigheid om in verschillende richtingen te kijken voor veel juiste oplossingen. Het is het vinden van zo veel mogelijk oplossingsalternatieven voor hetzelfde probleem, zonder die vooraf te beoordelen. De kwantiteit van de gegenereerde oplossingen is belangrijker dan de kwaliteit.

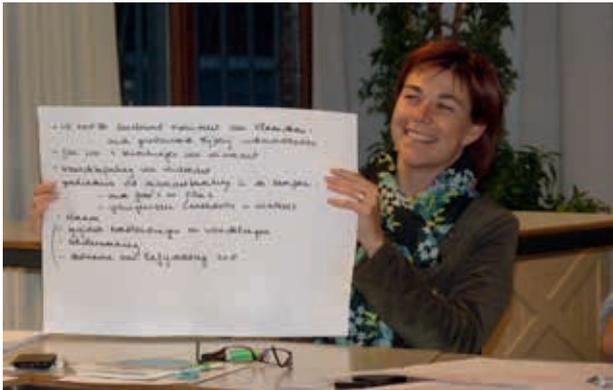
Herdefiniëren

Herdefiniëren is de techniek van het geven van een andere definitie door het veranderen van een bepaalde eigenschap. Bijvoorbeeld: het gebruik of het doel van een object veranderen, iets op een andere manier waarnemen, het ene idee door het andere vervangen.

Combineren

De techniek van het combineren van dingen en ideeën die op het eerste zicht niets met elkaar gemeen hebben. Die vreemde combinaties kunnen gebruikt worden als een opstapje voor nieuwe ideeën. Het combineren van verschillende oude, bekende oplossingen kan je vertrouwde denkpatroon doorbreken en je brein stimuleren om je denkproces te veranderen.

Brainstormopdrachten

De deelnemers van de cursus Kinderen toegelaten in het CC De Muze in Heusden-Zolder presenteren hun opdrachten.
© FARO

Een gekende en beproefde methode om tot nieuwe ideeën te komen is een brainstorm. Met z'n allen zoveel mogelijk ideeën spuien werkt vooral goed als er mensen rond de tafel zitten die al creatief zijn. Indien dat niet het geval is, krijg je op die manier vooral een lijst van (variaties op) bestaande ideeën. Tijdens een professionele brainstorm - zoals bijvoorbeeld in de reclamesector of de productontwikkeling - maakt men actief gebruik van specifieke brainstormopdrachten gebaseerd op de creatieve denktechnieken. Die opdrachten maken de aanwezige *brains* flexibeler

en helpen de deelnemers om gestructureerd te *free-wheelen* en *out of the box* te denken.

1. Mindmaps (divergent denken)

Mindmaps maken van de verschillende elementen van de probleemstelling om het probleem open te trekken en de elementen te analyseren. Welke gezinnen verwacht je op jouw erfgoedactiviteit? Wat zijn hun kenmerken en hun specifieke noden en wensen? Welke aspecten van jouw erfgoed zouden die gezinnen interessant vinden? Welk soort activiteit is geschikt om te bemiddelen tussen jouw erfgoed en die gezinnen?

2. What if ...? (herdefiniëren)

Welke activiteiten doen we nu al? Wat zijn de vaste elementen van die activiteiten? *What if ...?* Wat zou er gebeuren als ... we een van de elementen van de bestaande activiteit zouden veranderen (omkeren, vergroten, verkleinen, binnenstebuiten draaien enzovoort)? Een klassieke erfgoedactiviteit is bijvoorbeeld een rondleiding. Vaste elementen van de rondleiding zijn een gids die gedurende een uur een verhaal vertelt aan een groep die luistert. Wat zou je doen als ... de rondleiding in plaats van een uur maar drie minuten zou duren? Of een volledige dag? Wat zou er gebeuren als je in plaats van een gids voor een groep van twintig deelnemers, per deelnemer twintig gidsen ter beschikking zou hebben? Kan je vanuit die (absurde) veronderstellingen interessante nieuwe ideeën distilleren?

3. Stelen bij de concurrentie (herdefiniëren - combineren)

Waar hebben ze hetzelfde of een gelijkaardig probleem? Hoe hebben ze het daar opgelost? Kunnen we die factoren vertalen naar onze situatie? Vraag je bijvoorbeeld af aan welke activiteiten gezinnen in hun vrije tijd nu al graag deelnemen? Wat maakt die activiteiten aantrekkelijk voor gezinnen? Kan je die succesfactoren vertalen naar jouw eigen erfgoedactiviteit?

4. The wildest idea (divergent denken - herdefiniëren)

Stel: er zijn geen beperkingen. Alles kan - alles mag - alles is mogelijk. Welke erfgoedactiviteit voor gezinnen zou je dan organiseren? Wat is de essentie van dat wilde idee? Wat maakt het zo leuk en aantrekkelijk? Kan je dat wilde idee realiseren zonder de essentie te verliezen?

5. Extreme *customizing* (herdefiniëren - combineren)

Definiër binnen je publiek van gezinnen een (absurde) nieuwe subdoelgroep vanuit een bepaald kenmerk dat niets te maken heeft met jouw erfgoed. Bijvoorbeeld: gezinnen die samen naar al de matches van de Rode Duivels op tv kijken. Of: gezinnen die elke morgen boterhammen met choco eten als ontbijt. Formuleer nieuwe concepten voor erfgoedactiviteiten op maat van deze subdoelgroep. Kan je die (absurde) ideeën gebruiken als opstapje voor bruikbare nieuwe ideeën voor je volledig publiek?

6. Geforceerde koppeling

(combineren - *out-of-the-box-denken*)

Combineer (een element uit) je probleemstelling met een willekeurig beeld of woord tot een nieuw samengesteld begrip of een metafoor. Kan je vanuit die geforceerde combinaties een nieuw idee formuleren? Neem bijvoorbeeld een krant of een tijdschrift en ga naar een willekeurige pagina. Geeft de afbeelding of het zevende woord op die pagina je inspiratie voor een originele erfgoedactiviteit?

Werkvormen en systemen voor erfgoedactiviteiten voor gezinnen

© Mooss

Onderstaande werkvormen en systemen (of combinaties ervan) kan je als uitgangspunt gebruiken voor erfgoedactiviteiten voor gezinnen. Je kan ze invullen vanuit verschillende thema's en erfgoedinhouden. Je kan ook variaties op de systemen bedenken om ze zo goed mogelijk te laten aansluiten bij het beoogde publiek.

1. Creatief met papier

Er zijn heel veel opdrachten te bedenken waarvoor je niet meer nodig hebt dan een beetje papier en te-

ken- of knutselgerief. Omdat dat materiaal op zich niet zo origineel is, moet de opdracht die je ermee geeft dat wel zijn. Dus niet zomaar wat tekenen of een kleurplaat inkleuren, maar concrete en uitdagende creatieve opdrachten met een duidelijke link naar het erfgoed.

Leg in je opdracht bijvoorbeeld de nadruk op fantasie en niet op resultaat of verzin een opdracht waarbij ouders en kinderen moeten samenwerken.

Geef gezinnen met jonge kinderen een gekopieerde afbeelding van een voorwerp of personage uit de tentoonstelling en laat hen die creatief herdefiniëren of uitknippen en versieren. Maak er een wedstrijd van: de grappigste, origineelste, meest bijzondere, enzovoort tekening of collage krijgt een leuke prijs. Leg in de formulering van een creatieve opdracht voor gezinnen met oudere kinderen linken met hun leefwereld en laat hen iets 'ontwerpen' of 'restylen' in plaats van gewoon tekenen.

Laat de gezinnen een (al dan niet fictieve) brief schrijven aan de kunstenaar of ambachtsman die hun lievelingsobject uit de tentoonstelling gemaakt heeft.

Vraag de gezinnen na de erfgoedactiviteit om al tekenend een beoordeling te geven of laat hen in het gastenboek een recensie over de tentoonstelling of de erfgoedactiviteit schrijven.

2. Doorschuifstelsel

Het ene gezin werkt verder op het (tussen)resultaat van het vorige gezin. Omdat het uiteindelijke product het resultaat is van al de verschillende deelnemers, ligt de nadruk eerder op de fantasie en het vinden van creatieve oplossingen, dan op het maken van een mooi product. Dat werkt drempelverlagend voor deelnemers die van zichzelf vinden dat ze niet creatief zijn.

3. Visueel samenbrengen van resultaten

Hang tekeningen van verschillende gezinnen op aan een waslijn in de inkomhal.

Laat de stukken die verschillende gezinnen of gezinsleden verzamelden tijdens de erfgoedactiviteit aan het einde samen een nieuw geheel vormen (bijvoorbeeld een puzzel).

4. Aanbouwsysteem

Voorzie een eenvoudige basis voor een constructie of installatie. Gebruik daarvoor eenvoudige materialen die gemakkelijk hanteerbaar zijn en waarmee je snel in het groot kunt werken (bijvoorbeeld een

constructie van pvc-buizen die met papiertape aan elkaar gemaakt kunnen worden). Elk gezin bouwt met extra materialen verder op hetgeen er reeds staat. De aard van het erfgoed of het thema van de tentoonstelling bepaalt welk soort constructie gebouwd wordt.

De werkvorm is geschikt voor grote groepen gezinnen die op verschillende momenten aankomen. De gezinnen kunnen alleen of in groepjes verder bouwen en kunnen zelf kiezen hoe lang ze met de activiteit bezig blijven.

5. Opdrachteiland

Op verschillende plaatsen in de tentoonstelling staan of hangen bordjes met daarop opdrachten die ze ter plaatse kunnen doen en die iets te maken hebben met de objecten die in de nabije vitrinekast liggen. Naast de bordjes ligt materiaal dat ze nodig hebben en eventueel voorbeelden van mogelijke opdrachtresultaten.

6. Kruip in de huid van een personage of een voorwerp

Via afbeeldingen in de inkomhal worden personages of voorwerpen geïntroduceerd die de gezinnen zullen zien in de tentoonstelling. De gezinnen kunnen op verschillende manieren visueel in de huid kruipen van de afgebeelde personages of voorwerpen. Zo kunnen ze bijvoorbeeld de houding of gezichtsuitdrukking van een bepaald personage of de vorm van een bepaald voorwerp imiteren. Op die manier vormen ze zich een beeld van het soort personage of voorwerp dat ze spelen en de situatie waarin dat personage of dit voorwerp zich bevindt. Vervolgens gaan de gezinnen in de tentoonstelling op zoek naar de personages of voorwerpen in kwestie en controleren ze of hun beeld juist was.

Je kan de opdracht ook in een spelvorm gieten: een gezinlid imiteert een van de voorwerpen of personages op de afbeelding – de anderen raden welk voorwerp of personage het is.

Variant: projecteer silhouetten van personages of objecten uit de tentoonstelling via een overhead-projector op de muur. Kinderen gaan voor de lichtbundel staan en proberen dezelfde houding aan te nemen als de geprojecteerde personen of voorwerpen zodat hun schaduw zo veel mogelijk overeenkomt met de projectie.

7. Gezelschapsspel

Variaties op bekende gezelschapsspellen doen het omwille van de herkenbaarheid altijd goed.

Maak voor gezinnen met jonge kinderen een memory met beelden uit de tentoonstelling. Variant voor gezinnen met oudere kinderen: projecteer snel na elkaar een reeks van beelden met een link naar de tentoonstelling. Wie heeft welke beelden onthouden?

Wie of wat is het? Laat de gezinnen uit een reeks van afbeeldingen door het mechanisme van uitsluiting een persoon of voorwerp overhouden en laat hen dat vervolgens in de tentoonstelling gaan zoeken.

Domino: laat de gezinnen foto's of voorwerpen met een link naar de tentoonstelling in een bepaalde volgorde leggen via inhoudelijke of vormelijke associaties.

8. Fotoraadspel

Laat de gezinnen voor het bezoek aan de tentoonstelling een fotoraadspel doen waarbij ze moeten achterhalen wat er precies te zien is op moeilijk herkenbare detailfoto's van objecten uit de tentoonstelling. Tijdens hun bezoek aan de tentoonstelling zien ze de objecten in het echt en zoeken ze welk detail van welk object afkomstig is. Aan het eind van de tentoonstelling krijgen ze de oplossingen van het raadspel, dat wil zeggen herkenbare foto's van de volledige objecten. Dat systeem werkt goed voor gezinnen met jonge kinderen. De volwassenen en de kinderen proberen samen te bedenken wat de detailfoto voorstelt. De volwassenen noteren hun antwoorden op een invulbriefje. Het raadspel stimuleert de kinderen om beter te kijken naar de objecten tijdens het bezoek aan de tentoonstelling.

9. Eén tegen allen

Lange lijst met opdrachten met een link naar de tentoonstelling die binnen een bepaalde tijdspanne met ter plaatse beschikbare materialen uitgevoerd moeten worden door al de gezinnen die het erfgoed-evenement bezoeken. Als een gezin een opdracht volbracht heeft, wordt ze aangevinkt.

10. Queeste of zoektocht

Elk gezin legt een parcours af op de erfgoedsite. Onderweg moeten ze een aantal leuke vragen en opdrachten oplossen die te maken hebben met het erfgoed of het thema van de tentoonstelling.

Varieer in soort vragen en opdrachten (kijken, rui-

ken, luisteren, voelen, doen, zoeken, mening geven, discussiëren, vergelijken,...) en geef zeker ook meerduidige vragen en opdrachten waarbij meerdere juiste oplossingen mogelijk zijn.

Indien er ook concrete juist/fout vragen of opdrachten bij zijn, zorg je best dat de antwoorden van de zoektocht ergens beschikbaar zijn om ruziënde kinderen en gestresseerde ouders te vermijden.

Wanneer je veel gezinnen op hetzelfde tijdstip verwacht, organiseer je de zoektocht liefst op zo'n manier dat die op verschillende plaatsen kan beginnen om files bij de opdrachtplekken te voorkomen.

Als het publiek op verschillende momenten aankomt, zorg je er best voor dat een gezin niet noodzakelijk al de vragen moet beantwoorden om een resultaat te behalen.

Voor gezinnen met oudere kinderen (leeftijd 10 -12 jaar) kunnen vragen op papier te schools lijken. Geef hen daarom de vragen en opdrachten voor de zoektocht per sms of foto of postkaart, maak er een podcast van of zet een opdrachtfilmje op YouTube enzovoort.

11. Hindernissenparcours

Ontwerp een parcours met opdrachten. Een gezin moet de ene opdracht goed gedaan hebben om aan de volgende te kunnen beginnen. Je kan op het parcours ook letterlijk fysieke hindernissen bouwen (zoals een kruiptunnel) bijvoorbeeld om een overgang te maken tussen de buitenwereld en de wonderwereld van het museum of de tentoonstelling.

12. Alleen voor kinderen. Alleen voor volwassenen

Bepaalde onderdelen van de erfgoedactiviteit mogen enkel door de kinderen of enkel door de volwassenen gedaan worden. Door het samenvoegen van de deelresultaten van beide groepen ontstaat een nieuw geheel dat groter is dan de som van de delen.

13. Voor en na

Gezinnen nemen een foto van zichzelf voor en na een bezoek aan het erfgoedevenement. Na hun bezoek tonen gezinnen met oudere kinderen via hun houding en mimiek hoe de erfgoedactiviteit hun leven heeft veranderd of wat ze ervan vonden. Gezinnen met jonge kinderen verkleden zich in een personage uit hun lievelingsschilderij en kunnen zo op de foto.

14. Kom bij de club of bij de bende

Kinderen maken graag deel uit van een club of bende. Je kan daarop inspelen met je erfgoedactiviteit. Denk aan coole bendenamen, geheime wachtwoorden, een bendegroet of andere benderituelen.

15. Doe de test

Test je ... gehalte. Hoe ... ben jij? Vul de test in en bereken je score.

Zoek naar vragen die aansluiten bij jouw erfgoed of het thema van de tentoonstelling.

Deze werkvorm is zeer geschikt voor een gemengd publiek zoals gezinnen omdat zowel kinderen als volwassenen graag zulke testjes invullen. Ze kunnen dan zien of de leeftijd de uitslag van de test beïnvloedt. Eventuele verschillen in resultaten kunnen de aanzet zijn voor boeiende gesprekken tussen de gezinsleden.

16. Start to ... of ... for dummies

Dat zijn multi-inzetbare formats. Je kan immers met van alles en nog wat starten. En ook met handleidingen voor dummies kan je alle kanten op om op een bevattelijke en leuke manier informatie te geven aan je publiek.

17. Help mij! Help mij uit de nood!

Kinderen houden ervan om even een held te zijn die iemand (bijvoorbeeld een personage uit een schilderij, een personeelslid van het museum) uit de nood helpt (bijvoorbeeld iets zoeken dat kwijt was, een oplossing vinden voor een raadsel/een mysterie).

18. Babelbox - Berichtenmuur - Gastenboek

Dit zijn leuke *formats* om een activiteit te laten evalueren door het publiek of om de mening van de gezinnen te vragen over een bepaalde erfgoedinhoud.

Interessante publicaties & links

Vlieg

Hoe zorg je ervoor dat gezinnen jouw gemeente uitkiezen voor een familie-uitstap?

Zorg dat er over jou gepraat wordt in de Bende van Vlieg!

UiTmetVlieg.be geeft families een stem. Families schrijven beoordelingen over uitstapjes. Want wie kan beter oordelen over musea, voor- en tentoonstellingen dan gezinnen die het allemaal al eens getest hebben? Maak de Bende van Vlieg bekend en zorg er zo voor dat ze jouw activiteiten bij andere families aanbevelen. Bestel affiches of flyers van de Bende van Vlieg bij vlieg@UiTmetVlieg.be.

En volg de activiteiten van de Bende van Vlieg op www.UiTmetVlieg.be op de voet!

FARO

Neem ook een kijkje op de FARO-website www.faronet.be. Onder 'Erfgoeddag', 'Inspiratie' en vervolgens 'Vlieg erin!' staan enkele tips. Hier kan je ook de inspirerende boekjes *All in. Cultureel erfgoed voor het hele gezin* en *'t Zit in de familie. Cultureel erfgoed vanuit gezinsperspectief* raadplegen.

HERITA

Monumenten hebben heel wat te vertellen, ook aan kinderen. Een kwalitatief en aantrekkelijk aanbod op maat van de jongste bezoekers ontwikkelen, is niet altijd vanzelfsprekend. Heeft jouw monument nog geen aanbod voor het jonge volkje? Of is er nood aan een opfrissing? Wil je samen met vrijwilligers, gidsen, buurtbewoners, enzovoort nadenken over de toekomst van jouw site? Durf je het aan om hen mee aan het roer te zetten? Heb je hulp nodig bij het concept voor een nieuw aanbod voor families of het onderwijs? Herita helpt je met advies op basis van ervaring en kennis.

Meer info: zie <http://herita.be>.

© Heemkunde Vlaanderen

Chris Ferket

Stafmedewerker visuele kunsten, musea en erfgoed bij Mooss vzw (in voetnoot: Mooss vzw is een organisatie voor actieve kunst- en erfgoededucatie. Mooss vzw heeft een jarenlange ervaring in het ontwikkelen van ....(www.mooss.org))

Symposium 'Het Geheugen van de Sport'

Inspirerende voorbeelden om aan de slag te gaan met sporterfgoed

Op 16 oktober 2015 zakte de sport- en erfgoedwereld in groten getale af naar het Sportimonium voor een symposium over sporterfgoed. Naar aanleiding van het project 'Het Geheugen van de Sport' had het museum verschillende sprekers uit binnen- en buitenland uitgenodigd om enkele *best practices* te komen presenteren over het omgaan met sportarchieven en -erfgoed. Wat is sporterfgoed en waarom is het vrijwaren ervan zo belangrijk? Hoe kan jij aan de slag gaan met het sportieve verleden van jouw gemeente of club en waar kan je dan terecht? Op deze en andere vragen kregen de deelnemers een antwoord.

Het symposium vormde het officiële startschot van het project 'Het Geheugen van de Sport', dat mogelijk wordt gemaakt dankzij de steun van het Fonds Baillet Latour. De heer Alain De Waele, secretaris-generaal van het Fonds, mocht het symposium inleiden. Vervolgens was het aan Bregt Brosens, wetenschappelijk medewerker van het Sportimonium, om het project voor te stellen. De bedoeling van het project is het sporterfgoed van België in kaart te brengen en de vele sportclubs en -federaties aan te sporen om zelf aan de slag te gaan met hun erfgoed.

'Vaandel 'Velo-club Rap zijn Wint', collectie Sportimonium

Algemeen Rijksarchivaris Karel Velle benadrukte de noodzaak om het Belgische sportpatrimonium te bewaren. Hij wees erop dat sporterfgoed tot voor kort te stiefmoederlijk werd behandeld. "De 'bezitters' van sportarchieven en -erfgoed zijn zich nauwelijks bewust van het belang ervan, aldus Velle, waardoor het vaak slecht wordt bewaard." Concreet zijn volgens hem drie acties noodzakelijk om het Belgische sportpatrimonium veilig te stellen.

- 1) In de eerste plaats is het belangrijk dat archieven en erfgoed worden geregistreerd. Daarvoor moet men echter weten waar ze worden bewaard.
- 2) Voorts dient erfgoed goed beheerd te worden. Waar het precies bewaard wordt, is minder van belang, zolang dit maar centraal gebeurt en sportarchieven en -erfgoed gedeeltelijk of geheel digitaal ontsloten worden.
- 3) Tot slot acht Velle een goede zorg voor het Belgische sporterfgoed maar mogelijk indien diverse actoren samenwerken.

Voorbeeld van een (sport)archieef

Samenwerking vormt ook het codewoord in de aanpak van het project 'Het Geheugen van de Sport'. Het is precies onze bedoeling om samenwerkingsverbanden op te zetten met diverse partners – heemkundige kringen, sportverenigingen, lokale sportraden en -diensten, enzovoort - en

samen met hen projecten uit te werken rond hun lokale sportverleden. In deze bijdrage willen we *best practices* presenteren die aan bod kwamen op het symposium in de hoop dat ze heemkundige kringen kunnen inspireren om zelf aan de slag te gaan met het sporterfgoed van hun club, dorp of streek.

Sportimonium, meer dan een museum over sport

In het Sportimonium staat het Belgische sporterfgoed centraal. De rijke collectie is ondergebracht in een beschermd monument en omvat naast souvenirs van bekende sporthelden ook unieke collectiestukken en kunstvoorwerpen over het Belgische sportverleden. Als museum wil het Sportimonium het erfgoed van de Belgische sport- en bewegingscultuur verzamelen, bewaren, tentoonstellen en bestuderen. Daarvoor beschikt het Sportimonium over een gloednieuw (kijk)depot en een eigen documentatiecentrum dat onderdak biedt aan de grootste sportbibliotheek van het land. Beide zijn publiek toegankelijk. Op die manier wil het Sportimonium behalve een museum ook een forum en kenniscentrum vormen over de Belgische sportgeschiedenis.

Sportimonium

Gluren bij de burens

Lange tijd bestond er slechts een matige interesse voor sporterfgoed in België, laat staan dat hierover een duidelijke, globale visie en strategie zou bestaan. Zeker in vergelijking met de buurlanden kampen we voorlopig nog met een grote achterstand. Voor de gelegenheid hadden we dan ook twee buitenlandse sprekers uitgenodigd om hun ervaringen en expertise met ons te komen delen.

De heer Wilfred van Buuren van de Nederlandse Stichting de Sportwereld schetste de huidige situatie rond sporterfgoed in Nederland en gaf toelichting bij hun project 'Sportarchieven'. Ruim tien jaar geleden lanceerden zij voor het eerst een vergelijkbaar initiatief om de archieven van sportverenigingen en -bonden in Nederland in kaart te brengen. Dit resulteerde onder meer in de beknopte brochure *Sportarchieven, de moeite waard!* en het omvangrijkere boek *Handleiding voor het beheer van historische sportarchieven*. Boordevol tips en richtlijnen vormen deze publicaties zeer handige instrumenten die je in de bibliotheek van het Sportimonium kan consulteren als je aan de slag wil gaan met het archief van jouw sportvereniging. Hoe je dit zou kunnen doen, illustreerde van Buuren door te verwijzen naar het archief van de gewezen Utrechtse judoka Anton Geesink dat ze hebben weten onder te brengen in het stadsarchief van Utrecht. Dit vormt dan ook een prachtig voorbeeld van het type samenwerkingsverbanden die wij samen met lokale partners willen opzetten.

Cover *Handleiding voor het beheer van historische sportarchieven*

Ook bij onze collega's van het Franse Musée National du Sport te Nice loopt sinds 2011 een project rond sporterfgoed. Claude Boli, het hoofd van de onderzoekseenheid van het museum, presenteerde het initiatief dat zich tot doel stelt om de verhalen van de sport te verzamelen en deed hun aanpak uit de doeken. Aan de hand van gefilmde interviews van zowel actoren (atleten, trainers, coaches, wedstrijdorganisatoren, enzovoort) als getuigen (journalisten, supporters, toeschouwers, enzovoort) van de Franse sport, probeert het museum een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de sportieve (belevings)geschiedenis van Frankrijk. De presentatie van de heer Boli was bijzonder interessant omdat ze liet zien dat sporterfgoed meer omvat dan archieven en memorabilia als trofeeën, medailles, enzovoort. Naast zulke vormen van materieel erfgoed dient er ook aandacht besteed te worden aan het immateriële sporterfgoed zoals verhalen, gebruiken en herinneringen. Mondelinge bronnen zijn dan ook zeer waardevol en vertellen vaak zaken die elders niet bewaard worden. Dit geldt dikwijls voor de sportgeschiedenis van een dorp, maar des te meer voor de sportieve herinneringen van 'Jan met de pet'. Als heemkundige kring of als club kan je dus aan de slag gaan met het sporterfgoed van jouw dorp of club door lokaal getuigenissen te gaan verzamelen. Omdat het afnemen van interviews heel wat tijd vergt, zou je hiervoor bijvoorbeeld kunnen samenwerken met scholen uit de gemeente, rusthuizen en zo meer.

Affiche Vliegmeeting: 75 jaar vliegveld Kiewit, 2 juni 1985, collectie Sportimonium.

De eerste stappen in eigen land

Het feit dat we een zekere achterstand goed te maken hebben tegenover onze buurlanden, betekent niet dat er in België geen initiatieven worden genomen. De laatste jaren is er zeker sprake van een kentering en worden sportverenigingen via diverse projecten gestimuleerd om zorg te dragen voor hun erfgoed. Op ons symposium werden dan ook enkele *best practices* uit eigen land voorgesteld.

Zo loopt bij Archiefbank Vlaanderen reeds geruime tijd een campagne die zich specifiek toespitst op sportarchieven. De coördinator Michel Vermote kwam de werking van Archiefbank toelichten en presenteerde de resultaten van de eerste fase (2012-2014) van hun sportcampagne. Als onlinedatabank tracht Archiefbank Vlaanderen zoveel mogelijk gegevens te verzamelen over private archieven en erfgoedcollecties in Vlaanderen, zo ook voor sport. In 2012 lanceerde Archiefbank Vlaanderen een project dat zich specifiek toespitst op het in kaart brengen van privaatrechtelijke sportarchieven. Het Sportimonium heeft die actie mee ondersteund en werkt ook voor het project 'Het Geheugen van de Sport' samen met Archiefbank Vlaanderen. De lessen die zij hebben getrokken uit de eerste fase van hun campagne kunnen je als heemkundige op weg helpen, maar zijn ook voor ons zeer leerrijk. Uit een evaluatie blijkt onder meer dat het rondsturen van enquêtes naar clubs, het lanceren van oproepen via nieuwsbrieven en de radio en brede contactnames geen succesvolle technieken blijken. Goede resultaten werden daarentegen wel bekomen door in te spelen op de actualiteit (bijvoorbeeld: jubileumviering), door gerichte en directe contacten en vooral door samen te werken met verschillende lokale partners zoals de gemeentelijke sportraad en archiefdienst, de lokale heemkundige kring en erfgoedcel enzovoort.

Flyer sportcampagne Archiefbank Vlaanderen.

Dat samenwerking tussen verschillende lokale partners meer dan loont, bewijzen de succesvolle initiatieven rond sporterfgoed van de Erfgoedcel Brugge. Ina Verrept, coördinator erfgoedpubliekswerking, kwam uitleggen hoe de uitreiking van de vijftigste Trofee van Sportverdiensite in 2012 een perfecte gelegenheid vormde om terug te blikken op het rijke sportverleden van de stad. Vanaf 2011 sloegen de erfgoedcel, de Brugse sportraad en de sportdienst de handen in elkaar om samen de nog levende sportverhalen te verzamelen en te bundelen in de publicatie *50 x trofee van sportverdiensite*. Het Brugse sporterfgoed werd eveneens in beeld gebracht met een panelenparcours en twee fototentoonstellingen. Verder werd voor de lokale sportverenigingen de brochure *Scoor met je sportverhalen* opgesteld met *tips and tricks* over het bewaren en beheren van sporterfgoed. De samenwerking met de lokale sportraad heeft er zelfs voor gezorgd dat het hebben van een erfgoedverantwoordelijke én het belichten van de geschiedenis van de eigen club op de website opgenomen werden als subsidiecriteria. Samen met Archiefbank Vlaanderen, het Stadsarchief Brugge en de partners van het eerste uur worden de gezamenlijke inspanningen rond sporterfgoed momenteel verdergezet met een actie rond de archieven van de Brugse sportverenigingen. Het Brugse voorbeeld illustreert wonderwel dat samenwerking tussen verschillende partners de zorg voor het lokale sporterfgoed structureel kan verankeren en garanderen voor de toekomst. Wil je dus aan de slag gaan met het sporterfgoed van jouw gemeente of club, ga dan zeker ook eens rond de tafel zitten met de gemeentelijke sportraad, sport- en archiefdienst.

Cover *50 x trofee van sportverdiensite*

Brochure *Scoor met je sportverhalen, Erfgoedcel Brugge*

Projecten rond sporterfgoed hoeven niet per definitie uit te gaan van erfgoedverenigingen, maar kunnen ook door sportverenigingen zelf worden opgezet. Dat bewees Fabrizio Basano, lid van de supportersvereniging van de voetbalclub Royale Union Saint-Gilloise. Op passionele wijze belichtte hij de rol die de supporters hebben gespeeld bij het veiligstellen van het erfgoed van de club. Zij waren het die het initiatief hebben genomen om het archief en erfgoed van de club letterlijk van onder het stof te halen en het op een centrale plaats te bewaren. De 110de verjaardag van de club bleek zelfs ook voor het bestuur reden genoeg om een tentoonstelling op te zetten over de rijke geschiedenis van de club. Basano wees er terecht op dat sporterfgoed niet enkel bewaard moet worden, maar dat het ook aan een publiek moet getoond worden. Het Brusselse verhaal bewijst dat je geen volleerd archivaris of historicus moet zijn om de zorg voor het erfgoed van je vereniging op jou te nemen. Ben jij een trouwe supporter van een lokale club of atleet, of ken je zo'n mensen, neem hen dan bij de arm en duik samen het rijke verleden van jouw lokale helden in.

Oude valies, inclusief inhoud, gewezen voetbalspeler.

1 voor allen, allen voor 1

Het pad is dus uitgestippeld, maar de weg is nog lang. Met het project 'Het Geheugen van de Sport' wil het Sportimonium op tocht trekken om het Belgische sporterfgoed te vrijwaren en het sportief geheugenverlies in te dijken. Dat het belangrijk is om het rijke, Belgische sportpatrimonium te bewaren voor volgende generaties beseft ook Jacques Rogge. In zijn slottoespraak benadrukte de erevoorzitter van het Internationaal Olympisch Comité hoe belangrijk het is om de waardevolle sportgeschiedenis van ons land te blijven koesteren.

Alle sprekers op het symposium waren het erover eens dat goede resultaten enkel kunnen bekomen worden via samenwerking. Het Sportimonium wil van het initiatief dan ook een gedeeld project maken door samen met lokale partners acties op te zetten rond sporterfgoed. Vanuit onze voortrekkersrol zullen wij de verschillende lokale partners adviseren en begeleiden bij hun projecten. Als gids kunnen wij geïnteresseerden met elkaar in contact brengen, initiatieven op elkaar afstemmen, lokale teams vormen en op weg zetten. Wil jij als heemkundige aan de slag gaan met het sporterfgoed van jouw gemeente? Viert jouw sportvereniging binnenkort een jubileum en duik je het verleden van de club in? Koester je als trouwe supporter nog mooie herinneringen aan de glorie dagen van jouw club en wil je hier iets mee doen? Aarzel dan niet en breng ons op de hoogte! Samen kunnen we bekijken op welke manier we een project kunnen opzetten.

Groepsfoto Rode Duivels.

De gepresenteerde voorbeelden laten zien dat verschillende figuren (heemkundigen en erfgoedmedewerkers, gemeentelijke sportraden en -diensten, sporters en supporters) op uiteenlopende manieren (tentoonstelling, inventaris, publicatie, film, enzovoort) met diverse vormen van sporterfgoed (archieven, trofeeën, getuigenissen, enzovoort) aan de slag kunnen gaan. We hopen dat de voorgestelde *best practices* inspirerend hebben gewerkt en lijsten nog graag enkele concrete voorstellen op om jullie op weg te zetten:

- Gebruik de jubileumviering van een sportvereniging of het jaarlijkse sportgala om een tentoonstelling op te zetten over de sportgeschiedenis van de club of gemeente.
- Lanceer een oproep in het gemeenteblad voor oude foto's van lokale wedstrijden en maak hiermee een bijzonder fotoalbum over het lokale sportgebeuren.
- Leg de sportherinneringen van dorpsgenoten vast op band of film, eventueel met behulp van de lokale scholen of rusthuizen
- Bundel de sportverhalen uit het dorp in een uniek verhalenboek.
- Vraag inwoners naar hun favoriete sportplek in het dorp, breng op deze plaatsen historische plakaten aan en organiseer een wandel- of fietstocht langs deze sporthistorische trekpleisters.
- Verzamel en bewaar al de archieven van jouw club op één centrale plaats, eventueel het gemeentelijk archief of het archief van de heemkundige kring.
- Maak een digitale inventaris op van het archief van jouw sportvereniging in Archiefbank Vlaanderen.

- Schrijf de biografie van een lokale sportheld(in).
- Schrijf de geschiedenis van een lokale sportvereniging op basis van haar archieven.

Bregt Brosens

Wetenschappelijk medewerker Sportimonium

Als één team voor het sporterfgoed van jouw regio !

Wil je als trouwe supporter aan de slag gaan met het sporterfgoed van jouw favoriete club of wil je als heemkundige kring deelnemen aan het project ? Wens je meer informatie ?
Neem dan contact op met Bregt Brosens, de projectverantwoordelijke
(bregt.brosens@sportimonium.be of 015/618.225).

Erfgoed in de schijnwerpers

Lokale erfgoedzorg en podiumkunsten

Podiumkunsten zijn een eeuwenoude vorm van vermaak die nog steeds een belangrijke rol speelt in het dagelijkse leven van velen. Van het kleinste dorp tot de grootste stad: in heel Vlaanderen vinden we liefhebbers en beoefenaars. Er zijn groepen, gezelschappen en scholen die kunnen terugblikken op een jarenlange traditie, maar evengoed ‘pop-upinitiatieven die een eenmalig project opzetten. De sporen die ze achterlaten en de tradities die ze in ere houden behoren tot een bijzondere categorie erfgoed. Wat kunnen we hier allemaal mee? Hoe zorgen we dat met het applaus niet ook de herinnering aan theatertalent of dansvregude uitsterft? En welke rol kunnen heemkundigen spelen bij de zorg voor dit erfgoed?

Erfgoedschatten achter de coulissen

De rekwisietenstock van NTGent © NTGent

In Vlaanderen gebruikt men ‘podiumkunsten’ doorgaans als een koepelbegrip voor theater, dans en tal van verwante disciplines, genres en vormen. We denken dan bijvoorbeeld aan mime, poppen- en figurentheater, straattheater, circus, volksdans, stildans, variété, comedy, musical, enzovoort. Bovendien spelen podiumkunsten vaak ook een rol in aangrenzende domeinen. Zo krijgen sommige dansgenres een plaats in een sportieve context, denk maar aan kunstschaatsen en ritmische gymnastiek. Of zijn ze een onlosmakelijk onderdeel van feestelijke tradities en rituelen in Vlaanderen en ver

daarbuiten, zoals het volksdansen of toneel in stoeten en processies.

Zo rijk als het veld van de podiumkunsten is, zo rijk is de waaier aan materieel en immaterieel erfgoed dat dit veld voortbrengt. Er is heel wat boeiend ‘materiaal’ dat voor, tijdens en na een voorstelling gegenereerd wordt. Denk aan de vele documenten, in papieren of digitale vorm, die getuigen van het recente of verre theater- of dansverleden. Administratieve en juridische documenten doen dit net zo goed als de artistieke neerslag in spelteksten, regieboeken, scenografische tekeningen en instructies voor technici. Beeldmateriaal – statisch of bewegend – kan een voorstelling prachtig evoceren. Of misschien is de perskritiek wel interessanter, net als de persoonlijke bespiegelingen van acteurs in hun dagboek of briefwisseling. Van bijzondere waarde kunnen ook die documenten zijn die een unieke inzicht geven in het creatieve proces: notitieboekjes, flarden dansnotatie, beelden of boeken die de theatermaker inspireerden.

Daarnaast zijn er natuurlijk ook de theater- en dansobjecten. Kostuums, poppen of maskers, scenografische maquettes of oude decordoeken, enzovoort. Deze objecten kunnen belangrijke getuigen zijn van bepaalde kennis en technieken, trends in het podiumkunstenlandschap of een bepaalde tijdperiode. En misschien geeft een schilderij wel een zeldzaam beeld van een rederijkersopvoering?

Een podiumkunstenarchief of –collectie biedt on-eindig veel mogelijkheden om in het verleden van een vereniging te graven, de geschiedenis van het lokale toneel- of danslandschap te onderzoeken, herinneringen boven te halen en de artistieke evolutie van het gezelschap en de regio te zien. Al deze stukjes maken deel uit van een groter geheugen van de podiumkunsten in Vlaanderen.

Veel podiumkunstenpraktijken zijn bovendien gestoeld op een lange traditie en vereisen soms jarenlange training om specifieke technieken onder de knie te krijgen. In elke regio zijn er niet-tastbare

gewoontes en gebruiken te vinden die al generaties lang doorgegeven worden. Denk aan de vaardigheden voor het maken van houten marionetten, de kennis van de technieken van het mimespel, het lokale volkstoneelrepertoire, de traditionele volksdansen en terugkerende spektakels naar aanleiding van stoeten en feesten. Dit immaterieel podiumkunsten erfgoed is vaak kenmerkend voor een bepaalde streek en geeft kleur aan een steeds meer uniformiserend kunstenlandschap.

Heemkundigen, souffleurs voor erfgoedzorg?

Ondanks het voorgaande zijn slechts weinig lokale toneel- en dansverenigingen zich bewust van de potentiële erfgoedwaarde van de sporen die zij achterlaten en de tradities die ze volgen. Met de blik gericht op het volgende optreden, staat erfgoedzorg niet meteen op hun prioriteitenlijstje.

Het archief wordt vaak samengesteld vanuit een eerder praktisch oogpunt en omvat materiaal dat opnieuw kan worden ingezet voor een herneming of een nieuwe creatie. Uitpuilende dozen en een archief verspreid over verschillende locaties – bij de (bestuurs)leden thuis of elders – zijn zaken die velen bekend in de oren klinken. Beroep doende op vrijwilligers kennen amateurgezelschappen vaak een groot verloop van leden en een wisselend bestuur, waardoor kennis over de inhoud en de locatie van het archief verloren kan gaan. Typisch voor podiumkunsten erfgoed is bovendien dat het bestaat in alle vormen, maten en materialen. Denk maar aan grote decorstukken, fragiele kostuums of opnamen van repetities en voorstellingen. De zorg hiervoor vereist specifieke *knowhow* en soms jarenlange ervaring, waardoor archief- en collectiezorg een heuse uitdaging betekent voor kleine toneel- en dansgroepen.

Lokale podiumkunstenorganisaties kunnen dus best wel dat extra duwtje in de rug en een helpende hand gebruiken. Als bemiddelaars tussen lokale verenigingen en de erfgoedwereld staan heemkundigen in de ideale positie om podiumkunstenactoren attent te maken op het nut en de voordelen van een duurzame omgang met hun erfgoed. Een goed onderhouden archief kan namelijk een belangrijke inspiratiebron én hulpmiddel zijn bij de organisatie van een jubileumfeest (zie verder). Daarnaast

kunnen heemkundigen hun ervaring op het vlak van erfgoedzorg aanwenden om verenigingen bewust te maken van het belang van goede bewaaromstandigheden of om samen na te denken over praktische oplossingen. Door bijvoorbeeld decors, objecten of kostuums die niet kunnen worden bijgehouden grondig te documenteren kunnen ze later gereconstrueerd worden wanneer daar vraag naar is.

In de zorg voor podiumkunsten erfgoed staan heemkundigen en podiumkunstenorganisaties niet alleen. Een uitgebreid netwerk van professionele organisaties gespecialiseerd in erfgoedzorg staat klaar. De dienstverlening van Heemkunde Vlaanderen is gericht tot heemkundige kringen, lokale documentatiecentra en archieven, terwijl Het Firmament iedereen die te maken heeft met podiumkunsten erfgoed ondersteunt, begeleidt en adviseert. Met TRACKS, de online Toolbox en Richtlijnen voor Archief- en Collectiezorg in de Kunsten Sector, is er bovendien een uiterst handig instrument bijgekomen. TRACKS geeft een heleboel tips en richtlijnen voor het in kaart brengen van een kunstenaarsarchief en -collectie, het opstellen van een inventaris, het ordenen en het verbeteren van bewaaromstandigheden. TRACKS toont bovendien dat basiszorg voor archieven en collecties helemaal niet duur of tijdrovend hoeft te zijn. Met duidelijke afspraken kan bijvoorbeeld al heel wat bereikt worden. TRACKS geeft ook een overzicht van organisaties waar je terecht kan met specifieke vragen over het beheer, de bewaring of ontsluiting van kunsten erfgoed. Zowel heemkundigen en lokale documentatiecentra die een kunstenarchief of -collectie beheren, als podiumkunstenaars kunnen met TRACKS aan de slag.

Op zoek naar de wortels van podiumkunsten tradities

Zorg dragen voor het immaterieel podiumkunsten erfgoed vereist een heel andere aanpak dan de omgang met een archief en collectie. Want hoe kan iets dat leeft in de hoofden en handen van mensen bewaard worden? Om het voortbestaan van kennis, vaardigheden en praktijken te verzekeren dienen deze een actief onderdeel van het leven van vandaag te blijven. Met verschillende acties kan er naar gestreefd worden dat het immateriële erfgoed wordt doorgegeven aan volgende generaties en kan

evolueren. Volgens de 'Unesco-conventie voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed' die in 2003 werd opgesteld, kan die erfgoedzorg bestaan uit het identificeren, inventariseren, documenteren, onderzoeken, sensibiliseren en doorgeven van immaterieel erfgoed. Het Firmament en een uitgebreid netwerk van erfgoedorganisaties staan ook hier klaar voor begeleiding bij het uitdenken van een erfgoedzorgplan op maat. Heemkundigen kunnen een belangrijke rol spelen door het onderzoeken en documenteren van podiumkunstenpraktijken in de streek. Als experts op het vlak van lokale geschiedenis zijn zij vaak op de hoogte van lokale podiumkunstengebruiken en kennen ze de plaatselijke theater- en danshelden.

De artikelendatabank van Heemkunde Vlaanderen (www.heemkundeartikels.be) toont dat er reeds veel onderzoek werd uitgevoerd. Er zijn tientallen bibliografische referenties te vinden over de geschiedenis van het lokale podiumkunstenleven, van kortere artikels tot zwaarlijvige publicaties. Dergelijke uitgaves zijn erg waardevol. Door ook de historische wortels te beschrijven stellen lokale historici liefhebbers en beoefenaars van podiumkunsten in staat podiumkunstenpraktijken en -tradities beter te begrijpen. Dit kan erg nuttig zijn bij het opstellen van een erfgoedzorgplan dat het voortbestaan hiervan als doel vooropstelt.

Inspiratie en tips voor heemkundig onderzoek naar podiumkunsten

Referenties die kunnen dienen als methodologische inspiratie en contextualiserende lectuur vind je in de artikelendatabank van Heemkunde Vlaanderen (www.heemkundeartikels.be) en in de rubriek Lees- en kijktips van Het Firmament (www.hetfirmament.be).

Interessante lectuur over podiumkunsten raadplegen kan, naast lokale bibliotheken, ook op volgende adressen:

- De Theaterbib van Opendoek, steunpunt voor amateurtheater, beschikt naast toneelteksten over een uitgebreide collectie naslagwerken van en over regisseurs, makers of acteurs, over spel- en maaktechnieken en over theatergeschiedenis in binnen- en buitenland (www.theaterbib.be).

- In Dans.Bib, het documentatiecentrum van het steunpunt voor amateurdans Danspunt, vind je dansbeschrijvingen, -bundels, -boeken en -tijdschriften en een grote collectie over Vlaamse en internationale volksdansen (www.danspunt.be/dansbib).
- Bij het Instituut voor Vlaamse Volkskunst (IVV) vind je tal van publicaties over Vlaamse volksdansen en vendelzwaaien (www.instituutvlaamsevolkskunst.be)
- De collectie van het voormalige Vlaams Theater Instituut, nu ondergebracht bij Kunstenpunt, bevat krantenartikelen, beeldmateriaal en andere documentatie over de Vlaamse podiumkunsten sinds de jaren tachtig. Daarnaast is er een brede collectie van onder andere disciplinespecifieke publicaties rond theater, dans of opera (www.kunsten.be).
- In het documentatiecentrum van het Vlaams Centrum voor Circuskunsten kan je honderden boeken, dossiers, naslagwerken, dvd's, strips, affiches en tijdschriften over circus inkijken (www.circuscentrum.be).

Ben je op zoek naar lokale historische bronnen? Lees dan zeker de tips die Staf Vos, medewerker bij Het Firmament, geeft in het artikel 'Verleiding of verheffing? Betekenisgeving aan dansende lichamen tot 1940' dat verscheen in 'Op het lijf geschreven: lichaam en erfgoed', *Tijd-Schrift*, 3 (2015) 62-77

Samen op de planken

Ultima Thule wekt het erfgoed van poppentheater Den Uyl tot leven met de voorstelling 'Van poppen en mensen' © Sarah Bauwens

Podiumkunsterfgoed kan interessant bronmateriaal zijn voor uiteenlopende publiekprojecten. Voor een toneel- of dansvereniging is een jubileum hét moment bij uitstek om het eigen verhaal en verleden in de kijker te zetten. Een ordelijk archief is uiterst handig bij de voorbereiding van deze feestelijkheden. Heemkundigen kunnen podiumkunstenactoren hierop wijzen of bij begeleiden. Tegelijkertijd kan heemkundig onderzoek dit feest inhoudelijk verdiepen en verbreden. Zo sloegen het Gentse Sabbattini-mimetheater, het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis dr. Maurits Gyseling (DSMG) en Heemkunde Vlaanderen de handen in elkaar ter gelegenheid van het 60-jarige bestaan van het theater en de 100ste verjaardag van zijn stichter Marcel Hoste (1912-1977). Het rijke archief dat het theater gedurende al die jaren had opgebouwd, werd geordend en geschoond door het DSMG. Door (oud-)spelers van de theatergroep te betrekken kon het archief van Hoste bovendien diepgaand ontsloten worden met onder andere een tentoonstelling.

Heemkundigen kunnen ook, als lokale cultuuranthennes, de waarde van podiumkunsterfgoed aantonen en projecten stimuleren. Zo bracht onderzoek van Heemkundige Kring Arsbroek heel wat nieuwe informatie aan het licht over de geschiedenis van het befaamde Brugs poppentheater Den Uyl. Volkskundemuseum Brugge besloot daarop haar collectie over het gezelschap uit de depots te halen en een vaste stek te geven in de museumopstelling. Samen werkten ze een veelzijdig project uit, dat resulteerde in een publicatie, workshops en

de online ontsluiting van foto's en verhalen. Daarnaast ging theatergezelschap Ultima Thule aan de slag met de verhalen en materialen voor de creatie van een nieuwe voorstelling. Het podiumkunsterfgoed krijgt zo de kans om zijn volle waarde en potentieel tentoon te spreiden. Dit unieke project was in 2015 bovendien een van de twee premiewinnaars van de Erfgoedprijs van de provincie West-Vlaanderen.

Zoals Ultima Thule toont, kan ook heemkundig onderzoek inspirerend bronmateriaal zijn voor podiumkunstenaars. Zij bezitten het talent om iets creatief, artistiek of experimenteel te doen met erfgoed en geschiedenis. Ze kunnen maatschappelijk relevante inhoud vertalen naar een theaterlijke vorm en verbinding met het verleden maken op een hedendaagse manier. Dat kan gaan van re-enactment tot de creatie van een nieuwe voorstelling. Bij de herdenking van Eerste Wereldoorlog zorgde Heemkunde Kanne voor de inhoudelijke input en Theater Ozzy bracht het verhaal tot leven. En in Tessenderlo leerde het publiek tijdens een toneelwandeling van de Laakdalse Werkgroep voor Geschiedenis en Heemkunde (LWGH) over de plaatselijke legendes en volksverhalen via acteerkunsten van toneelgezelschap Pandora. Voor podiumkunstenactoren én heemkundigen bieden dergelijke samenwerkingen de kans om hun werk op een andere manier voor te stellen en nieuw publieken aan te trekken. En dat kunnen wij alleen maar toejuichen!

Doe mee!

Heb je ondertussen ook zin gekregen om je in te zetten voor podiumkunsterfgoed? Hier zijn enkele tips en suggesties:

Graag roepen we kringen op om een item rond de geschiedenis van lokale podiumkunsten in hun tijdschrift op te nemen en zo aandacht te vragen voor dit boeiende en veelzijdige erfgoed. Zo kunnen heemkundigen ook andere verenigingen bewust maken van het belang van podiumkunsterfgoed.

Zet je kring immaterieel erfgoed van jouw gemeente in de kijker in de Fier-Gazet van Heemkunde Vlaanderen en tapis plein? Vergeet de lokale dansschool of toneelclub niet!

Beheer je zelf een podiumkunstenarchief of – collectie? Of heb je al eens samengewerkt met een toneel- of dansgezelschap voor een erfgoedproject? Laat het ons weten, dan richten wij de schijnwerpers graag op jouw kring.

Wil je een publieksproject opzetten rond podiumkunstenerfgoed, maar weet je niet hoe? Surf naar www.hetfirmament.be en laat je inspireren door enkele interessante initiatieven, opgezet door liefhebbers of professionals uit binnen- en buitenland. Of neem contact met ons op, we denken graag mee na.

Het Firmament kan je contacteren op contact@hetfirmament.be.

Hanne Ampe
Het Firmament
Expertisecentrum voor het cultureel erfgoed van de podiumkunsten

Hoe e-mails archiveren?

Het archiveren van e-mails is voor veel organisaties een uitdaging. Mailboxen puilen uit van inkomende en uitgaande berichten en worden steeds meer als een vergaarbak van informatie en kennis gebruikt, mede omdat ze allerlei bestanden in bijlagen kunnen bevatten. Dit is geen goede manier van werken indien je de informatie voor lange termijn wil bewaren. E-mailtoepassingen zijn immers niet gemaakt om duurzaam te bewaren. Bij de bewaring van e-mails vormt het behoud van de band tussen bijlagen en e-mail een extra uitdaging.

Voor de bewaring van e-mails op mailservers en in e-mailclients¹ bestaat er geen standaardformaat. E-mailclients, zoals Microsoft Outlook of Apple Mail, gebruiken een eigen propriëtaire² bestandsformaat. Dit kan betekenen dat niet alle metadata³ bewaard worden en dat e-mails onleesbaar worden wanneer de e-mailclient niet meer beschikbaar is. Bovendien gebruiken steeds meer mensen webmaildiensten zoals Gmail of Outlook.com (het vroegere Hotmail). Wanneer deze diensten stoppen of (hoge) kosten beginnen vragen, dreig je al je e-mails te verliezen.

Het artikel is opgebouwd in twee delen: In het eerste deel geven we je enkele vuistregels mee over het duurzaam omgaan met e-mail en in het tweede deel gaan we aan de slag met enkele tools. We gaan uit van het digitaal archiveren van e-mails. E-mails zijn documenten die digitaal geboren zijn. Het digitaal zijn is dan ook een essentieel kenmerk dat bewaard moet worden.⁴

Vuistregels

1. Orden je e-mails

E-mails kan je ordenen door je mailbox⁵ te structureren volgens de mappenstructuur van je organisatie⁶. Wanneer je je persoonlijk e-mailadres gebruikt voor je organisatie, kan je aparte mappen maken voor je persoonlijke e-mails en voor de e-mails die je hebt verstuurd en ontvangen bij het uitoefenen van taken of activiteiten van je organisatie. Dit maakt

het eenvoudiger om e-mails terug te vinden, en om e-mails en bijlagen achteraf buiten de e-mailclient in de juiste mappen van de mappenstructuur op te slaan.

2. Schoon je mailbox

Je e-mailarchief wordt toegankelijker door je mailbox regelmatig te schonen. E-mailcorrespondentie bevat immers veel ballast - denk aan bijvoorbeeld spam, reclameberichten en nieuwsberichten - die niet bewaard hoeven te worden. Het opkuisen van je mailbox maakt dat je makkelijker e-mails kan terugvinden en dat enkel archiefwaardige e-mails bewaard worden. Binnen je heemkundige kring kan je via een selectielijst afspreken welke e-mails bewaard moeten worden en welke niet.⁷ E-mails die verstuurd of ontvangen worden bij het uitoefenen van taken of activiteiten van je organisatie worden bewaard. Louter informatieve e-mails die geen rechtstreekse band hebben met je organisatie kunnen verwijderd worden.

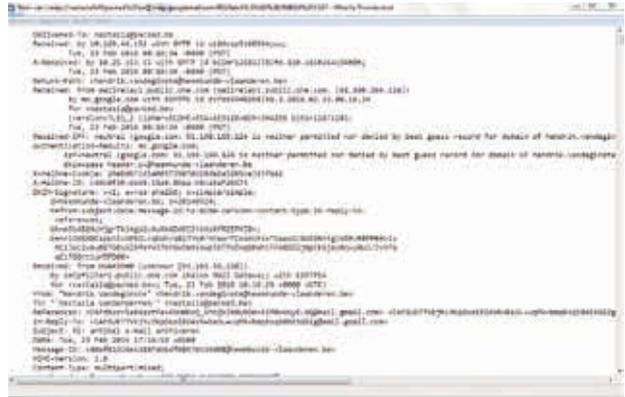
3. Gebruik een geschikt protocol

Protocols zijn regels waaraan computers zich moeten houden om met elkaar te communiceren. POP en IMAP zijn protocols voor het ophalen van e-mails van de server. Internet Message Access Protocol, meestal afgekort tot IMAP, maakt het mogelijk dat e-mails gesynchroniseerd worden, zodat je je e-mails zowel kan consulteren op je smartphone als op tablet, laptop, computer, enzovoort. POP, kort voor Post Office Protocol, verwijdert de e-mails van de mailserver bij het ophalen. Gebruik daarom IMAPS. Dit is een vorm van IMAP over een versleutelde (en dus beveiligde) verbinding. In het tweede deel van dit artikel wordt het duidelijk hoe je e-mail correct kan ophalen.

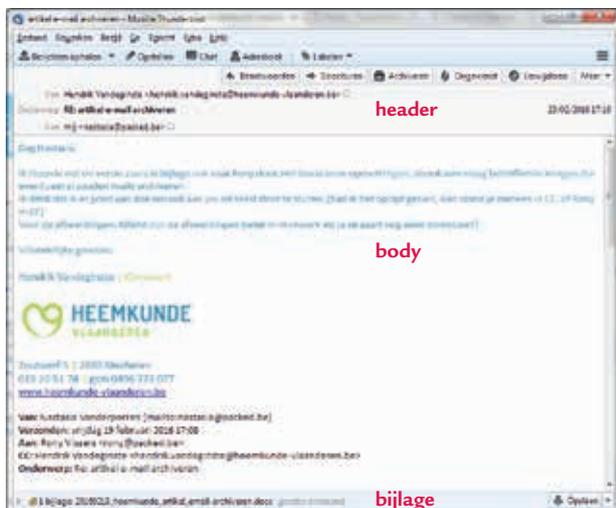
4. Bewaar alle essentiële kenmerken van e-mails

Centrale concepten bij archivering zijn authenticiteit en integriteit. Authenticiteit verzekert je dat een archiefstuk is wat het beweert te zijn en integriteit verzekert dat de inhoud van een archiefstuk volledig en waar is. Om deze twee eigenschappen bij e-mails te preserven, dienen de volgende elementen bewaard te worden:

- **Ontstaanscontext:** dit zijn alle gegevens die de functie van een archiefstuk weergeven in relatie tot de activiteiten van de archiefvormer. Het verduidelijkt het onderwerp of de zaak waarop de e-mail betrekking heeft, de herkomst en de onderlinge samenhang tussen verwante e-mails, bijlagen en archiefdocumenten.
- **Structuur** geeft de relaties weer tussen de verschillende componenten van een e-mail (header⁸, body⁹ en bijlagen) en tussen verwante e-mails (bijvoorbeeld bij het beantwoorden of doorsturen van een e-mail).
- **Inhoud:** bestaat uit het onderwerp van de e-mail, de tekst die verstuurd werd en de bijlagen.

In deze afbeelding zie je de verborgen headermetadata van een e-mail.

Een e-mail bestaat uit een header, body en bijlage. De relatie tussen deze componenten is een essentieel gegeven dat bewaard moet worden.

Deze gewenste gegevens kan je bewaren door te kiezen voor een bestandsformaat dat e-mails bewaart volgens het Internet Message Format (IMF). IMF is een standaardformaat voor het transport van e-mails. Het maakt het mogelijk dat iedere e-mail die iemand naar je verstuurt via zijn e-mailclient of webmaildienst leesbaar is in je e-mailapplicatie zonder dat jullie dezelfde applicatie gebruiken. Druk daarom e-mails nooit af met het oog op lange termijnbehouding. E-mails bevatten verborgen metadata die je niet ziet wanneer je de e-mail in je e-mailtoepassing opent. Ze bevatten informatie over de te bewaren elementen van het document. Deze metadata verlies je bij het afdrukken. De ontstaanscontext van e-mails bewaar je ook door e-mails onder te brengen in een gestructureerde mappenstructuur (zie 1. Orden je e-mails).

5. Scheid e-mails en bijlagen

Wanneer bijlagen verstuurd worden in een bestandsformaat dat niet duurzaam is, dreigt het gevaar van obsolescentie. Dit betekent dat het bestandsformaat niet meer gelezen kan worden, omdat de software niet meer beschikbaar is. Bij e-mails die in HTML¹⁰ opgesteld werden, staan afbeeldingen soms op een externe webserver omdat het bericht anders te groot wordt. Deze afbeeldingen kan je verliezen, wanneer je ze niet gescheiden bewaart. Bewaar afbeeldingen en bijlagen daarom apart van de e-mail in een geschikt archiveringsformaat, maar zorg wel dat de relatie tussen de e-mails, afbeeldingen en bijlagen duidelijk is. Je kan de link tussen een e-mail en bijlagen duidelijk maken door eenzelfde bestandsnaam te gebruiken.

6. Kies een geschikt bestandsformaat

Een geschikt bestandsformaat is een formaat dat gestandaardiseerd is, waarvan de bestandsspecificatie open is en dat gelezen kan worden door verschillende toepassingen. Op deze manier maak je je niet afhankelijk van een bepaalde softwareleverancier. Het is essentieel dat het bestandsformaat alle essentiële kenmerken van de e-mail bewaart.

Voor de bewaring van e-mails zijn EML en MBOX de facto standaarden.¹¹ Deze bestandsformaten slaan de e-mails met bijlagen op volgens het Internet Message Format (IMF) en kunnen geopend worden door de meeste e-mailtoepassingen en tekstverwerkingsprogramma's. EML slaat bestanden apart op (één e-mail is één EML-bestand), terwijl MBOX een volledig e-mailarchief kan bewaren (één e-mailarchief is één MBOX-bestand). MBOX slaat een e-mailarchief op volgens de structuur waarin de e-mails geordend zijn in de e-mailclient.

Doordat MBOX een volledig e-mailarchief in één bestand bewaart, is het moeilijk om bijlagen en e-mails apart te bewaren en de band tussen bijlagen en e-mails door middel van de bestandsnaam te behouden. Probeer daarom EML te gebruiken. MBOX kan wel een nuttig formaat zijn wanneer je een e-mailarchief in bulk wil exporteren, bijvoorbeeld wanneer een archiefvormer zijn e-mailarchief aan je heemkundige kring wil overdragen.

7. Bewaar de e-mails duurzaam

E-mailclients en mailservers zijn niet ontwikkeld om e-mails duurzaam te bewaren. Daarom moeten archiefwaardige e-mails steeds buiten de e-mailapplicatie bewaard worden. Sommige e-mailclients en webmailapplicaties bieden een archiveringsfunctie aan. Dit is echter geen duurzame bewaring. E-mailclients gebruiken propriëtaire en gecomprimeerde formaten waardoor je metadata en informatie kan verliezen. Bij webmail is het niet duidelijk hoe de e-mails gearchiveerd worden. Bovendien blijf je hierbij afhankelijk van bedrijven zoals Google en Microsoft voor het beheer van je bestanden.

Bij webmailapplicaties is het vaak niet mogelijk om e-mails eenvoudig te exporteren. Gebruik daarom een e-mailclient, zoals Mozilla Thunderbird.¹² Dit is een gratis en *opensource* e-mailtoepassing die gebruikt kan worden met ieder mogelijk e-mailadres en die het mogelijk maakt om e-mails te exporteren in het EML- en MBOX-formaat. E-mailclients hebben als voordeel dat je een mappenstructuur kan opbouwen in de mailbox.¹³ Let op, sommige e-mailclients, zoals Microsoft Outlook, kunnen niet exporteren in EML of MBOX.¹⁴

Wanneer een archiefvormer zijn e-mailarchief aan je heemkundige kring wenst over te dragen, heb je extra informatie nodig. E-mailservers en e-mailaccounts¹⁵ worden afgeschermd met een wachtwoord. Daarbij zijn e-mails onderhevig aan de wetten voor de bescherming van de privacy, de communicatievrijheid en het telecommunicatiegeheim. Vraag daarom steeds een schriftelijke toestemming aan de archiefvormer om e-mails te mogen bewaren en het wachtwoord van de e-mailserver of e-mailaccount om zelf de e-mails te kunnen archiveren. Zorg ervoor dat de structuur waarin de archiefvormer zijn e-mails ordende, behouden blijft zodat de context van de e-mails bewaard blijft. Dit kan je doen door het volledige e-mailarchief in MBOX te

exporteren of door alle EML-bestanden onder te brengen in een gestructureerde mappenstructuur.

Verder gelden voor de duurzame bewaring van e-mails de algemene regels met betrekking tot duurzame bewaring.¹⁶ Zorg steeds dat je goede back-upprocedures gebruikt en dat je van je bestanden verschillende back-ups hebt die op verschillende (geografische) locaties bewaard worden. Bewaak de integriteit van je bestanden door checksums¹⁷ te gebruiken en de bestanden periodiek te controleren. Volg evoluties op op het vlak van bestandsformaten. Dit is zeker voor bijlagen belangrijk, aangezien je hier een grote verscheidenheid aan bestandsformaten kunt hebben.

Verklarende woordenlijst

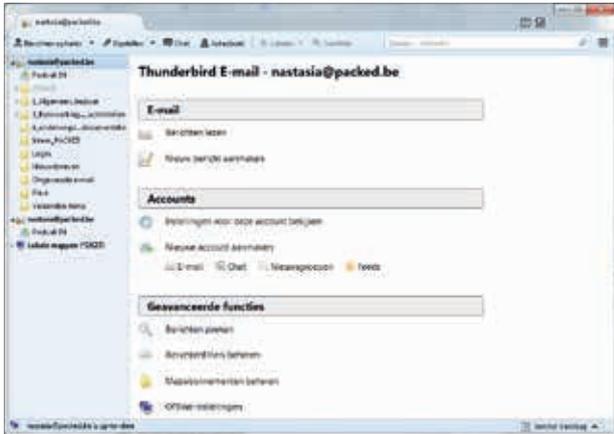
- **Body:** het tekstveld van een e-mail. Dit is het gedeelte waarin de afzender zijn boodschap geschreven heeft.
- **E-mailaccount:** Iedere e-mailgebruiker gebruikt een bepaald e-mailaccount. Aan een e-mailaccount is een e-mailadres gekoppeld, dat nodig is om e-mail te kunnen ontvangen.
- **E-mailclient:** een computerprogramma dat gebruikt wordt voor het schrijven, versturen en ontvangen van e-mail.
- **Header:** een blok data aan het begin van een computerbestand dat de eigenschappen van dat computerbestand beschrijft. In de header van een e-mailbericht vind je bijvoorbeeld gegevens over de afzender, het onderwerp, de bestemming, verzend- en ontvangsttijdstip en de weg langs de verschillende servers die de e-mail afgelegd heeft.
- **HTML:** HyperText Markup Language is een platformafhankelijke opmaaktaal die gebruikt wordt om tekst en gerelateerde gegevens van markeringstekens (elementen) te voorzien zodat ze over het internet uitgewisseld kunnen worden.

Aan de slag met enkele tools

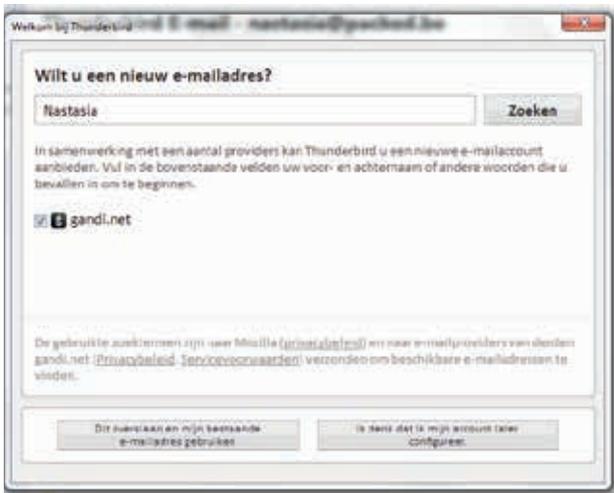
1. MOZILLA THUNDERBIRD: E-MAILS ARCHIVEREN MET EEN E-MAILCLIENT

Webmail binnenhalen

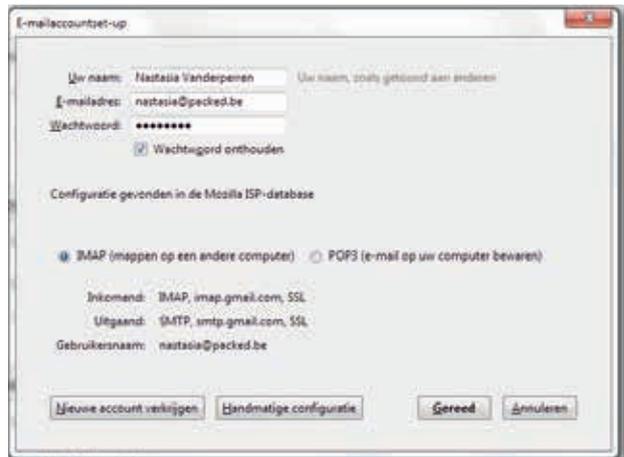
1. Open Mozilla Thunderbird.

2. Klik op 'Nieuwe account aanmaken: E-mail'.
3. Een nieuw venster opent. Kies voor 'Dit overslaan en mijn bestaande e-mailadres gebruiken'.

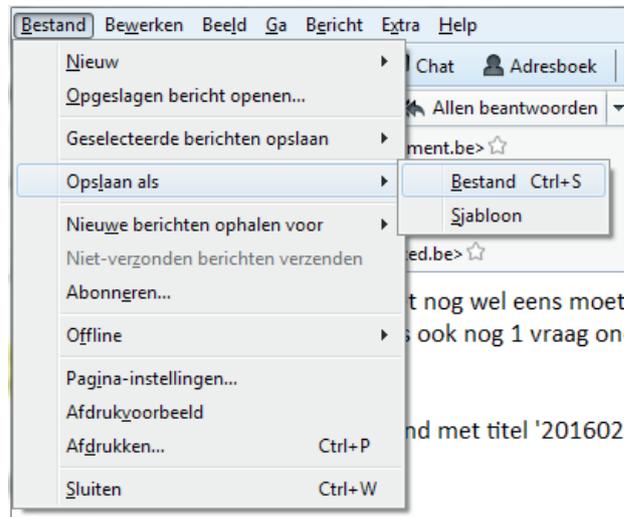
4. Vul naam, e-mailadres en wachtwoord in en klik op 'doorgaan'.
5. Thunderbird zoekt je e-mailservers voor inkomende en uitgaande e-mail. Duid 'IMAP' aan en klik op 'Gereed'.

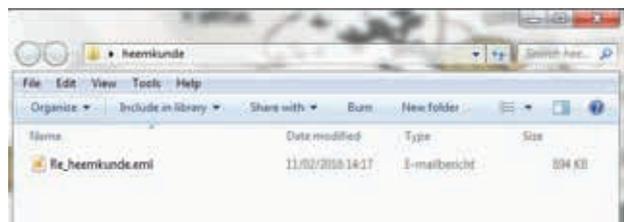
6. Thunderbird vraagt toestemming om toegang te hebben tot je e-mails en haalt vervolgens alle berichten op.

E-mails exporteren naar de mappenstructuur

1. Open het bericht dat je wil exporteren
2. Klik in het venster op 'Bestand' en vervolgens 'Opslaan als'. Kies ervoor om het bericht als een bestand op te slaan.

3. Plaats de e-mail in de juiste map en klik op 'Opslaan'.
4. De e-mail werd als een EML-bestand opgeslagen.

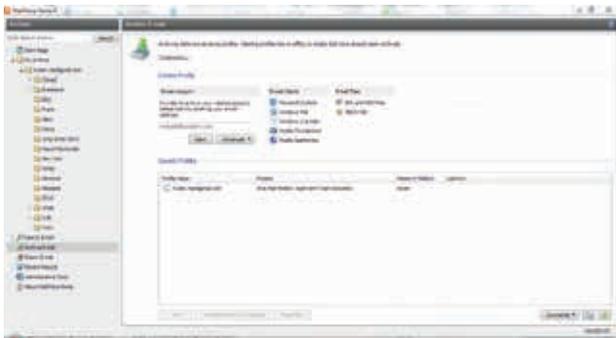

2. MAILSTORE HOME: BACK-UPSFTWARE VOOR E-MAILS¹⁹

Mailstore Home is gratis software²⁰ voor het centraliseren en lokaal bewaren van verschillende e-mailaccounts. Je kan er e-mails centraliseren van verschillende e-mailclients en webmailapplicaties en exporteren in EML.

Importeren van e-mail

1. Open MailStore Home.
2. Ga naar de tab 'Archive E-mail'. Je kan via deze functie e-mail importeren vanuit webmail (eerste kolom), vanuit e-mailclients (tweede kolom) of je kan e-mailbestanden, zoals EML en MSG, importeren (derde kolom).

3. In dit voorbeeld tonen we hoe je webmail kan ophalen. Vul in het veld 'E-mail account' het e-mailadres in en klik op 'Start'.

E-mail Account

In order to archive your webmail account, please start by entering your e-mail address:

nastasia@packed.be

Start

Advanced ▾

4. Vul het wachtwoord in.

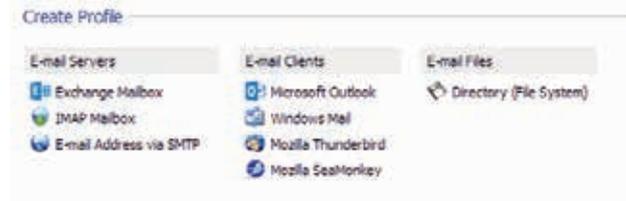

5. MailStore Home configureert je serverinstellingen en haalt vervolgens je e-mails op.

Een volledige map exporteren

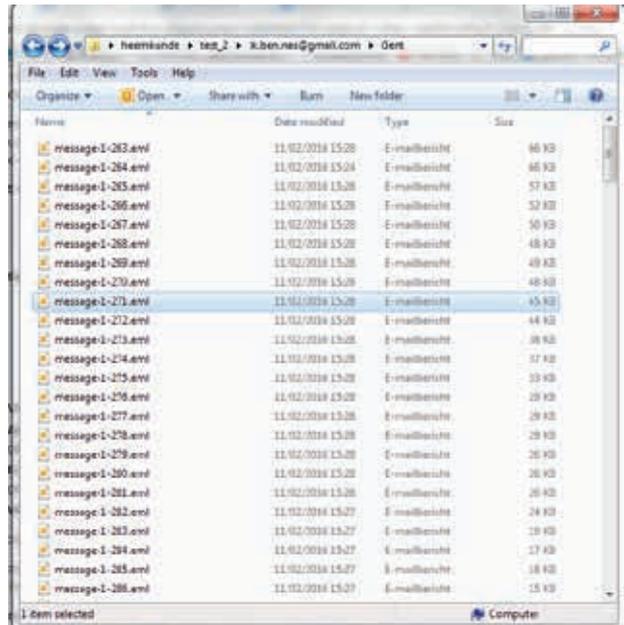
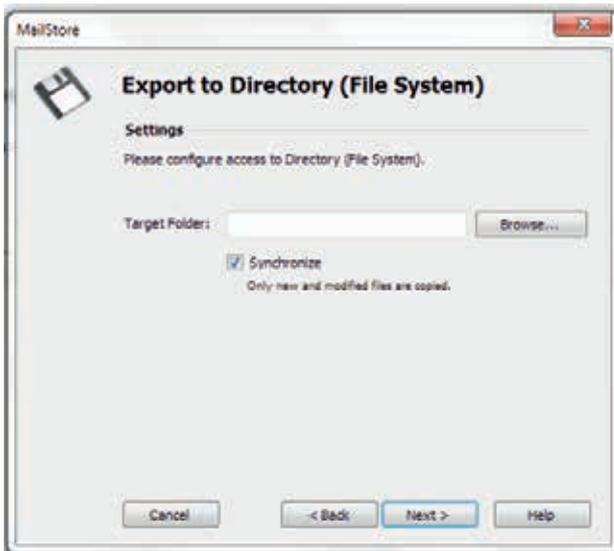
1. Ga naar de tab 'Export E-mail'.
2. Kies bij 'Create profile' voor 'Directory (File System)'.

3. Een nieuw venster opent. Kies voor 'EML Files' en selecteer de map die je wil exporteren.

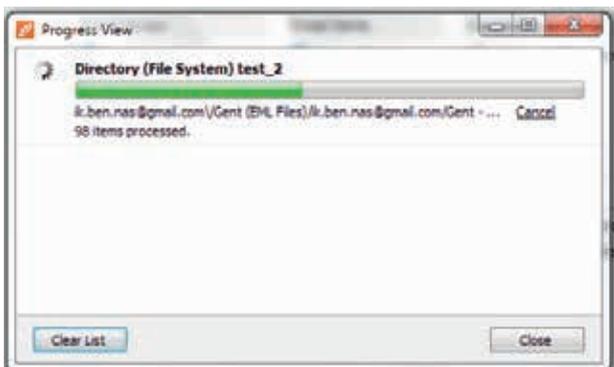
4. Selecteer de folder waar je de e-mails wil onderbrengen.

5. Het nieuwe profiel wordt gecreëerd.
6. Selecteer het profiel en klik op 'Run'.

7. MailStore exporteert de e-mails naar de gekozen doelmap.

- **Metadata:** gestructureerde gegevens over identificatie, beheer, aard, gebruik en bewaarplaats van fysieke of digitale bronnen. Het beschrijft de context, inhoud en structuur van bestanden en hun beheer doorheen de tijd.
- **Obsoletie:** Obsoleet betekent letterlijk ‘verouderd’ of ‘in onbruik geraakt’. Obsoleete bestandsformaten zijn bestandsformaten die niet meer gelezen kunnen worden omdat de nodige software niet meer bestaat, o.m. als gevolg van technologische vernieuwingen.
- **Propriëtair:** betekent dat een individu of een bedrijf de exclusieve auteursrechten op de software heeft en tegelijkertijd anderen toegang tot de broncode van de software weigert, evenals het recht om de software te kopiëren, te wijzigen en te bestuderen.
- **Protocol:** regels waaraan computers zich moeten houden om met elkaar te communiceren.

Auteurs

Nastasia Vanderperren

PACKED vzw

m.m.v. Rony Vissers

PACKED vzw

- 1 Een e-mailclient is een computerprogramma dat gebruikt wordt voor het schrijven, versturen en ontvangen van e-mail.
- 2 Propriëtair betekent dat een individu of een bedrijf de exclusieve auteursrechten op de software heeft en tegelijkertijd anderen toegang tot de broncode van de software weigert, evenals het recht om de software te kopiëren, te wijzigen en te bestuderen.
- 3 Metadata zijn gestructureerde gegevens over identificatie, beheer, aard, gebruik en bewaarplaats van fysieke of digitale bronnen. Het beschrijft de context, inhoud en structuur van bestanden en hun beheer doorheen de tijd.
- 4 Zie ook: <http://www.edavid.be/davidproject/teksten/Richtlijn1.pdf>.
- 5 In dit artikel bedoelen we met mailbox zowel de inbox als de outbox.
- 6 Op TRACKS vind je een stappenplan voor het ontwikkelen van een goede mappenstructuur: <http://www.projecttracks.be/nl/tools/detail/maak-een-ordeningsplanmappenstructuur>.
- 7 Een selectielijst is een document waarin bepaald wordt welke documenten bewaard of vernietigd worden. Een voorbeeld van een selectielijst voor e-mails vind je hier: http://www.arch.be/docs/surv-toe/TT-SL/fed/Selectielijst_emails_KMMA.pdf
- 8 Een header is een blok data aan het begin van een computerbestand dat de eigenschappen van dat computerbestand beschrijft. In de header van een e-mailbericht vind je bijvoorbeeld gegevens over de afzender, het onderwerp, de bestemming, verzend- en ontvangsttijdstip en de weg langs de verschillende servers die de e-mail afgelegd heeft.
- 9 De body is het tekstveld van een e-mail. Dat is het gedeelte waarin de afzender zijn boodschap geschreven heeft.
- 10 HyperText Markup Language is een platformafhankelijke opmaaktaal die gebruikt wordt om tekst en gerelateerde gegevens van markeringstekens (elementen) te voorzien zodat ze over het internet uitgewisseld kunnen worden.
- 11 EML en MBOX zijn gestandaardiseerd en worden breed ondersteund, maar zijn niet open.
- 12 Zie: <https://www.mozilla.org/nl/thunderbird/>
- 13 Zie ook: <https://kadoc.kuleuven.be/advies/digitaalorde>
- 14 Het eerder vermelde Apple Mail kan wel e-mails exporteren in EML.
- 15 Iedere e-mailgebruiker gebruikt een bepaald e-mailaccount. Aan een e-mailaccount is een e-mailadres gekoppeld, dat nodig is om e-mail te kunnen ontvangen. Zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/E-mail>.
- 16 Zie <http://www.projecttracks.be/nl/tools/detail/bewaring-van-je-digitaal-archief> voor tips over het duurzaam bewaren van je digitale archief.
- 17 Zie R. Vissers, N. Vanderperren en H. Vanstappen, ‘Checksums?! Een instrument voor betrouwbare digitale langetermijnbewaring’, *Bladwijzer*, 5 (2015), nr.15.
- 18 Zie <https://addons.mozilla.org/nl/thunderbird/addon/importexporttools/>.
- 19 Zie <http://www.mailstore.com/en/mailstore-home-email-archiving.aspx>.
- 20 bij non-commercieel gebruik.

In de kijker

Cultuur op de muur

door Davidsfonds Schoten en Heemkundige Kring Scot

Jaarlijks vindt op de derde dinsdag van maart de Nacht van de Geschiedenis plaats over heel Vlaanderen. Davidsfonds stelt telkens een thema voorop waar de lokale afdelingen mee aan de slag gaan. Dit jaar luidde dat thema 'Smaak'.

Het kersverse bestuur van Davidsfonds Schoten koppelde dit thema aan muurschilderkunst. In het centrum van Schoten zijn er immers enkele bekende muurschilderingen: de zijmuur van 'Old Bacchus' tegenover de hoofdkerk en vlakbij Heemkundige Kring Scot en de nog vrij recente graffiti'schildering aan de Paalstraat, de winkelstraat van Schoten. Twee muren waar dagelijks heel wat volk voorbij loopt. Davidsfonds Schoten vond de Nacht van de Geschiedenis een ideaal moment om wat langer bij deze muren te verwijlen.

Heemkundige Kring Scot was de ideale partner hiervoor. De voorzitter, Bob Chabot, steunde het idee meteen, en verwees door naar dhr. Hubrechts, eigenaar van 'Old Bacchus' en medewerker van de

kring. Niemand kende immers beter dan hij de geschiedenis van de muurtekening, van het pand en van de onmiddellijke omgeving. Zijn onderzoek voerde terug tot de 18e eeuw. Voor de graffitimuur was een stadsgids van Antwerpen bereid om in samenwerking met de jeugddienst van Schoten uitleg te geven over die muur en de vier kunstenaars. Blijkbaar konden de deelnemers dankzij haar gedreven en goed gedocumenteerd verhaal de graffiti beter smaken.

De avondwandeling die langs de twee muren voerde, vertrok vanuit het lokaal van Heemkundige Kring Scot. Davidsfonds werd er gastvrij ontvangen en kon vrij gebruik maken van alle logistiek die er aanwezig is. In het lokaal kregen de deelnemers een voorsmaakje op de wandeling in de powerpoint-presentatie op het grote projectiedoek. Ook voor de afsluiter na de wandeling was het lokaal van de Heemkundige Kring de ideale gelegenheid om een drankje en hapje aan te bieden aan alle deelnemers

en medewerkers. De jenever, die dhr. Hubrechts vanwege Old Bacchus schonk, viel op deze frisse avond bijzonder in de smaak.

Voor de deelnemers werd het een boeiende avond en een aangename kennismaking met de Heemkundige Kring. Maar bovenal was de gastvrijheid en de wederzijdse hartelijkheid hartverwarmend op die dag, waarop terreuraanslagen de geschiedenis van ons land tekende. Een bescheiden lokale tegenstem tegen dit brute geweld!

Hilde Rombouts
Davidsfonds Schoten

Wetters Lekkers.

Smaken in Wetteren van vroeger tot nu.

In Wetteren wordt de Nacht van de Geschiedenis al veertien jaar lang samen georganiseerd door twee lokale Davidsfondsafdelingen (Centrum en Overbeke-Kwatrecht) en de Koninklijke Heem- en Geschiedkundige Kring 'Jan Broeckaert'.

De editie van 2016 resulteerde in een avond met een lezing met heel wat beeldmateriaal en toneelstukjes. Nadien was er een heuse proeverij, waarbij Wetterse specialiteiten werden aangeboden. Tot slot werd nog aan elk gezin een boek aangeboden

over leven en werk van de negentiende-eeuwse chef-kok en publicist Philippe Cauderlier.

De nauwe samenwerking tussen de verenigingen kent echter al een veel langere geschiedenis. In 1939 ontstond de heemkring als 'studiekring' immers in de schoot van Davidsfonds Wetteren. Na de oorlogsjaren ging de kring 'op eigen vleugels vliegen' (zoals vermeld in het verslag) en in 1954 werd de kring een zelfstandige vzw, los van het Davidsfonds.

Lokale interpretatie

Van bij de eerst Nacht van de Geschiedenis in 2003 werd de heemkring geconsulteerd voor de organisatie. Dat is wel logisch, want het eerste onderwerp was al een lokaal thema, namelijk de rol van de Wetteraar Arsène Goedertier bij de diefstal van de twee panelen van het Lam Gods in 1934. Die constructieve samenwerking heeft zich sindsdien elk jaar even intensief verder gezet.

Van in de beginjaren werkt het Davidsfonds Vlaanderen steeds met een nationaal thema (zonder een specifieke benadering te definiëren). Zo kunnen de afdelingen vanuit verschillende invalshoeken werken, maar kunnen ze het evenement toch ook als een organisatie met een integraal issue presenteren naar de pers en de leden toe.

En hier komt nu het specifieke perspectief in Wetteren als belangrijke bron van samenwerking naar voren: Davidsfonds Wetteren heeft 14 jaar lang elk nationaal thema lokaal geïnterpreteerd, bewerkt en naar voor gebracht.

Uitwerking thema

Zodra het thema bekend is (rond juli in het voorafgaande jaar), volgen we steeds dezelfde procedure. Een vijftal bestuursleden van het Davidsfonds en de conservator en de bibliothecaris van de heemkring plannen een eerste vergadering om te brainstormen. Eventueel volgen er nog enkele andere gelijkaardige vergaderingen met 'experten' die niet tot het bestuur van beide verenigingen behoren.

De ideeën die aanvaard worden, worden verder uitgewerkt. De conservator gaat op zoek naar relevant beeldmateriaal (al dan niet digitaal), dito documenten en voorwerpen uit onze expositie of depot van ons museum. De bibliothecaris gaat in onze museumbibliotheek dan weer op zoek naar literatuur (al dan niet digitaal) of andere bronnen die handelen over het thema.

Vanaf dan vindt er ongeveer elke maand een werkvergadering plaats. Dat gebeurt steevast in ons museum, want daar hebben we de bibliotheek, de voorwerpen en de documenten en wi-fi. Vervolgens worden de ‘stukken aan elkaar gelijmd’ door bovengenoemde personen.

Onze bibliothecaris en conservator geven op elke bestuursvergadering van de beheerraad van onze heemkring feedback. Dat leidt in veel gevallen tot extra informatie en documentatie.

Smaak!

Kijken we nu eens naar 2016 met als thema ‘smaak’. De heemkring lijstte alle vroegere handelaars, ambachten en industriën uit de voedingsnijverheid op, met een maximum aan beeldmateriaal en voorwerpen uit ons museum daaraan gekoppeld. Alle artikels over Wetterse specialiteiten die ooit ergens gepubliceerd waren, werden door onze bibliothecaris verzameld. Documenten uit het archief over eten en drinken werden opgezocht en getranscribeerd. Alle verzamelde objecten of documenten werden onmiddellijk gedigitaliseerd, zonder te weten of ze al dan niet aanvaard zouden worden voor de uiteindelijke presentatie.

We doen ook jaarlijks een aankondiging en een oproep in onze nieuwsbrief. Dat levert – afhankelijk van het thema – ook jaarlijks extra documentatie op. In 2016 werd op die manier veel materiaal verzameld over een haringrokerij waarvan we zo goed als geen foto’s of archief in ons bezit hadden.

Nu keren we even terug naar de algemene werking. In een volgende fase (vanaf januari) wordt er in de werkgroep gefilterd en het teveel aan materiaal wordt ‘afgevoerd’. In diezelfde periode is tijdens de vergaderingen de scriptverantwoordelijke (iemand van het bestuur van het Davidsfonds) altijd aanwezig, die aanduidt waar er nog informatie ontbreekt of waar de werkgroep te veel aandacht aan besteed heeft.

Bijna compleet

Vanaf dan vermindert de inbreng van de heemkring en werken we ad hoc : op zoek gaan naar een foto van betere kwaliteit, checken van een datum of schrijfwijze en dergelijke. Het ‘verhaal’ is dan compleet en wordt door het Davidsfonds uitgeschreven. Dan wachten er ons nog drie taken. Het uiteindelijke script wordt herlezen en waar nodig verbeterd en aangevuld (vooral het historisch aspect) en de publiciteit wordt verzorgd (we verspreiden affiches, kondigen de avond aan in onze Nieuwsbrief en op onze website, verspreiden mails). En wat belangrijk is: we verzamelen alle gedigitaliseerde informatie in een virtuele map voor ons eigen archief.

Tenslotte worden een aantal eyecatchers verzameld voor de eigenlijke avond: affiches, voorwerpen en documenten, die in het foyer van het cultureel centrum uitgesteld worden in kaders en vitrinekasten,

om aan de bezoekers te tonen in afwachting van het exposé of tijdens de receptie achteraf.

Op die receptie (waar een felicitatie en een dankwoord ons uiteraard altijd plezier doen) is een van de laatste gespreksondewerpen bijna altijd ‘en volgend jaar?’, want meestal is het thema voor dat volgende jaar al officieel geweten. Het is al gebeurd dat we diezelfde nacht elkaar al wat losse ideeën mailen: vandaar waarschijnlijk de naam ‘NACHT’ van de Geschiedenis.

Erik Van der Haegen
Voorzitter Koninklijke Heem-en Geschiedkundige Kring ‘Jan Broeckaert’ vzw
Wetteren

Melk is goed voor elk!
De Nacht van de Geschiedenis in Zemst
Eind december opende in Zemst het nieuwe gemeenschapscentrum De Melkerij in de voormalige melkerij van de familie Jaspers. Het thema ‘Smaak’ kreeg hierdoor een plaatselijke invulling rond melk.

Davidfonds Elewijt en heemkundige De Semse werken al drie jaar samen activiteiten uit voor de Nacht van de Geschiedenis. De voorbereidingen gebeurden door een drietal afgevaardigden in de stamminee van de kring. Elke vereniging regelde een gedeelte van de avond: Davidfonds regelde de contacten met het Centrum voor Agrarische Geschiedenis en de heemkring verzorgde zelf een voordracht. Ook de andere praktische taken, zoals de bar en de publiciteit, werden verdeeld over beide verenigingen.

De meer dan zeventig deelnemers werden verwelkomd met proevtjes van vier melksoorten waarna de voorzitters gezamenlijk een inleiding brachten.

Vervolgens was het de beurt aan Bert Woesteborghs van het Centrum voor Agrarische Geschiedenis. In een voordracht schetste hij de evolutie van de melkproductie, -verwerking en -consumptie van 1850 tot nu. In vogelvlucht ging het van melk als bijproduct op de kleinschalige gemengde boerderij over de opkomst van de afzonderlijke melkerijen tot de huidige grote gespecialiseerde melkboerderijen en verwerkingsfabrieken.

Roger Debroeck van de Semse lichtte nadien de

geschiedenis van de melkerij verder toe. Zij was operationeel tussen 1941 en 1983. Na de sluiting van het bedrijf kende het nog een leven als fitnesscentrum en werd het ook enkele jaren gebruikt als snooker. Enkele jaren geleden kocht het gemeentebestuur het gebouw en volgde een restauratie met als bedoeling er een gemeenschapscentrum in te vestigen. Aan de hand van een fototentoonstelling gaf de heemkundige kring ook een overzicht van de verschillende fases in het bestaan van de melkerij.

Louis van Relegghem
Voorzitter Heemkring
‘De Semse’ Zemst